

T.C.
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'ÂN'DA ULEMÂ KAVRAMI

Hazırlayan
Mesut ASLAN

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BAĞIŞ

Yüksek Lisans Tezi

ŞIRNAK, 2019

T.C.
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'ÂN'DA ULEMÂ KAVRAMI

Hazırlayan
Mesut ASLAN

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BAĞIŞ

Yüksek Lisans Tezi

ŞIRNAK, 2019

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan
Mesut ASLAN

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Kur’ân’da Ulemâ Kavramı” adlı Yüksek Lisans Tezi, Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Mesut ASLAN

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BAĞIŞ

Temel İslam Bilimleri ABD Başkanı

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait UZUNDAĞ

ONAY ve KABUL SAYFASI

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BAĞIŞ danışmanlığında Mesut ASLAN tarafından hazırlanan “*Kur’ân’da Ulemâ Kavramı*” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

08 /08/ 2019

JÜRİ

İMZA

Danışman : Dr. Öğretim Üyesi Mehmet BAĞIŞ

.....

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Ahmet GÜL

.....

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Beşir ÇELİK

.....

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../.....

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihi boyunca gelen her sistemin, her dinin ve her inancın temel amacı insan topluluğuna daha mutlu ve daha müreffeh bir hayat sunmak olmuştur. Bu tarihi süreç içerisinde gönderilen kutsal kitaplar ve peygamberler de şüphesiz aynı görevi yerine getirmek için gelmişlerdir. Bu kutsal kitaplar ve metinler toplumları ıslah etme görevini yerine getirdikleri sürece bu topluluklar refaha ulaşmış, aksi durumlarda ise insanlık başka yollara sapsmıştır.

Tarihten bugüne değin her insan, sahip olduğu meziyet ve bilgi miktarı seviyesinde Kur'ân'ın ilahi fermanlarından bir şeyler almaya çalışmıştır. Kur'ân adeta bir eczane gibidir. İçinde toplumun dertlerine merhem olabilecek ilaçları barındırmaktadır. İnsanlar o eczaneden faydalanmayı, istifade etmenin yollarını, aramayı ve çabalamayı sürdürdükleri zaman iyileşmiş, iflaha ermişlerdir. Şüphesiz ki o eczaneden istifade etmenin yolu Kur'ân-ı Kerim'i iyice ve doğru bir şekilde anlamaktan geçmektedir. Bu da ancak Hz. Peygamber'in hayatını, hadislerini ve sünnet-i seniyyesini bilmek, anlamak ve yaşamakla mümkün olabilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı tebliğ ve tebyin görevi Kur'ân'ın nassıyla sabittir.¹ Buna istinaden Kur'ân'ı anlamak için hem Hz. Peygamber'in sünnetini hem de onun varisleri olan İslâm âlimlerinin görüş ve uygulamalarını birer mihenk taşı olarak almak gerekmektedir. Nitekim İslâm âlimleri, hayatları boyunca Kur'ân'ı anlama, anlamlandırma ve aktarma gayreti içerisinde olmuşlardır.

Kur'ân'da Ulemâ Kavramı adlı bu çalışmamızda "ulemâ" kavramını Kur'ân merkezinde ve çok yönlü bir şekilde ele almaya çalıştık. Çalışmamızı iki bölüme ayırdık. Birinci bölümde "ilim ve ulemâ kavramına genel bir bakış" başlığı altında

¹ Bkz. Maide, 5/67; Nahl, 16/44.

ilim ve ulemâ kavramlarının lûgat ve terim anlamları ilmin tarihi gelişimini, ilim kavramını, ilim çeşitlerini ve ilim elde etme yollarını ele aldık. Bunlardan ziyade çalışmamızın ana teması “ulemâ ve âlim” olduğu için ilim-âlim ilişkisi, ilim-amel ilişkisi ve ilim-ahlâk ilişkisi üzerinde durmaya çalıştık. Akabinde Yahudilik geleneğinde “Ulemâ”, Hıristiyanlık geleneğinde “ulemâ” ve Cahiliye döneminde “ulemâ” kavramını işlemeye çalıştık. Bunları işlerken mezkûr dinlerin kendi kaynaklarında “ulemâ” kavramının karşılığında kullandıkları unvanlar, bu unvanların anlamlarını ve görevlerini açıklamaya çalıştık.

İkinci Bölümde, “Ulemâ” kavramını Kur’ân ekseninde ele aldık. Kur’ân-ı Kerim’de Yahudi din âlimleri için kullanılan tabirleri ve Hıristiyan din âlimleri için Kur’ân’da geçen tabirlerini işledik. Daha sonra Kur’ân-ı Kerim’in çeşitli âyetlerinde geçen “ulemâ”, ilim ehli ve ilimde ilerlemiş kişiler için kullanılan tabirleri ve ilim ehline değinen bir kısım âyetleri ele aldık. Bu âyetleri ele alırken içlerinde ilim ehli ile ilgili bölümleri ve kavramları çeşitli tefsirlerden araştırdık. Klasik veya çağdaş tefsirlerde bu terimlere hangi anlamların verildiğini ortaya koymaya çalıştık.

İkinci Bölümün son kısmında ise Kur’ân bağlamında ulemâda bulunması gereken ihlâs, tebliğ, merhamet, sabır, tevâzu, müsâmaha vb. vasıfları ele aldık. Bir de toplumdaki itimadının sarsılmasına neden olabilecek ve ilim ehlinde bulunmaması gereken hased, kibir, riya, hırs, yalan ve aldatma-gurur gibi kötü hasletlerin üzerinde durduk.

Bu çalışmamda bana rehberlik eden ve destek veren tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Bağış hocama bıkmadan usanmadan yardımlarını benden esirgemediği için teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Gül, Dr. Öğr. Üyesi Beşir Çelik ve Prof. Dr. Abdulaziz Hatip hocalarıma ve çalışmanın her aşamasında bana yol gösteren Dr. Öğr. Üyesi Şehmus Ülker, Muhammed Tuncer, Mehmet Nezir Esin ve diğer hoca ve arkadaşlarıma, eşime şükranlarımı sunuyorum.

Mesut Aslan

ŞIRNAK 2019

KUR'AN'DA ULEMÂ KAVRAMI

Tez Yazarı: Mesut ASLAN

Şırnak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Ana Bilim Dalı,
Yüksek Lisans Tezi/Ağustos 2019

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BAĞIŞ

ÖZET

Kur'ân-ı Kerim'in daha iyi anlaşılması için çeşitli tefsir çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar konunun mahiyetine göre farklı yöntemlerle yapılmıştır. Bu yöntemlerden bir tanesi de Kur'ân'daki bir kavramı ele alma, bu kavramı genişçe inceleme ve değerlendirme şeklindedir. “Kur'ân'da Ulemâ Kavramı” adlı bu çalışmamızda “Ulemâ” kavramı konulu tefsir metoduyla incelenecektir. “Ulemâ”, Kur'ân'ın birkaç yerinde değişik şekillerde geçmektedir.

Bu kavram, tarih boyunca bütün semavi dinlerde ve cahiliye döneminde de onu karşılayan ya da o misyonu taşıyan kesimlere verilen bir isim ve unvandır. Söz konusu semavi dinlerin temel eserlerinde “ulemâ” kavramını karşılayan terimler geçmektedir. Çalışmada “ulemâ” kavramının mahiyeti, “ulemâ”nın İslam inancındaki yeri ve misyonu ve diğer dinlerle karşılaştırması yapılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda İslamiyette, Yahudilikte ve Hıristiyanlıkta ve özet bir şekilde cahiliye döneminde ulemânın rolü üzerinde durulmuştur.

Kurân'da “ulemâ” kavramının geçtiği yerlerde sadece İslam âlimlerinden bahsedilmemekte önceki ümmetlerin âlimlerinden de bahsedilirken bu kavram kullanılmaktadır. Kur'ân'daki ondört âyette “ulemâ”, ilim ve ilim kelimesinin türevleri üzerinde durulmuştur. Bu kavramı ele almamızın sebebi ümmetin önderleri olan ulemâyı ve kendilerinde olması gereken özellikleri açıklamaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, ulemâ, ilim, ilim ehli.

ULAMA CONCEPT IN THE QUR'AN

Thesis Author's Name & Surname: Mesut ASLAN

Şırnak University, Institute of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences, M.A, August, 2019

Supervisor: Asst. Prof. Mehmet BAĞIŞ

Şırnak, 2019

ABSTRACT

Many tafsir studies have been developed for a better understanding of sacred book, the Qur'an. These studies have been carried out in different methods as required by the subject. One of these methods is to consider a concept in the Qur'an, to examine and evaluate this concept extensively. In this study, "Ulama Concept in the Qur'an", will be analyzed with the tafsir method. The "ulama" is mentioned in some parts of the Qur'an in different forms.

Throughout history, in the period of divine religions and the jahiliyyah (period of ignorance), the concept of ulama is a name and a nickname given to the people who take on the mission. In the basic works of divine religions, there are terms that related to the concept of ulama. In this research, it is tried to make a comparison of the mission and place of the ulama on Islamic faith, its concept and its nature with other religions and the role of the Ulama in Islam, Judaism, Christianity and briefly Jahiliyyah has been studied.

Ulama concept is used not only in the Islamic scholars but also the scholars of the previous ummah. Some of the verses in the Qur'an, "ulama, science and science derivatives" are emphasized. The reason we consider this concept is to explain the ulama, the leaders of the ummah, and the characteristics of the ulama.

Keywords: Tafsir, ulama, knowledge, scholars.

İÇİNDEKİLER

KUR'ÂN'DA ULEMÂ KAVRAMI

	<u>Sayfa</u>
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	4
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK	5
ONAY ve KABUL SAYFASI	6
ÖNSÖZ	7
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR DİZİNİ	vii
GİRİŞ	1
A-Araştırmanı Amacı	3
B-Araştırmanın Önemi	3
C-Araştırmanın Yöntemi	3
BİRİNCİ BÖLÜM	4
İLİM VE “ULEMÂ” KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ	4
1.1.İlim	4
1.1.1. Lugat Anlamı	4

1.1.2. İstilah Anlamı	4
1.1.3. İlimin Çeşitleri	5
1.1.3.1. Şer'î İlimler (Nakli İlimler)	5
1.1.3.2. Akli İlimler	7
1.1.4. İlim Elde Etme Yolları	9
1.1.5. İlim-Âlim İlişkisi	9
1.1.6. İlim-Amel İlişkisi	10
1.1.7. İlim-Ahlâk İlişkisi	14
1.2. Ulemâ	15
1.2.2. İstilah Anlamı	15
1.3. Yahudi Geleneğinde "Ulemâ" ile İlgili Kavramlar	16
1.3.1. Levi	17
1.3.2. Kohen, Kâhin (كاهن)	17
1.3.3. Haham, Hakham (حَاخَام)	18
1.3.4. Râbbî (رَبِّي)	19
1.3.5. Sofer (سوفر)	21
1.4. Hıristiyan Geleneğinde "Ulemâ" ile İlgili Kavramlar	22
1.4.1. Clericalizm (clergy)	23
1.4.2. Rahip, Ruhban (راهب/راهبان)	23
1.4.2.1. Asceticism	24
1.4.2.2. Papa	24
1.4.2.3. Kardinal	25
1.4.2.4. Piskopos	26
1.4.2.5. Patrik	27
1.4.2.6. Papaz	27
1.4.2.7. Diyakoz	28
1.5. Cahiliye Döneminde "Ulemâ" ile İlgili Kavramlar	29
1.5.2. Kâhin "كاهن"	32
1.5.3. Arrâf (عراف)	33
1.5.4. 'Âif (Kuş uçuran) "عائفة"	33
1.5.5. Nessâb (نساب)	34
1.5.6. Müneccim (منجم)	35

1.5.7. Ehl-i Kitap (اهل الكتاب).....	36
DEĞRLENDİRME	38
İKİNCİ BÖLÜM.....	39
KURÂN'A GÖRE "ULEMÂ"	39
2.1. Kur'ân'da Geçen Yahudi Din Adamları ile İlgili Kavramlar	40
2.1.1. Rabbânî (رباني)	40
2.1.2. Hibr (حبر)	41
2.1.3. Râsîh (راسخ).....	42
2.1.4. Ehlu'z-Zikr (أهل الذكر).....	42
2.1.5. 'Ulemâu Benî İsrâîl (علماء بني إسرائيل).....	44
2.1.6. Âlu Hârûn (أهل هارون)	44
2.1.7. Ellezine Ūtu'l-Kitâb (الذين اوتوا الكتاب): kendilerine kitap verdiklerimiz	45
2.1.9. İmâm (امام): Önder, rehber	47
2.2. Kur'ân'da Geçen Hıristiyan Din Adamları ile İlgili Kavramlar	48
2.2.1. Utû'l-Kitab (أوتوا الكتاب): Kitap verilenler	48
2.2.2. Havâri (حواري)	49
2.2.3. Kıssîs (قسيس)	50
2.2.4 Râhib/ Ruhban (رهبا ن/راهب)	51
2.3. Kur'ân'da Geçen Müslüman/Mümin Din Adamları ile İlgili Kavramlar.....	52
2.3.1. Râsîhûn (الراسخون): İlimde yüksek payeye ulaşanlar/derinleşenler	52
2.3.2. Ulu'l-İlm (أولوا العلم): İlim Sahipleri	56
2.3.3. Liyetefekkehû (طائفة ليتفقهوا في الدين): Dinde Tefekkuh Eden Tâife	57
2.3.4. Utu'l-İlm (أوتوا العلم): Kendilerine İlim verilenler	59
2.3.5. Âlimûn (العلمون): Alimler	62
2.3.6. "Ulemâ" (علماء): Ulema	63
2.3.7. Ulu'l-Elbab (أولوا الأبواب): Akıl iz'an sahibi	64
2.3.8. Ehlüz-Zikr (أهل الذكر): Bilenler, Akıllı insanlar	68
2.3.1.9. Mutevessimîn (مُتَوَسِّمِينَ): Düşünüp görebilen	69

2.3.10. Hâşîûn/Müşfikûn (خاشعون/مشفقون) : Saygı duyan	70
2.3.11. Uli'n-Nühâ (أُولِي النُّهَى) : Akıl sahipleri	71
2.3.12. İmam (إمام) : İmam, Önder, Rehber, kılavuzlar	71
2.4. "Ulemâ" da Bulunması ve Bulunmaması Gereken Nitelikler	72
2.4.1. "Ulemâ" da Bulunması Gereken Nitelikler	72
2.4.1.1. Mesûliyet Duygusu (المسؤولية)	73
2.4.1.2. İhlâs (الاخلاص)	73
2.4.1.3. Tebliğ (التبليغ)	74
2.4.1.4. Toplumda Ümit Işığı Olma	76
2.4.1.5. Allah'a Karşı Saygı (التقوى/خشية الله)	76
2.4.1.6. Merhamet (المرحمة)	77
2.4.1.7. Sabır (الصبر)	78
2.4.1.8. Tevâzu (التواضع)	80
2.4.1.9. Müsâmaha (المسامحة) : Hoşgörü	80
2.4.1.10. Sıdk (الصدق) : Doğruluk	82
2.4.1.11. Güvenirlik (الاعتماد)	84
2.4.1.12. Bilgi (العلم)	85
2.4.1.13. İlim-Amel Bütünlüğü	86
2.4.2 "Ulemâ" da Bulunmaması Gereken Nitelikler	87
2.4.2.1. Hased (الحسد)	87
2.4.2.2. Kibir (الكبر)	88
2.4.2.3. Riya (الرياء)	89
2.4.2.4. Hırs (الحرص)	90
2.4.2.5. Yalan (الكذب)	91
2.4.2.6. Müdâhene	92
2.4.2.7. Ölçsüzlük	92
2.4.2.8. İlimin Kötüye Kullanılması	93
2.4.2.9. Aldanma-Gurur (الغرور)	94
DEĞERLENDİRME	96
SONUÇ	97
KAYNAKÇA	100
ÖZGEÇMİŞ	111

KISALTMALAR DİZİNİ

a.s.	: Aleyhi's-Selâm /Aleyhimu's-Selâm
AÜAÖF	: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi
b.	: Bin
bt.	: Binti
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâluhu
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.z.	: Hazreti
m.s.	: Milattan Sonra
md./mad.	: Madde
MÜİFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
m.ö	: Milattan Önce
ö.	: Ölüm
Öğr.	: Öğretim
r.a.	: Radiyallahu Anhu/Anha
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallâhu Aleyhi vesellem
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü

TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
Üni.	: Üniversite
v.b.	: Ve benzeri
v.dğr.	: ve diğerleri
y.y.	: Yayın yeri yok
Yay.	: Yayınları/Yayınevi

GİRİŞ

Allah Teâlâ ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem’le birlikte, insanın nasıl bir hayat nizamı takip edeceğine dair ilahi emirler göndermiştir. Tarihin seyri içerisinde gönderilen Hz. Âdem ve onu takip eden diğer peygamberler Allah Teâlâ tarafından kendilerine gönderilen mesajları, hayatlarına tatbik etmenin yanı sıra insanlara tebliğ ve teybin etmişlerdir. Her peygambere kavminin diliyle mesajlar gönderilmiştir. Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerim’de: “*Biz her elçiyi, mutlaka kendi halkının diliyle gönderdik ki hakkı onlara dolaysız bir biçimde ulaştırabilsin*”² buyurmaktadır. Allah Teâlâ’nın bu mesajıyla hem peygamberlerin yaptıkları tebliğde hem de kavimlerinin bu tebliği anlamada zorluk çekmemeleri amaçlanmıştır. Bu kural, tebliğin unsurlarının en önemlisidir. Dolayısıyla insanların muhatap olduğu emirleri anlaması ve kavraması her zaman önem arz etmiştir.

Kur’ân-ı Kerim indirildikçe yerine göre Hz. Peygamber tarafından tefsir edilmiştir. Sahabiler bazen bir âyetin tefsiri için bazen de ayetteki bir kavram veya bölümün açıklaması için Hz. Peygamber’e başvurmuşlardır. Aynı durum sahabe döneminde de yaşanmış ihtiyaç halinde onlar da birbirlerine sorarak öğrenmişlerdir. Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere insanların ilahî mesajı aynı oranda anlamaması, olağan bir durumdur. Onun için İslam tarihinin her döneminde müslümanların Kur’ân’ı anlamada rehberlere ihtiyaçları olmuştur. Bu rehberler de “ulemâ” kesimidir. Kur’ân’ın diğer ilahi kitap ve mesajlardan farkı, bölgesel olmaması, sadece bir kavme değil bütün insanlığa gönderilmesi ve evrensel bir mesaj niteliği taşımasıdır. Bu mirası sahiplenmiş âlimler de onu anlamada daha fazla çaba göstermiş ve taşıdıkları misyonun hakkını layıkıyla yerine getirmeye çalışmışlardır.

Hız. Peygamber kendisine gönderilen mesajı iletmekle kalmamış, vahyin hayata tatbiki ve aktarılmasında da rol model olmuştur. Zira tarih boyunca hayata

² İbrahim, 14/4.

tatbik edilemeyen bir mesajın toplumda yer edinmesi mümkün olmamıştır. Her peygamber kendisine gönderilen mesajı ilk önce kendi hayatına tatbik etmiştir. Nitekim bunun örneğini Hz. Peygamber'in hayatında da görüyoruz. Bazı sahabîler Hz. Aişe'ye, Hz. Peygamber'in ahlâkını sorduklarında, Hz. Aişe: “onun ahlâkı Kur'ân'dı”³ cevabını vermiştir. Peygamber'in hayatı Kur'ân'a endeksliydi. Yazılı olan ilahi kelamın vücut bulmuş hali, tatbikata geçmiş şekli Efendimizin hayatında mevcuttu. Bu konuda Muhammed İkbâl'in (ö.1038) tespiti çok önemlidir: “*Kur'ân-ı Kerim fikirden ziyade dinamizmi ve ameli vurgulayan bir kitaptır.*”⁴ Dolayısıyla Kur'ân, doğru anlaşılması ve yaşama tatbik edilmesi gereken bir kitaptır. Yanlış anlaşılacak bir mesajın hayata anlam katmasında bazı zorlukların yaşanması kaçınılmazdır. Sahabeden Ebu'd-Derda (ö.32/652) (r.a); “Hz. Peygamber'in bir keresinde, bu ümmeti bekleyen en büyük tehlikenin Kur'ân'ı doğru anlayamamak olduğunu düşündüğünü ve buna üzüldüğüne şahit olduklarını şöyle ifade etmiştir: Hz. Peygamber ile birlikteydik. Bir ara semaya bakarak şöyle dedi: “*Gün gelir, ilim insanları terk eder. İnsanlara ondan hiçbir nasip kalmaz.*” Ziyad b. Lebid el-Ensârî, (ö.41/661) Hz. Peygamber'e sordu: İlim bizi nasıl terk edebilir ki? Biz Kur'ân'ı okuyoruz ve bundan böyle de vallahi okuyacağız, eşlerimize ve çocuklarımıza da okutacağız. “*Hz. Peygamber: Anan seni kaybetsin ey Ziyad! Ben seni Ensar'ın en akıllılarından zannedirdim. Yahudi ve Hıristiyanların elinde de Tevrat ve İncil bulunmuyor muydu? Onlara faydası olmadı.*”⁵ Hz. Peygamber, Kur'ân'ın müslümanların elinde bulunmasının kurtuluşları için yeterli olmadığına işaret etmiştir. Ancak kurtuluşun bu kutsal kitabın okunması, anlaşılması ve hayata tatbik edilmesiyle mümkün olabileceğini işaret etmiştir. Hz. Peygamber bunu; Kur'ân'ı yaşayarak göstermiş, sahabe Hz. Peygamber'den Kur'ân ve sünneti öğrenmiş, sonraki nesiller de sahabîleri takip ederek ilim mirasını sahiplenmişlerdir. Bu duruma işaret olarak Hz. Peygamber, kendisini takip edip ilim mirasına sahip çıkacak olanları kendisine varis kabul etmiş ve bunları “ulemâ” diye nitelendirmiştir.

³ Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyri, *el-Cami'u's-Sahîh*, Müsafirûn, İstanbul 1981, 139; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî, *el-Müsned*, Trc.: Hüseyin Yıldız, Hasan Yıldız, Zekerya Yıldız, Ocak Yay., Gaziantep 2014, 6/91.

⁴ Muhammed İkbâl, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, Trc. Cahit N. Ahmet Asrar, İstanbul, ts., 14.

⁵ Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünen, İlim*, İstanbul, 1984, 19; İbn Mace, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *Sünen, Mukaddime*, İstanbul 1981, 17.

A-Araştırmanın Amacı

Kur'ân ekseninde toplumda önemli bir role sahip olan ulemanın tarihsel süreçteki yerini geçmiş ümmetlerin inançlarında ve İslamiyette ulemâ'nın görevlerini, ünvanlarını ve rollerini tespit etmek amacıyla bu konuyu ele alınmaya çalışılmıştır. Peygamberlerin yaşadıkları toplumlarda nasıl bir rol model oldukları ve o toplumları nasıl rehberlik edindikleri ortaya konulmuştur.

Hz. Peygamberden önceki ümmetlerin dini önderleri, ulemaları dinleri tahrif olmadan ve tahrif olduktan sonra da o ümmetleri nasıl yönlendirdikleri ve önderlik ettikleri ortaya koymaya çalışılmıştır.

Kur'ân âyetlerinde ulemayı ve özelliklerini tasvir eden kavramlar işlenmeye, izah edilmeye çalışılarak Kur'ân'ı bir prespektif ortaya çıkarılmaya çalışıldı.

B-Araştırmanın Önemi

Günümüzde toplumun içerisinde bulunduğu buhran ve sıkıntılardan kurtulabilmesi için geçmişte olduğu gibi Ulemâ'nın rehberliğine ihtiyaç vardır. Bu sebeple Kur'ân'a göre "ulema" kavramının ele alınıp incelenmesi son derece önemlidir. Günümüzün "ulemâ" kesimi de Kur'ân'a, mirasçısı olduğu Hz. Peygamberin çizgisine bağlı kalarak geçmiş "ulema" nasıl yaşadığı toplumların dertlerine merhem olabilmişlerse bugünkü âlimler de o kutlu mirasa sahiplenerek yaşadıkları topluma rehber ve kurtuluş yolunu gösterebilirler.

C-Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada "ulemâ" rolünü üstlenmiş olan fakat temelde dini yönden toplumu yönlendiren kesimleri ele almaya ve tanıtmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda geçmiş ümmetlerin ulema kesiminden başlayarak İslamiyete kadar olan "ulemâ" fonksiyonunu icra eden kesimleri işlenmeye çalışılmış. Ayrıca Kur'ân âyetlerinde geçen "ulemâ" ve türevlerini Taberî, İbn Kesir, Beydavi ve Kur'ân Yolu gibi tefsirlerden istifade edilerek ortaya koymaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İLİM VE “ULEMÂ” KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

1.1. İlim

İlim insanoğlu hayatına değer katan bir cevherdir. Hz. Âdem'e (a.s) meleklerden daha saygın bir konum kazandırmıştır. Meleklerin ona secde etmesini Allah Teâlâ tarafından emredilmesinin nedenlerinden birisi de Hz. Âdem'in Allah tarafından ilim yönünden meleklerden üstün kılmasıdır. Bu cevheri lugat ve ıstılahi anlamlarıyla irdelemek ve araştırmak insanlarda merak konusu olmuştur.

1.1.1. Lugat Anlamı

Sözlükte “idrak etme,⁶ tasavvur, ihsas, akletme, tevehhüm, tahayyül, yakın,⁷ bilmek, bilgi ve bilim” olarak tarif edilmektedir.⁸ Ayrıca “his, şuur, keşfetme, iç yüzüne vakıf olma, cehlin karşıtı, marifet, tefekkür, tasdik etme, bir şeyin doğrusunu bilme, vukûf, nazari bilgi, haber,⁹ alamet, belirti ve kendisi ile bir şeyin bilinmesi” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰

1.1.2. İstılah Anlamı

İstılahî olarak ilmin birçok tanımı yapılmıştır. Bunlardan birisi de Seyyid Şerif Cürçânî'nin (ö.816/1413) şu tarifidir: “Düşüncenin gerçeğe tam uygun olması” veya “Bir şeyin suretinin akılda hâsıl olması, akleden özne ile akledilen nesne arasındaki özel ilişkidir.”¹¹ Bunun dışında “ilim” için şöyle tanımlar yapılmıştır: “Bir şeyi

⁶ İsfahânî, Ebû'l- Kasım Hüseyin b. Mufaddal er-Râğıb, *el-Müfredat fî Garîbi'l-Kur'ân*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 2010, 513.

⁷ Tahânevî, Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hemid, *Keşşafü İstılahat-ı Fünûn ve'l-'ulûm*, Beyrut, 1998, I/1055; Feyyumî, Ahmed b. Muhammed b. Ali, *Misbahu'l-Mûnir*, el-Matbaatü'l-Behiyye, Mısır ts., 162.

⁸ İlhan Kutluer, “İlim”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 2000, XXII/ 111.

⁹ Mehmet Doğan, *Büyük Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara, 1990, 513.

¹⁰ Bkz. Zeki Tan, *Kur'ân'a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü*, Yüzüncü yıl Üni. SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Van 2002, 49

¹¹ Seyyid Şerif Cürçânî, *Ta'rifat*, Mektebetu Lübnan, Beyrut 1985, 155.

gerçek yönüyle kavramak, gerçeğe örtüşen kesin inanç (itikad), bir nesnenin şeklinin zihinde oluşması, nesneyi olduğu gibi bilmek, nesnedeki gizliliğin ortadan kalkması, tümel ve tikellerin kavranmasını sağlayan sıfattır.”¹² İlim, herhangi bir şeyin zihinde şekil almasıdır.”¹³ Konfüçyüs (ö., m.ö 479) ise ilmi şöyle tanımlanmaktadır: “İnsanın bir şeyi bilip bilmediğinin farkında olmasıdır.”¹⁴

İsfahânî'nin (ö.502/1108) ilim tarifi de şöyledir: “İlim bir şeyi hakikatiyle, bilmek ve mahiyetinin ne olduğunu idrak etmektir.”¹⁵ Bir şeyi hakikatiyle bilmek ise iki şekilde olabilir: Birincisi, herhangi bir şeyin kendisini idrak etmek, ikincisi ise bir şey hakkında hüküm verirken o şeyde bulunan veya bulunmayan hususların varlığına hükmetmekle olur.”¹⁶

Netice itibariyle ilim, iyi ile doğruyu, hak ile batılı birbirinden ayırmayı bize öğreten, kalp ve ruhu aydınlatan ilahi bir nur ve Allah'ın bir lûtfudur. Gerçek manada ilim hem akla hem kalbe hitap etmektedir.

1.1.3. İlimin Çeşitleri

İlim kaynağına göre kısımlara ayrılmaktadır. Bunlar nakli ilimler, kaynağını vahiyden alır. Bunlara şer'i ya da dini ilimler de denilir. Diğer çeşiti de kaynağını akıldan alan ilimlerdir. Bu ilim çeşidi de insanın havass-ı hamse; beş duyu organı; göz, kulak, burun, doku ve dil ile elde ettiği ve tecrübeye dayanan bilgi türüdür. Şimdi bu ikisini teker teker ele alacağız.

1.1.3.1. Şer'i İlimler (Nakli İlimler)

Şer', şeriat sözlükte; yol, nizam, gidilen yol ve kanun¹⁷ anlamlarında kullanılır. İstilahî olarak ise Allah tarafından insanlar için koyduğu dini kanunlar manzumesinin ve kurallar bütünüünün genel adıdır.¹⁸ U'lûm (علوم); ilmin çoğuludur. Sözlükte master olup, fehm, marifet ve herhangi bir görüşte karar vermenin eş anlamlısıdır.¹⁹

¹² Kutluer, “İlim”, *DİA*, XXII/111.

¹³ Tahânevî, *Keşşafü Istilahat-ı Fünûn ve'l-'ulûm*, I/609,

¹⁴ Abdulcelil Candan, *Ulemânın Gücü*, Ahenk Yay., 1. Baskı, İstanbul 2003, 109.

¹⁵ İsfahânî, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'ân*, 513.

¹⁶ İsfahânî, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'ân*, 513.

¹⁷ el-Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sihah fi'l-Luga*, III/371.

¹⁸ ez-Zebidî, *Tacu'l-Arûs*, XXI. 259; Firuzabadî, *el-Kamusu'l-Muhît*; Talip Türcan, “Şeriat”, *DİA*, XXXVIII/571.

¹⁹ Muhammed Abdulazim ez-Zurkânî, *Menahilu'l-'İrfan fi U'lumi-l Kur'ân*, Daru'l-Marifet Yay., 3.Baskı, Beyrut 2005, 15.

Filozofların çoğunluğuna göre ilimden maksat şudur: Kişinin aklında, tasavvurunda meydana gelen suret ya da akılda oluşmuş şekil veya kişinin ilgilenmek suretiyle bir şeyi ortaya çıkarmasıdır.²⁰

Kelamcılara göre ise ilim, kendisiyle bir şeyi anlamaya çalışılınca anlaşılmayı sağlayan herhangi bir sıfat ve nesnedir.” Eşâ’rî (ö.324/935-36): “İlim, duyu organlarıyla dahi elde edildiğinde öyle bir ayırt edici özelliklere sahiptir ki anlamada ve kavramada herhangi bir karışıklık, karışıklık ve zıtlığı zihinde bırakmaz.”²¹

İlmin şeriat ıstılahındaki genel anlamı; “Allah’ı (c.c) ve âyetlerini tanımak ayrıca Allah’ın kulları ve yarattıkları ile ilgili tasarufatını ve fiillerini bilmektir.”²²

Gazzâlî, (ö.505/1111) bu konuda şöyle demiştir: “Önceleleri ilim; Allah’ın, kulları ve mahlûkâtı ile ilgili fiilleri ve âyetleriyle tanımakla sınırlıydı.” Gazzâlî, İhyâ adlı eserinde ise hadiste geçen her müslüman’a farz olan ilmin hangisi olduğu hakkında, âlimlerin ihtilafa düştüklerini belirterek âlimlerin bu ihtilafını şöyle açıklamıştır: “Âlimler, insana farz olan ilmin sayısı konusunda yirmi fırkaya ayrılmışlar.” Şer’i ilimden maksadın, zahiri olan İslami ibadetler ve adetleri, batını olan, İslami inanç ve ahlâkını ıslah eden ilim olduğunu belirtmiştir.²³

Oryantalistler ise ilmi, sadece duyu organlarına dayanan özel malumat olarak tanımlamıştır.²⁴

İslam kültüründe ilim kavramı çeşitli ilmi disiplinlerin ilerlemesiyle, özellikle de nakli ilimlerin yani şer’i ilimlerin, yegâne iki kaynağı olan Kur’ân ve hadis minvalinde gelişmiştir. İlim; Kur’ân ağırlıklı olarak yani daha çok tefsir ve Kur’ân’ı anlamaya yönelik disiplinler çerçevesinde bir gelişim göstermiştir. Hz. Peygamber’in dönemiyle başlayıp Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer’e kadar olan dönemde Kur’ân ilimleri telkin yoluyla ağızdan ağza aktarılmıştır. Hz. Osman devrinde müslüman Araplar’ın Acemler’le karşılaşmaları sonucu yeni bir ihtiyaç hâsıl olmuştur. Buna göre Arap olmayan Müslümanların Kur’ân’ı düzgün okuyabilmeleri için Mushaf çoğaltılmış ve İslam devletinin çeşitli beldelerine gönderilmiştir. Bu süreç Kur’ânî ilimlerde “Kur’ân Resmi” devamında “Osmanî Yazı İlimi”ni kazandırmıştır. Hz. Ali’nin Ebû’l-

²⁰ ez-Zurkânî, *Menahilu’l-İrfan fi U’lumi-l Kur’ân*, 15.

²¹ ez-Zurkânî, *Menahilu’l-İrfan fi U’lumi-l Kur’ân*, 15.

²² ez-Zurkânî, *Menahilu’l-İrfan fi U’lumi-l Kur’ân*, 15.

²³ ez-Zurkânî, *Menahilu’l-İrfan fi U’lumi-l Kur’ân*, 15.

²⁴ ez-Zurkânî, *Menahilu’l-İrfan fi U’lumi-l Kur’ân*, 16.

Esved ed-Dûeli'ye Arap dili gramer kurallarını kayıt altına almasını emretmesiyle “İ'rabü'l-Kur'ân” ilminin temeli atılmıştır. Dört Halife döneminde İbn Abbas, İbn Mesud ve Zeyd b. Sabit gibi sahabîlerin de katkıları olmuştur. Tabiîn döneminde mevcut olanı muhafaza etme, Malik b. Enes gibi âlimlerin olduğu Etbau't-Tabiîn döneminde sebebi nüzul, Mekki-Medenî, Nasih-Mensuh ve Garibü'l-Kur'ân gibi ilimlerin temelleri atılmıştır.²⁵ İkinci asırda: Rivayet tefsirinin yanı sıra Dirayet tefsiri de doğmuştur.²⁶ Daha sonraki asırlarda genelde şer'î ilimler özelde ise Kur'ânî ilimler safha safha gelişmeye devam etmiştir. Örneğin; üçüncü asırda esbâbü'n-nüzûl, nâsîh-mensûh ve Kur'ân'ın faziletleri ilimleri konusunda eserler yazılmıştır. Altıncı asra kadar olan diğer dönemlerde Kur'ânî ilimler gelişmiş,²⁷ Tefsir literatürünün gelişimiyle beraber Kur'ân ilimlerinin de birçok dalı ortaya çıkmıştır. Bu ilim dalları şunlardır: Bedâiyü'l-Kur'ân, Hucecu'l-Kur'ân Emsâlu'l-Kur'ân, Resmu'l-Mushaf,²⁸ Kırâatü'l-Kur'ân, Esbâbü'n-Nüzûl, Nâsîh-Mensûh, Garîbü'l-Kur'ân, İ'câzü'l-Kur'ân, Aksâmü'l-Kur'ân, İ'rabü'l-Kur'ân, Vücûh-Nezâir ve Fezâilü'l-Kur'ân gibi ilimlerdir.²⁹

Burada Kur'ânî ilimler kısmını özet bir şekilde alıp detaylara fazla yer vermedik. Zira bunların tek tek açıklanması tezimin amacını aşmaktadır. Suyûtî (ö.911/1505) ilimleri tasnif ederken topluluk ilmi, tıp ilmi ve daha nice ilimler saymıştır. ez-Zurkânî'nin (ö.1367/1948) naklettiği bir görüşe göre Ulumu'l-Kur'ân ile ilgili 70 binden fazla bir sayıdan bahsedilmiştir.³⁰ Fârâbî de ilmi çeşitli kategorilere ayırmıştır; a) Felsefî ilimler b) Mantık ilmi c) Ta'limi ilimler d) İlahi ilimler e) Medeni ilimler.³¹ Bu ilimlerin bazılarının ana başlıklarını vermeye çalıştık.

1.1.3.2. Akli İlimler

Akıl; temel, idrak ahmaklığın zıttı ve işlerde sebat etmek demektir. Arablarda akıl, diyet anlamında ve kan davası karşılığında verilen devedir. Çoğulu “u'kûl” (عقول)'dur.³² Akıl eşyaların özellikleri olan iyisini ve kötüsünü, mükemmeli,

²⁵ Subhi es-Salih, *Kur'ân İlimleri*, Trc.: M.Said Şimşek, 2. Baskı, Kitap Dünyası Yay., Konya, 2008, 124.

²⁶ es-Salih, *Kur'ân İlimleri*, 125.

²⁷ es-Salih, *Kur'ân İlimleri*, 126.

²⁸ es-Salih, *Kur'ân İlimleri*, 127.

²⁹ Kutluer, *İlim, DİA*, XXII/ 111.

³⁰ ez-Zurkânî, *Menahilu'l-'İrfan fi U'lumi'l-Kur'ân*, 24.

³¹ Fârâbî, *İhsâ'ül-Ulûm*, çev: Ahmet Ateş, MEB Yay., Ankara 1990, s.25-31.

³² İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemaluddîn Muhammed b. Mukarrem b. Ali b. Ahmed, *Lisânü'l-Arab*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut1996, XI/ 458.

noksanını ya da iki iyiden en iyisini, iki kötünden en kötüsünü birbirinden ayırt etmektir.³³ Kendisiyle tefekkür edilen, delillendirme, sentez, şekillendirmeler ve doğrulamalar yapılan ya da kendisiyle iyiliğin kötülükten, güzelin çirkinden ve hakkın batıldan ayırt edildiği şey anlamına gelir. Akıl, “bilgi edinmeye yarayan bir güç” ve “bu güç ile elde edilen bilgi” şeklinde tarif edilmiştir.³⁴

Akli ilimler ise tefekkürle, delillerle ve sentezlemelerle elde edilen ilimlerdir. İlim, bilgi ya da bilim hepsi birbirinin müteradifi kelimelerdir.³⁵ Bu akli ilimlerin bir kısmı kaynağını İslam’dan bir kısmı da önceki medeniyetlerden almıştır. İslam coğrafyasının fetihlerle genişlemesi sonucu birçok kültür ve medeniyetle karşılaşmış, bu kültür ve medeniyetler arasında ilmî münasebetler oluşmuştur. Bu medeniyetlere ait eserler tercüme edilmiş, böylelikle İslami ilim literatürü gelişmiştir. Bu kültürlerin başında Grek, Helen, İran ve Hint kültürleri gelmektedir. Bu kültürel etkileşim sonucunda İslami ilimler, Hint matematiği ve astronomisinden, İran (Fars) ahlâk ve siyasetinden etkilenmiştir. Ayrıca Hipokrat ve Calinus’tan tıp ilmi, Öklit’ten de geometri alınmıştır. Batlamyus’un astronomisinden, coğrafya ve matematiğinden etkilenilmiştir. Bununla birlikte İslamiyet kendisinden önceki kültürlerle ait bilgileri ve ilmi bir kenara itmemiştir, aksine faydalı olanı bünyesine alarak daha da ilerletmiş ve üzerinde çeşitli değişiklikler yaparak geliştirmiştir. Örneğin; “hikmet” terimi felsefeyi, hekim ise hem filozof hem de tabibi ifade etmek için kullanılmıştır. İslamiyet bu kavramları yeniden İslam ve İslam öncesi birikim ışığında anlamlandırmıştır.³⁶

İslam tarihinin çeşitli dönemlerinde bazı İslam bilginleri ve düşünürleri, ilimleri şu şekilde tasnife tabi tutmuşlardır:

- a) Dinî ilimler
- b) Felsefî ilimler

Bu tasnif şekli de beraberinde din-felsefe ilişkisi probleminde neden olmuş, kimi düşünürler dini ilimleri, kimi düşünürler de felsefî ilimleri ön plana çıkarmıştır.³⁷ Bunun dışında başka şekillerde sınıflandırma yapanlar da olmuştur. Mesela Fârâbî

³³ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arus*, XXX/ 18.

³⁴ İsfahânî, *Müfredat*, “akl” md..

³⁵ Kutluer, *İlim*, DİA, XXII/ 109.

³⁶ Kutluer, *İlim*, DİA, XXII/ 112.

³⁷ Kutluer, *İlim*, DİA, XXII/ 113.

(ö.339/950) ilimleri varlık alanlarına göre cismânî olan varlıklar ve cismânî olmayan varlıklar şeklinde ayırmıştır.³⁸

1.1.4. İlim Elde Etme Yolları

İlim iki yolla elde edilir:

a) Herhangi bir araştırma ve düşünmeye ihtiyaç duymadan, sadece duyu organları ile elde edilen ilim. Buna ‘zaruri ilim’ denir.³⁹ İnsanların birbirinden görerek veya duyarak elde ettiği malumat ve bilgiler bu şekildedir. Örneğin; çocukların anne-babasına bakarak günlük hayati ihtiyaçları için gerekli hareketleri öğrenmesi gibi.

b) Çaba, araştırma ve düşünme yoluyla elde edilen ilim.⁴⁰ Herhangi bir nesne, bir olgu üzerinde düşünme, araştırma yapma veya deneyler ve inceleme sonucunda elde ettiği bilgidir.⁴¹ Örneğin; bir fizikçinin veya kimyacının deney sonucunda elde ettiği bilgiler bu kapsamda değerlendirilir.

1.1.5. İlim-Âlim İlişkisi

İlim; bilmek, bir şeyi gerçek yönüyle kavramak, gerçeğe örtüşen kesin inanç, bir nesnenin şeklinin zihinde oluşması, nesneyi olduğu gibi bilmek, nesnedeki gizliliğin ortadan kalkması, tümel ve tikellerin kavranmasını sağlayan sıfat şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca cehlin (bilgisizliğin) karşıtı olarak da tanımlanmaktadır.⁴²

Âlim, sözlükte; “a-l-m/علم” kökünden türemiş bir kelime olup, ilme sahip olan kişidir. İlim ise onunla eşya hakkında bilgiye sahip olduğu malumattır. Çünkü Allah’ın isimleri ve sıfatları açısından insan ilimle bilgi sahibi olmaktadır.⁴³ Ayrıca “âlim” bilen, anlayan ve tanıyan demektir.⁴⁴

³⁸ Fârabî, Ebû Nasr Muhammed, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*, Çev.; Mehmet Aydın, Abdulkadir Şener, M. Rami Ayas, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara,1980, 31.

³⁹ Kutluer, “İlim”, *DİA*, XXII/ 112.

⁴⁰ Ebubekir, el-Cezairî, *El-İlmü ve'l-Ulemâ*, Beyrut, ts., 12-13; Candan, *Ulemânın Gücü*, 109.

⁴¹ Kutluer, “İlim”, *DİA*, XXII/ 111.

⁴² Kutluer, “İlim”, *DİA*, XXII/ 109.

⁴³ Cürcânî, *Ta'rifat*, I/ 188.

⁴⁴ İsmail Karagöz, Fikret Karaman, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulat, Ahmet Gelişgen, İbrahim Ural, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, 5.Baskı, Ankara 2010, 21.

Istılahta ise “çok bilen, iyi bilen kişi demektir.”⁴⁵ Kur’ân’da bu kelime Allah’la ilgili,⁴⁶ çoğul kipinde insanlarla ilgili⁴⁷ ve İsrâiloğulları bilginleri manasında da kullanılmıştır.⁴⁸

Tarih boyunca ilim, insanların hayatlarında büyük etkiler bırakmış, onları bir hedefe ve bir amaca yöneltmiştir. İslam alimlerinin ilim, âlim kişinin hayatında bir eser bırakmayan, ona bir vizyon kazandırmayan bilgilere “ilim” denilemeyeceği, böyle bilgiler öğrenmiş kişiye de âlim denilemeyeceği konusunda aynı fikirde birleşmişlerdir.⁴⁹ İlim öğrenmek, insanın Allah ve ahiret inancıyla ilgili bir bilinç kazanmasına vesile olabilecektir. Âyeti kerime bu etkiyi ve bilinci şöyle tarif etmiştir; “إِذَا تَنَلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمٰنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًا” “*Kendilerine Rahmanın âyetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı.*”⁵⁰ Hakikatle öğrenilen ilim, âlimde bir etki ve bir farkındalık oluşturabilir. Hz. Ali bu minvalde şöyle buyurmuştur: “*Ey Kur’ân ehli! Kur’ân’ı yaşayın. Gerçek âlim, bilen ve bildiklerini hayata geçirendir. Gelecekte; okudukları, gırtlaklarını geçmeyecek bir grup âlim zuhûr edecektir.*”⁵¹

1.1.6. İlim-Amel İlişkisi

Amel sözlükte; “meslek, fiil, davranış, hareket, iş, çaba, emek, çalışma ve eylem” anlamlarına gelir. Bazı dil bilimciler amel kelimesinin fiilden daha özel bir anlam ifade ettiğini iddia etmişler. Çünkü amelde daha fazla zorluk ve efor harcama söz konusudur. İstılahta ise “bedenin tümü veya bir kısmının harekete geçmesi, bir işin fiil veya sözle meydana gelmesidir. Niyet ve iradeye bağlı olarak yapılan dünya veya âhirette ceza ya da mükâfat konusu olan iş, davranış ve bilinçli fiil”dir.⁵²

Kur’ân-ı Kerim’de ve hadislerde ilim ve amel birlikteliği ile ilgili olarak ikisi için birbirinin süsü ve tamamlayıcısı oldukları bildirilmektedir.⁵³ Kur’ân’da peygamberlerden bahsedilirken onlar sadece ilim ve bilgileriyle ön plana

⁴⁵ İsmail Karagöz, v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 21

⁴⁶ Muhammed Fuâd Abdalbâki, *el-Mu’cemu’l-Müfehres li-Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, el-Mektebetu’l-İslâmiyye, İstanbul 1984, 603.

⁴⁷ Bkz. Ankebût, 29/43.

⁴⁸ Bkz. Şu’arâ, 26/197.

⁴⁹ İbn Kayyim, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr, *Miftâhu Dâri’s-Saâde*, Dar İbn Hazm, Beyrut 2010, 89.

⁵⁰ Meryem, 19/58

⁵¹ es-Sabbâğ, Muhammed b. Lütfi, *Vekai Meal-Ebrar*, Mısır ts., 287.

⁵² ez-Zebîdî, *Tacu’l-Arûs*, XXX/ 55-57; İsmail Karagöz v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 24.

⁵³ Bkz. A’raf, 7/147; Bakara, 2/25.

çıkarılmamış, daha çok peygamberlerin ameli olarak değerlendirilen tebliğ icraatları vurgulanmıştır. Peygamberler, Allah Teâlâ'dan aldıkları vahyi icraata dökmekle emrolunmuşlardır. Bir nevi onlardan, teorik olarak aldıkları bilgiyi pratiğe dönüştürmeleri istenmiştir. Bu sayede Hz. Peygamber başta olmak üzere bütün peygamberler, davalarını önce kendi hayatlarında tatbik etmişler sonrada diğer insanlara hem fiili hem sözlü olarak aktarmışlardır. Peygamberler, kendilerinden tevarüs edilen ilme varis olacak âlimlerden de bu şekilde ilme sahip çıkmalarını istemişler ve tavsiyede bulunmuşlardır.⁵⁴ Hz. Peygamber, bu tavsiyelere uymayan veya dikkate almayan âlimlerin çeşitli azaplara ve cezalara duçar olabileceklerini beyan etmiştir.⁵⁵ Kişinin hayatına bir şey katmayan ilim, kuru bir bilgiden ibaret olup meyvesiz bir ağaca benzetilmiştir.⁵⁶ Hz. Peygamber, kendi döneminden sonra, ümmetinden ilmi ile amel etmeyen âlimlerin geleceğini, hatta ümmetinin büyük bir kısmını bunların oluşturacağını buyurmuştur.⁵⁷

Bu konuya itikadı yönden bakıldığında ise iman-amel ilişkisi yönünden mezheplerin arasında görüş ayrılığı olduğu görülecektir. Mutezile'nin başını çektiği fırkalar, ameli imanın bir parçası saymışlardır. Ehl-i sünnet inancında ise amelin imandan bir parça olmadığı görüşü hâkimdir. Ehl-i Sünnete göre dinin bütün esaslarına istisnasız inanan bir kişi velev ki dinin bazı emirlerini yerine getirmemiş veya dinin bazı yasaklarını işlemiş olsun, bu kişi, dinin yasaklarını helal saymadığı müddetçe mümin sayılır. Bu konuda ehl-i sünnetin delilleri şunlardır:⁵⁸

a) Kur'ân'da amel ile iman, bazı âyetlerde peş peşe bazı âyetlerde de ayrı ayrı zikredilmiştir. Eğer amel imanın bir parçası olsaydı birbirinden ayrı yerlerde ifade edilmezdi. Âyetlerde geçen; “*iman edenler ve salih amel işleyenler*”⁵⁹ şeklindeki ifadeler peş peşe ve ayrı ayrı zikredilmiştir.⁶⁰

⁵⁴Buhârî, Sahîh-i Buhârî, Trc. Soner Duman v.dğr., Karınca & Polen Yay., İstanbul, 2009, I/57.

⁵⁵Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşful-Hafâ ve müzîlû'l-libas 'amma 'štehere 'ala elsine'in nas*, Thk.; Muhammed Abdulazîz el-Halidî, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 3.Baskı, Lübnan 2009, II/ 227.

⁵⁶ Komisyon, *İslam'ın Işığında Kadın*, TDV yay., Ankara, 2014, 31.

⁵⁷ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, I/44.

⁵⁸ Hüseyin Algül, H. Yunus Apaydın, Ahmet Saim Kılavuz v.dğr., *DİB İlmihali*, DİB Yay., Ankara 2006, I/ 72.

⁵⁹ Bkz. Bakara, 2/277; Yunus, 10/9; Hud, 11/23.

⁶⁰ Mehmet Bağış, *Envâru't-Tenzil'de Kelam Uygulamaları ve Farklı İtikâdî Görüşlerin Değerlendirilmesi*, Şırnak Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2017/3, sayı: VIII/ 47.

b) Bazı âyetlerde ise iman etmek amelin şartı ve olgunlaştırıcısı sayılmıştır: “*Her kim mümin olarak iyi işler yaparsa, artık o ne zulümden ne de hakkının çiğnemesinden korkar*”⁶¹ şeklinde buyrulmuştur.

c) Kur’ân’a bakıldığında da bazı âyetlerde büyük günah ile imanın birlikte bulunabileceği görülmektedir. Allah Teâlâ âyette, “*Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin*”⁶² diye buyurmuştur. Görüldüğü üzere büyük günahlardan sayılan öldürme fiilini işleyen kişi veya kişiler müminlerden sayılmıştır. Eğer amel, imandan bir parça olsaydı bu kişilerin mümin sayılmaması gerekirdi.⁶³

d) Sahabîler ve onları takip eden büyük İslam âlimlerine göre bir kişinin kalbinde iman bulunması ve bu imanı diliyle ikrar etmesi yeterlidir. Dinin emirlerini tam olarak yerine getirmeyen veya bazı dini yasakları işleyen kişi, işlediği günahları helal saymadığı müddetçe mümin sayılır.⁶⁴

Ehl-i sünnetle tamamen farklı bir görüşe sahip olan Mutezile ekolüne göre büyük günah işleyenler ne mümindir ne de kâfirdir. Bu durumda olan kişiler; iman ile küfür arasında bir yerdedir. Bu yer, el-Menziletubeyne’l-Menzileteyn’dir.⁶⁵

Hadislerde iman-amel konusu işlenirken “Kebâir” kavramı geçmektedir. Dolayısıyla günahların iki kısma ayrıldığı ve kebâir’in “büyük günahlar” olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁶

Kebâir (كَبَائِر) hakkında birçok tarif yapılmıştır. En meşhurları Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88), er-Rafiî (1881-1937), Maverdî (ö. 450/1058), İbn Salah (ö. 643/1245) ve İsmail el-Kadî’nin (ö. 297/910) yaptığı şu tanımdır: “Kebâir, Allah’ın, işleyen kişiyi ateş, azap, lanet veya gazap ile tehdit ettiği günahlardır.” Kısacası

⁶¹ Mehmet Bağış, *Envâru’t-Tenzil’de Kelam Uygulamaları ve Farklı İtikâdî Görüşlerin Değerlendirilmesi*, sayı VIII/ 47.; Taha, 20/112.

⁶² Hucurat, 49/9; Bkz. Bakara, 2/178; Bkz. Tahrîm, 66/8.

⁶³ Bağış, *Envâru’t-Tenzil’de Kelam Uygulamaları ve Farklı İtikâdî Görüşlerin Değerlendirilmesi*, VIII/ 47.

⁶⁴ Bağış, *Envâru’t-Tenzil’de Kelam Uygulamaları ve Farklı İtikâdî Görüşlerin Değerlendirmeleri*, VIII/ 47.

⁶⁵ Bağdadî, Ebû Mansûr Abdulkahîr, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Çev.: Ethem Ruhi Fığlalı, TDV Yay., 5.Baskı, Ankara 2008, 83-86; İman Meselesi, imanın kalb ile dil ile veya hem kalb ve dil ile olması gerektiği ve amelle ilişkisi için bkz. Bağış, *Envâru’t-Tenzil’de Kelam Uygulamaları ve Farklı İtikâdî Görüşlerin Değerlendirilmesi*, VIII/ 45-47.

⁶⁶ Müslim, *Sahihi Müslim*, I/ 90-92; Zehebî, Hafız Ebî Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Kebâir ve’t-Tebyînu’l-Meharim*, Thk. Muhyî’d-Din Mustû, Daru İbn Kesîr, 7.baskı, Beyrut 1991, 24-25.

şeriatın, hakkında tehdit ve uyarıcı bir nass, bir delil veya ceza tahsis ettiği günahtır.”⁶⁷

Hız. Peygamber’in hadislerinde zikredilen ‘Kebâir’günahların en önemlileri şunlardır: Allah’a şirk koşmak, haksız yere adam öldürmek, iffetli kadına zina iftirasında bulunmak, zina yapmak, ana babaya karşı isyankâr olmak, sihir yapmak, faiz yemek, yetim malı yemek, gıybet yapmak, savaştan kaçmak, hırsızlık yapmak ve içki içmek gibi davranışlardır.⁶⁸

Kebâirî işleyenlere “mürtekib-i kebire” (büyük günah işleyen) denilmektedir. Bunların dini (uhrevi) açıdan durumları, konumları kelâm fırkaları (mezhepler) tarafından farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Fırkaların değerlendirmeleri şu şekildedir: Mu’tezile fırkasına göre ‘kebair’ işleyen kişi fâsıktır. Onlar, bu mezhebin beş temel esasından biri olan “el-Menziletü Beyne’l-Menziletayn ” ilkesini bu kesim için kullanmışlardır. Mutezileden Vasıl’a göre kebâir işleyen bir kişi ne mümindir. Ne de kâfirdir.⁶⁹ Bu fırkanın görüşüne göre büyük işleyen bir kişi tevbe etmeden ölürse ebediyen cehennemde kalacaktır.⁷⁰ Ancak azabı kâfirlerin azabından daha kolay olacaktır.⁷¹

Hâricilere göre, büyük günah işleyen, kâfir olur. Mu’tezile’nin iddia ettiği gibi iman ile küfür arasında bir yer veya durum söz konusu değildir. Kişi ya mümindir ya da kâfirdir.⁷²

Ehl-i sünnet’e göre ise iman tasdikten ibaret olup amel, imanın bir parçası değildir. Büyük günah işleyen kişi iki şartla mümin kabul edilir.

Birincisi: İşlediği günahı hafife almamasıdır. Hafife alma şu şekilde olur; Allah’ın yasakladığı günahları normal bir amel gibi kabul etmek, haram olan şeyleri devamlı yapmak ve adet haline getirerek günah işlemek.

İkincisi: İşlediği günahı helal saymamasıdır. Ehl-i sünnet’e göre eğer kişide bu durumlar hâsıl olursa o kişi imandan çıkar ve haramı helal saydığı için küfre düşer. Bu iki durumda olan kişi affedilmediği veya şefaate nail olmadığı takdirde işlediği

⁶⁷Zehebî, *el-Kebâir ve ’t-Tebyînu ’l-Meharim*, 22-23.

⁶⁸Buhârî, 2766; Müslim, *Sahihi Müslim Muhtasarı*, 89; Zehebî, *el-Kebâir ve ’t-Tebyînu ’l-Meharim*, 42.

⁶⁹ Murat Sülün, *Kur’ân-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*, Ekin Yay., İstanbul 2000, 56.

⁷⁰ Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 83.

⁷¹ Sülün, *Kur’ân-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*, 56.

⁷² Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 55.

günahın cezasını çekmeden cennete giremez. Dolayısıyla ikincisinin ölmeden önce tevbe etmesi yani iman etmesi ve tevbesinin Allah tarafından kabul edilmesi gerekmektedir. Bu kişi kıyamet gününde de şefaate nail olursa cennete girebilir.⁷³

1.1.7. İlim-Ahlâk İlişkisi

Ahlâk lügatte: “Seciye, tabiat ve huy” manalarına gelen Arapça bir kelimedir.⁷⁴ Kur’ân-ı Kerimde bir yerde “adet ve gelenek”,⁷⁵ başka bir yerde ise “ahlâk” manasına gelen ve ahlâk kelimesinin müfredi olan (خلق) ”huluk”⁷⁶ olarak geçmektedir.

İstilahta ise farklı tanımları yapılmıştır.

Gazzâlî’ye (ö. 505/1111) göre: “Ahlâk, insanın benliğine, aklına yerleşen ve insanı zorlamadan fiilleri yapmaya iten bir seciye ve melekedir.”⁷⁷

Ali Turgut’a göre ise, “insanın ahenkli ve uygun bir tarzda hulkiyetinin tabii sıfatlarıdır.”⁷⁸ Yani, insanın tabiatında yaratılanlarla beraber kazandığı veya sahiplendiği vasıflar olduğu anlaşılmaktadır.

İlim ile ahlâk birbirinin tamamlayıcısı niteliğinde sayılabilir. Ahlâktan yoksun bir ilim ve bilgi eksik olur. İlimde ahlâki boyut da yer almamışsa o ilim insanı nefsinin ve ihtirasının kurbanı kılabilir. İyilik timsali olabilecekken kötülük dağıtıcısı yapabilir.⁷⁹ Ahlâklı insanlar sadece kendilerini düşünmemişler, diğer insanların menfaatini ve iyiliğini düşünmüşlerdir. Bu ahlâka sahip âlimler hem kendilerini hem de yaşadığı toplumu vizyon sahibi yapmışlardır. Bu durum, aynı zamanda dinimizin prensibidir. Hz. Ali valilerine şöyle bir ferman göndermiştir; “*Tebaanıza iyi muamelede bulunun, sakın çaresizlerin başına kendilerini yutmayı ganimet bilen yurtıcı birer canavar kesilmeyin! Çünkü bu tebaanız iki sınıftır; ya dinde bir*

⁷³ Bkz. Mehmet Bağış, *Envâru’t-Tenzil’de Kelam Uygulamaları ve Farklı İtikâdî Görüşlerin Değerlendirilmesi*, VII/ 48-49.

⁷⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XI/ 374.

⁷⁵ Bkz. Şuara, 26/134.

⁷⁶ Bkz. Kalem, 68/4.

⁷⁷ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî, *İhya’u-Ulumu’d-Din*, Çev.: Sıdkı Güllü, Huzur Yay., İstanbul 2016, III/53.

⁷⁸ Ali Turgut, *Kur’ân-ı Kerim’e Göre Ahlâk Esasları*, İstanbul 1980, 15.

⁷⁹ Tan, Kur’ân’a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü, 90

kardeşiniz yâ da yaratılıştâ eşinizdir."⁸⁰ Bunun aksi yani insanın sadece kendisini öne alan duyguları hayvani duygulardır.

1.2. Ulemâ

Ulemâ, genel anlamda toplumun bilge sınıfını oluşturan özelde ise toplumu dini yönden aydınlatan müstesna kesimdir. Bu başlık altında "Ulemâ" kavramını daha yakından tanımaya, isimlerinin ve görevlerinin ne olduğunu irdelemeye çalışılacağız.

1.2.1. Lugat Anlamı

"Ulemâ" kelimesi, âlimin çoğuludur. "Bildiği ile amel eden,⁸¹ hisseden, haberdar olan, yakinen bilen, tasdik eden, ilmi çok olan, çok bilgili kişi⁸² ve bilginler" anlamına da gelmektedir.⁸³

1.2.2. İstilah Anlamı

"Ulemâ" yararlı tüm ilimlerle uğraşanlar, Allah'ın emir ve yasakları karşısında derin sorumluluk taşıyan kişilerdir.⁸⁴

İbn Mesud'tan (ö. 32/652-53) gelen rivayette Hz. Peygamber en büyük ve en iyi âlimi şöyle tarif etmiştir: "*Ameli az da olsa, ihtilaf zamanında hakkı en iyi bilendir.*"⁸⁵

Hz. Ali gerçek âlimi tarif ederken; "*Âlim, insanları Allah'ın rahmetinden umutsuz bırakmayan, isyana cevaz vermeyen, Allah'ın azabından emin kılan ve Kur'an hükmünün önüne hiçbir şeyi geçirmeyen kimsedir.*"⁸⁶ demiştir.

İmam Şafî (ö.204/820); ulemâyı, Allah'ın (c.c) evliyaları olarak tanımlamıştır. Ona göre "ulemâ" dışında başka veli veya evliya bulunmamaktadır.⁸⁷

⁸⁰Abdulkerim Zeydan, *Hz. Ali Diyor Ki*, trc: M. Akif, Ersoy, Kayıhan Yay., İstanbul 2014, 6.

⁸¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XII/416.

⁸² İbrahim Enis, Abdulhalim Muntasır, Atiye Serrahi, Muhammed Halefullah Ahmed, *Mu'cemu'l-Vasît*, İslam Kitabevi, İstanbul, ts., II/ 624

⁸³ İsmail Karagöz v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 666.

⁸⁴ Candan, *Ulemânın Gücü*, 22.

⁸⁵ İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf, *Cami'u Beyani'l-İlm*, Mısır ts., I/ 266.

⁸⁶ Sabbağ, Muhammed b. Lütfi, *Akval el-Me'sure*, Beyrut 1989, 516.

⁸⁷ Eş-Şâmi, Salih Ahmed, *eş-Şafii*, Beyrut,1998, 71.

Şatıbî de (ö.790/820), “ulemâ” nın, yeryüzünü sulayan kaynaklar gibi olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca ilimleriyle yeryüzünü cehaletten kurtaran, ihya eden ve taassuptan uzak duran kişiler olduklarını aktarmıştır.⁸⁸

Mustafa Sibâî (ö.1384/1964) de “Ulemâ”yı şu şekilde tarif etmiştir; “*Nasslardaki ilimleri insanlara aktaran, din ve dünya işlerinde faydalı olan âlimlerdir.*”⁸⁹

İbn Teymiyye’ye (ö.728/1328) göre; “*hakikati bilmeyen ya da hakkı hakikati bilen kişileri tanımayanı “ulemâ” olarak kabul eden kişi de cahildir.*” Yani âlim kişinin, hakikati bilmesi gerektiği, hakikati bilenleri de tanınması ve fark etmesi de gerekmektedir.⁹⁰ Diğer bazı tanımlar ise şöyledir: “Ulemâ, ilmiyle amel eden ve haramdan kaçınan kişidir.”⁹¹ “Ulemâ”, sadece maslahat ile zararı birbirinden ayırabilen değil, ayrıca iki hayrın en iyisini ve iki zararın da en kötüsünü birbirinden ayırt edebilen” kişilerdir.⁹²

İlmi ve Ulemâ kavramlarını tanımları itibariyle ele aldıktan sonra ulemâ kesimini görev ve vazife yönüyle diğer semavi dinlerde karşılayan müessese veya unvanları da ele almakta ve tanıtmakta fayda vardır.

1.3.Yahudi Geleneğinde “Ulemâ” ile İlgili Kavramlar

Her din ve inançta o dinin inanç ve dini kurallarını din mensuplarına tebliğ eden, dini kuralları ve uygulamalarını açıklayan bir sınıf vardır. Bu sınıfı temsil eden bu görevleri yerine getiren bu kesim o dinin ulemâsı sayılır. Yahudilikte de çeşitli ünvanlarda ve görevlerde Yahudiliği tebliğ eden, dini pratiklerini gösteren bir kesim vardır. Bu kesim Yahudi ulemâsı kabul edilir. Biz de tam teferuatlı bir şekilde olmasa da Yahudi ulemâsına değinmeye çalışacağız.

⁸⁸ Şatıbî, İbrahim b. Mustafa, *el-Muvafakat*, Beyrut, ts., I/ 87.

⁸⁹ Mustafa Sibâî, *İştirakiyyetu 'l-İslam*, Mısır, ts., 61

⁹⁰İbnTeymiyye, *İktidau Sirati 'l-Mustakim*, Thk. Muhammed Hamid Faki, Kahire ts., 77.

⁹¹Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-Ebehanisi, *Hilyetu 'l-Evliya ve Tabakatu 'l-Esfiyâ*, Mısır, ts., IV/ 311.

⁹² Heyet, *Makalâtü 'd-Da 'veti ve 'l-ilâm*, Katar, 1991, 19.

1.3.1. Levi

Levi, kuzey İsrâil kültürüne ait bir kelime olup Kitab-ı Mukades'te Yahudi Milletinin dini rehberi demektir.⁹³ Levi, aslında bir kişinin ismidir. Bu kişi de Hz. Yakub'un üçüncü oğludur. Kitab-ı Mukaddeste, Hz. Musa ve Hz. Harûn'un, Levi'nin oğulları oldukları geçmektedir. İsrâil Ulemâsı, Hz. Harun yoluyla Levi ve Levililer kabilesine dayanmaktadır. Din adamlarının atası olarak kabul edilen Levi'nin Yahudilikte önemli bir yeri vardır. Din adamlılığı ile alakalı ayınlerin kendisine nispet edildiği, öngörülü bir kişilik olarak kabul edilmektedir. İnsanların mutlaka onun sözünü dinlemesi gerektiğini çünkü onun tanrının bilgilerini bildiğine inanılırdı. Ayrıca o Tanrı'nın gizli kalmış ortaya çıkmamış sırlarına bir peygamber gibi vakıf olduğuna da inanılırdı.⁹⁴

Levililer, önce Mişkan'da daha sonra Bet-Amikdaş'ta tanrı hizmeti için seçilmişlerdir. Başlıca görevleri; şairlik, bekçilik, öğretmenlik,⁹⁵ dini ayinleri yönetmek, kehanette bulunmak, tapınaktaki faaliyetleri kayıt altına almak ve ibadet edenleri dini meselelerde bilgilendirmek ve eğitmektir.⁹⁶

1.3.2. Kohen, Kâhin (كاهن)

Kâhin, gelecekte olacak şeylerden bahseden, gaybı ve bazı sırları bildiğini iddia eden kişiye denir.⁹⁷

Bu kelimenin kökeni hakkında iki görüş vardır;

Birinci Görüş: Kelimenin Batı Sami veya Arapça diline ait bir kelime olabileceğidir. Bilici anlamına gelir. İçine cin girdiği kabul edilen kâhin, geleceği gördüğüne inanılan, kaybolmuş eşyaları ve yolunu kaybeden develeri bulma gücüne sahip olduğu kabul edilen kişidir.⁹⁸

⁹³ İbrahim Halil Karşlı, *Kusal Kitaplara Göre Din Adamı*, TDV Yay., Ankara 2013, 55.

⁹⁴ Karşlı, *Kusal Kitaplara Göre Din Adamı*, 55.

⁹⁵ Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, İstanbul 2002, II/381.

⁹⁶ Karşlı, *Kusal Kitaplara Göre Din Adamı*, 56.

⁹⁷ Cürcânî, *Ta'rifat*, 192; ez-Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtezâ b. Muhammed, Tâcü'l-Arus, XXXVI/ 82.

⁹⁸ Mircea Eliada, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, Çev.: Ali Berktaş, Kabalıcı Yay., İstanbul, 2003, III/ 81.

İkincisi: Kelimenin Kenan dilinden alınmış ve İbranice bir kelime olabileceği kanaatidir.⁹⁹

Kâhinlerin görevleri; Kitab-i Mukaddeste geçen ibadetleri yerine getirmek, kutsal mekânlarda ve Kudüs'teki Mabette kurban ve diğer ritüelleri yönetmek, Yahudi hukukunu, geleneklerini, ritüellerini ve İsrâil adetleri hakkında halkı (insanları) eğitmektir. Babil sürgününde Kohenler ve Levililer arasında güç mücadelesi ortaya çıkmıştır. Bu güç mücadelesinde kendilerini Hz. Harun ve Hz. Davud'un din adamlarından sayan ve Saduk'a¹⁰⁰ nispet eden Kohenler, Levililere üstün gelmişlerdir. Mabetteki üst görevler Kohenlerin eline geçerken daha alt görevler ise Levililerin elinde kalmıştır.¹⁰¹

1.3.3. Haham, Hakham (חָאָם)

Kelime İbranice olup, hikmet sahibi veya bilge kişi demektir. Genellikle Tevrat'ı bilen büyük bilginler için de kullanılır. Bunlar Tevrat'taki şeriati iyi bilir ve bu şeriatin uygulamasını takip ederler. Kültürlü ve eğitimli kimseler olarak gösterilirler. Yahudi olmasa bile, hikmetten bahseden ve bilgili kişiler Haham olarak isimlendirebilirler. Bu nedenle Talmud ve Midraşa Yahudi olmayan fakat ilim ve hikmet ehli veya eğitilmiş kişiler için de haham unvanı kullanılmıştır.¹⁰² Hahamlar zaman zaman rahip ya da vaiz unvanı da almışlar. Dini nikâhı, nikâha bağlı işlemleri, nikâh tanıklarında bulunması gereken şartları, nikâh kıyan memurları ve kayıtlarını denetleme, yapılan bu merasimlerde konuşma yapma ve evliliği takdis etme gibi vazifeler hahamlar tarafından ifa edilir. Hahamlar dini merkezleri olan Sinagoglarda yöneticilik de yaparlar.¹⁰³

⁹⁹Eliada, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, çev.: Ali Berktaş, III/ 81; M. Ha., "Priests and Priesthood", *Encyclopedia Judaica*, Jerusalem, 1972, XIII/ 1070.

¹⁰⁰Sadükilik, Yahudiliğin bir mezhebi olup, bu mezheple ilgili malumatlar kısıtlı olup mezheple ilgili bilgiler daha çok bu mezhebin karşıtlarının eserlerinden elde edilmektedir. Mezhep ismini kesin olmamakla beraber Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman döneminde Kudüs mabedinin başkoheni olan Tsadoq'tan (Sadoq) aldığı kabul edilmektedir. Bu mezhebin taraftarlarında bu adamın, başkohenin soyundan gelenlerin oluşturduğu belirtilmektedir. Tarihçi Flavius Josephe göre bu mezhebin çıkışı Makkabiler döneminde olduğu, mezhebin taraftarlarının aristokrat ailelerden gelen din adamlarından oluştuğunu belirtilmektedir. Sadukiler, Tevrat ve mabet konusunda, inanç ve amel konularında Peruşim karşıtlığıyla bilinirler. Sadukiler asalet, kudret ve servetin temsilcileridirler. Sadukiler, Peruşim'in kabul ettiği yeniden dirilme ve ruhun ölümsüzlüğünü kabul etmezler, melekelerin ve kötü ruhların ölümsüzlüğünü de reddederler. (Ömer Faruk Harman, *DİA*, Yahudilik mad.)

¹⁰¹Fuat Aydın, *Yahudilik*, İnsan Yay., İstanbul, 2004, 56-57.; Jacob Neusner, *Dictionary of Judasim in the Biblical Period, Library Reference*, New York 1999, II/ 500-501.

¹⁰²Karşlı, *Kutsal Kitaplara Göre Din Adamı*, 56-57.

¹⁰³Hayrullah Örs, *Musa ve Yahudilik*, Remzi Kitabevi, VI. Baskı, İstanbul, 2000, 314-315.

Hahamlık unvanı resmi bir hüviyeti ancak mabet döneminde sanhedrinin ilk başlarında rastlanılmaktadır. Mişna döneminde ise Sanhedrin Kurulu başkanı (Nasi), ve hukuk mahkemesi başkanından (Av Bet Din) sonra haham üçüncü sıradaki din adamı hiyerarşideki kişidir. Ancak bir görüşe göre, Sanhedrin Kurulu ihtilafa düştüğünde hahamlardan en seçkin olanlar bu kurulun başına seçilirdi. Buraya başkan seçilen haham aynı anda akademiye dönüşen okulu (bet ha-midraş) yönetmekteydi.¹⁰⁴

1.3.4. Râbbî (ראי)

Bu kelime İbranice olup üstad, üstadım ve efendim gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰⁵

M.S. I.yüzyılda Sanhedrin Kurulu'na¹⁰⁶ seçilen üyelere bu unvan verilmiştir. Râbbîlerin Yahudilik dini kurullarda tam etkin ve rol sahibi olmaları IV. yüzyıla denk gelmektedir. Bundan sonraki dönemde râbbîler hem Yahudi dini konularda hem sosyal konularda karar verme organı durumuna gelmişlerdir.¹⁰⁷ Temel görevleri Yahudi hukuku ile geleneğini öğretmek, topluma liderlik etmek, hukukçu, dini hükümleri yorumlama yetki ve yeterliliğine sahip olmaktır.¹⁰⁸ Yalnız Rabbanilerin Musa şeriatı ve nebevi geleneğinin varis ve sahipleri oldukları iddalar bütün Yahudiler tarafından kabul ve tasdik edilmemiştir.¹⁰⁹ Dört gruba ayrılmışlardır:

a-Poskim (tedvin ediciler); Kanun yapıcılar.

b-Sadranim; Tedvin edilmiş düzenlemeleri tasnif etmek ve zengin kaynakları taramak.

c-Parşanim; Talmud metninin izahı ve açıklamasıyla uğraşan yorumculara denir.

¹⁰⁴ Karşlı, Kutsal Kitaplara Göre Din Adamı, 57.

¹⁰⁵ Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yay., Ankara, 1998, 316.

¹⁰⁶ Sanhedrin Kurulu: M.Ö. 165'ten psikoposluğun bitimi olan M.S. 425'e kadar Romanın Filistin'de çalışan Yahudi konseyi. Asıl olarak Yahudilerin en yüksek düzeydeki mahkemesi olmasına rağmen çeşitli kaynaklarda, Sanhedrin'in dini, yargılama ve yasama işlevleri hakkında birçok belgeye rastlanmıştır. (<https://tr.wikipedia.org>. Org. 10.04.2019), Yahudi geleneğinde yüksek mahkeme, din ve fetva kurulu: Şinasi Gündüz, *Hristyanlık*, İsam Yay., İstanbul 2018, 198.

¹⁰⁷ Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, İstanbul 2002, II/ 515-517.

¹⁰⁸ Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, 316.; Sara E. Karesh, Hurvitz, Mitchell M., *Encyclopedia of Judasim*, ed., New York 2006, 410.

¹⁰⁹ Mehmet Sait Şimşek, *Talmud ve Hadis*, Kabalcı Yay., İstanbul 2012, 62-63.

d-Meşivim; İnananların sorularına cevap veren ve karşılaştıkları sorunlara çözüm üretenlere denir.¹¹⁰

Ayrıca Midraşların oluşum süreçleri de dörte ayrılır: midraşlar Yahudilerin kendine özgü ve belli bir düzen içerisinde Tanah'ı yorumlama faaliyeti sonucu oluşmuştur.

1-Mişna Öncesi Dönem; beşe ayrılır.

a-Çift Tora İnancı: Bu inanca göre Hz. Musa, Sina Dağına çıktığında sadece yazılı metin dediğimiz levhaları getirmemiştir. Yanında aynı zaman tanrının İsrail oğullarına ve tüm insanlık için gerekli emirleri içeren yazılı ve şifahi Torayı da vahiy olarak almıştır. Şifahi kısım yazılı Tora'nın yorum metotlarını ve yazılı Torada yazılmayan kısımlarını içermektedir.¹¹¹

b-Ezra ve Soferim dönemi: Soferimler Ezra'nın talebeleridir. İsimleri İbranice olup yazıcılar anlamındadır. Tanah'ın yazımıyla uğraşırlar, kelimelerini ve harflerini sayımı gibi işlerle meşgul durlar.¹¹²

c- Zugot Dönemi: Sanhedrin'deki kohenlerin dışındaki rabbilerden oluşan din adamı grubudur. Zugot kelimesi, çift, ikili ve ikişerli grup anlamına gelmektedir; birisi siyasi liderdir. İkinci grup ise cemaat mahkemesi başkanıdır.¹¹³

d- Tanaim Dönemi: Tanna kelimesi aramcadır. İki anlamı vardır; a.a.) Mişna'nın yazıldığı, kaydedildiği zaman yazılı Tora'yı açıklayan ve tekrarlayan öğretmendir. b.b.) Tannalardan aldığı ifadeleri ve açıklamaları kuşaktan kuşağa alan, aktaran ve anlatan kişidir.¹¹⁴

e-Rabbani Yorum Kuralları

2-Mişna-Talmud Arası Dönem

a-Amoraim Dönemi: Bu dönemde Kudüs Talmudu ve Babil Talmudu'nun redaksiyonu yapılmıştır. Amoraim kelimesinin anlamı konuşan ve açıklayandır.¹¹⁵

¹¹⁰ Mehmet Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, NKM Yay., Konya 2005, 630.

¹¹¹ Ömer Faruk Araz, *Yahudilikte Tefsir Geleneği*, İz Yay., İstanbul 2019, 102-103.

¹¹² Araz, *Yahudilikte Tefsir Geleneği*, 112.

¹¹³ Araz, *Yahudilikte Tefsir Geleneği*, 123.

¹¹⁴ Şimşek, *Talmud ve Hadis*, 179-180.

¹¹⁵ Araz, *Yahudilikte Tefsir Geleneği*, 156.

3-Talmud Sonrası Dönem: Temel kaynakların büyük oranda ortaya çıktığı, belli bir konu üzerinde küçük hacimli midraşlar yazıldığı dönemdir.¹¹⁶

a-Stammaim Dönemi: bu dönemde Talmudun redaksiyonu Amoraim döneminde tamamlamasından sonra Stammaim’i gerçekleştiren tabakaya denir.¹¹⁷

b-Savoraim Dönemi: Kelime Aramice olup, düşünmek, fikrini söylemek, görüş bildirmek gibi anlamlara gelmektedir. İstılahi anlamı, Amoraim ile Geonim dönemleri arasındaki Bâbilli ilim adamlarına verilen unvandır.¹¹⁸

c-Geonim Dönemi: Geonim, gao’nun çoğuludur. Gaon, Babildeki Sura ve Pumbedita akademilerinin başkanlarına verilen isimdir.¹¹⁹

d-Tosafot Dönemi; ikiye ayrılır.

i-Rişonim: Kelime, ilkler, öncüler ve baştakiler anlamına gelmektedir. Bu dönemde etik, felsefe, halaha, tanah tefsiri ve responsa gibi alan ve türlerde çalışmalar yapmıştır.¹²⁰

ii-Aharonim: Bu terim Rişonimin tersine geç dönemde rabbani yetkililer için kullanılmıştır.¹²¹

1.3.5. Sofer (سوفر)

Bu kelimenin Çoğulu “Soferim” olup: Dini konularda yazı yazan kimselere denilir. Bunlara kâtip de denilmiştir. Ezra ve talebelerini de ifade etmektedir. Kutsal kitapta her ne kadar yazıcılar olarak tercüme edilmiş olsa da 2. Tapınak döneminde bilim adamlarını niteleyen özel bir kesimi ifade etmek için de kullanılmıştır. “Soferim” kelimesi kitap anlamına gelen sefer kelimesinden türetilmiş, sayma anlamını da ifade etmektedir. Tanah üstünde çalışırlar; kelime ve harflerini saymak işlerini isimlerinin anlamına uyumlu görevini de yapmaktadırlar.¹²² Ayrıca bunlar Tanahla ilgili istatistikler tutmuşlardır. Tanah’ta bir ya da iki kez geçen terimleri listelemişler. Oluşturdukları bu listelerle Tanah’ın daha iyi anlaşılmasını

¹¹⁶ Araz, *Yahudilikte Tefsir Geleneği*, 169.

¹¹⁷ Araz, *Yahudilikte Tefsir Geleneği*, 171.

¹¹⁸ Araz, *Yahudilikte Tefsir Geleneği*, 173-174.

¹¹⁹ Araz, *Yahudilikte Tefsir Geleneği*, 175.

¹²⁰ Araz, *Yahudilikte Tefsir Geleneği*, 195.

¹²¹ Araz, *Yahudilikte Tefsir Geleneği*, 196.

¹²² Şimşek, *Talmud ve Hadis*, 175.

sağlıyordu.¹²³ Temel görevleri Yahudi toplumuna dağıtılmak üzere kutsal metinleri titiz bir şekilde çoğaltmaktır.¹²⁴ Soferimlerin Pers hâkimiyeti esnasında Talmud'un oluşturulmasında büyük katkıları olmasına rağmen ve sayıca fazlaca olmalarına rağmen hiçbirinin adı bilinmemektedir. Bilgin ve entlektüel bir sınıf olup yazılı Tora'yı halka anlatmak, açıklamakla meşgul olmuş, ayrıca dini çevrelerde ve sosyal alanda Tora'nın kuralların kurumsallaşmasında etkili olmuşlardır.¹²⁵

Kadim Krallık döneminde bu sınıf, kraldan sonra en etkili kesim ve en yüksek makama sahip gruptu. Bunlar, Ezra Kitabı'nda Tanrı şeriatının yazarı olarak kabul edilirler. Rabbânî kaynaklarda 'sofer' Tevrat'ın ifadelerini kopyalama vazifesini yerine getiren ve kutsal metinleri muhafaza eden kişiler olarak tarif edilmiştir. Soferler, Tevratı yazmaya başladıklarında ilk önce şu sözle başlıyorlardı: "Bu Tevrat'ı kutsallık adına, tanrı adına ve onun kutsallığı adına yazıyorum"¹²⁶ derlerdi. Soferimlerin uzmanlık alanları; kurban ve kurbanla ilgili konu ve emirler, Şabat gibi haftalık ayin ve kutlamalarla birlikte Pesah, Şavo'ut, Roş ha-Şana, Yom Kippur ve Sukkot gibi yıllık bayram kutlamaları ile ilgili meselelerdir. Mabel ve kohenerlere ödenecek ücretler kapsamındaki ilk ürün, hasat sunuları, aşar vergisi, ilk doğum, zekât konuları ile yemin, gönüllü sunular pişmanlık, değer biçme, kefarete v.b. konular ile temizlik ve kirlilik ile ilgili emirler soferimlerin görevleri arasına girmektedir.¹²⁷

1.4. Hıristiyan Geleneğinde "Ulemâ" ile İlgili Kavramlar

Hıristiyanlık dininde önemli bir yer tutan din bilginleri sınıfının çok etkili bir konumları söz konusudur. Hıristiyanlığı tanımak için bu dinin bilginlerini ve toplumdaki rollerini tanımaktan geçmektedir. Bu bölümde Hıristiyanlık ulemasını görevlerini ve sınıflarını inceleyeceğiz.

¹²³ Araz, *Yahudilikte Tefsir Geleneği*, 112.

¹²⁴ Yusuf Besalel, *Yahudilik Tarihi*, 51.

¹²⁵ Şimşek, *Talmud ve Hadis*, 176.

¹²⁶ Karşlı, *Kusal Kitaplara Göre Din Adamı*, 58.

¹²⁷ Araz, *Yahudilikte Tefsir Geleneği*, 115.

1.4.1. Clericalizm (clergy)

Ruhban sınıfı, rahipler zümresi, Hıristiyan din adamları anlamına gelmektedir. Ruhban sınıfından olanlara İngilizce’de “clergy man” ismi verilmektedir. Bir kurum olarak ise “clericalizm” şeklinde adlandırılmaktadır.¹²⁸

1.4.2. Rahip, Ruhban (راهب/راهبان)

Rahib, hüccesinde inzivaya çekilen ibadet eden Hıristiyan din adamıdır.¹²⁹

Rahip, Hıristiyanlıkta meşakkatli riyazetle amel yapan, lezzetli yiyecek ve yumuşak elbiseleri terk eden ve halkla ilişkisini kesip hakka yönelen kişiye denir.¹³⁰ Kelime Kur’ân’ın bazı âyetlerinde Hıristiyan din adamlarını ifade etmek için kullanılmıştır.¹³¹ Arapça olan bu kelimenin çoğulu ruhban’dır.¹³² Türkçede anlam genişlemesine uğrayarak ‘ruhban sınıfını’ ifade eder hale gelmiştir. Kelimenin kökünü incelediğimizde ‘korku’ anlamına da geldiğini görüyoruz.¹³³

Rahip kelimesi, Kur’ân’da ‘Rehbanıyye’ şeklinde de¹³⁴ geçmektedir.

Ayrıca bu sınıftaki din adamları, büyük bir korku ve istekle ibadet eden, dünya lezzetlerini terk eden ve züht içerisinde aşırı şekilde ibadet eden kişiler olarak tanımlanmıştır.¹³⁵

Rahip daha çok Hıristiyanlık terminolojisine ait bir kelime olarak bilinirken, zaman zaman diğer inanç grupları içerisindeki din adamı vazifesini ifa eden ve bu mesleği icra eden kişiler için de kullanılmıştır. Rahipliğe atanan kişi, kendisini Tarı’ya ve cemaatine adanmış kişidir. Ancak daha çok Hıristiyanlıkta rütbece, piskoposların altında bir statüye sahip kişiler için kullanılmıştır.¹³⁶ Piskoposların

¹²⁸ Ahmet Gül, *Kur’ân’ Göre Kutsal ve Kutsallık*, Doktora Tezi, İstanbul 2013, 155.

¹²⁹ ez-Zebîdî, *Tacu'l-Arûs*, II/ 540; İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, I/ 436.

¹³⁰ Tehânevî, *Keşşafü Istilahat-ı Fümûn ve'l-'ulûm*, I/ 83.

¹³¹ Bkz. Maide, 5/82; Tevbe, 9/31, 34

¹³² Âlûsî, Şihabuddîn Mahmud, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim ve's-Seb'il-Mesânî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994, V/ 5.

¹³³ Mütercim Âsım Efendi, *Tibyân-ı Nafi' der-Terceme-i Burhân-i Kâtu'*, I/ 280

¹³⁴ Bkz. Hadid, 57/27

¹³⁵ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul 1971, VII/ 476

¹³⁶ Şinasi Gündüz, *Hıristiyanlık*, İsam Yay., İstanbul 2018, 170.

yetkilerini devrettiği alanlarda rahipler bu yetkileri kullanarak dini görevleri yerine getirirler. Örneğin hasta yağlama ‘sakramenti’ gibi.¹³⁷

Ruhban sınıfı Mesih’in yeryüzündeki temsilcileri olarak, Baba, Oğul ve Ruh adına hiyerarşik olarak dini bütün yetkilerini ellerine geçirip tutmuşlardır. Bu anlamda Allah’ın peygamberi olan Hz. İsa’yı ilahlaştırmış, ruhbanlarını aşırı derecede ta’zim ederek Mesih’in yetkileriyle donatmışlardır. Bu, Allah’a eş koşmaktır Kur’ân bunların hepsine karşıdır ve reddetmektedir. Bu yüzden Kur’an’ın ruhban eleştirisi son derece sağlam ve yerinde bir eleştiridir. Zira Allah yardıma ve yardımcılara muhtaç olmaktan münezze olup daima kayyum her zaman ve her mekânda daim ve kaimdir.¹³⁸

Hıristiyanlıkta ise ruhban kelimesi, Hıristiyan Kilisesinde görevli bulunan din adamlarına işaret etmektedir. Bu çerçevede din adamları için kullanılan bazı kavramlar şunlardır:

1.4.2.1. Asceticism

Kelime dini anlamda dünyanın nimetlerinden, imkânlarından vb. nimetlerden el etek çekme, dünyevi şeylerden uzak durarak hayatı disipline etme metodudur. Tanrıya ulaşabilmek için ayinlerin yapılması gerektiği, temizlik ve arınmaya ulaşma çabası içinde olma, Tanrının yardımına layık olma umudu, suçluluk ve günah işlemede doğan kefarete gerektirme gibi nedenler bu bu sistemin doğuş ve gelişimine neden olmuştur.¹³⁹

1.4.2.2. Papa

Bu kelime Grekçe ‘pappas’ kelimesinden türetilen papa (baba), Katolik kilisesinin en yüksek ruhanî reisi ve Vatikan Devleti’nin başkanı olan şahsa verilen dini-siyasi unvandır. Papalık unvanı Hıristiyanlığın ilk asrında batı kilisesinde önemli ve meşhur piskoposlara verilirdi. Sonra Doğu Kilisesindeki İskenderiye Piskoposu için de bu isim kullanılmıştır. Ancak bu unvan daha sonra sadece Roma Piskoposu için kullanılmış ve onu temsil etmeye başlamıştır. Hıristiyanlığın II. ve III. asırlarında Papa otoritesini iyice sağlamlaştırmıştır. Bu otoritesini siyasi ve

¹³⁷ Mehmet Aydın, “Hıristiyanlık”, *DİA*, XXVII/ 350; Hasta Yağlama sakramenti hakkında geniş bilgi için bkz. Şinasi Gündüz, *Hıristiyanlık*, İsam Yay., İstanbul 2018, 170.

¹³⁸ Gül, *Kur’ân’ Göre Kutsal ve Kutsallık*, 158.

¹³⁹ Gül, *Kur’ân’ Göre Kutsal ve Kutsallık*, 155-156.

ekonomik yönde de ilerleten papalık makamı devlet yönetiminde ve yargı alanında etkisini genişletmiştir.¹⁴⁰

Papalığın zamanla bu geniş yetkilerle donatılması sonucu batıda bazı dogmalar ortaya çıkmıştır. Bunların başında papanın masum, hatta günah işlemesinin imkânsız olduğu iddiasıdır. Çünkü Papa adına Kutsal Ruh'un konuştuğuna inanılırdı.¹⁴¹ O zamanki inanişe göre Papa vahyin insanlara ulaşmasındaki en önemli yolların başında gelirdi.¹⁴²

1.4.2.3. Kardinal

Kardinal, Katolik kilise düzeninde yüksek düzeyli din adamı sınıfıdır.¹⁴³

Kardinal kilisede din adamları için kullanılan bir sıfat iken daha sonraları bu sıfat kiliseleri yöneten din adamlarının genel adı olmuştur. Kardinaller Katolik kilisesinde ruhban kesimin en etkili din adamları olup, papadan sonra gelirlerdi. Kardinallerin özel kurulları vardı. Bu kurul Papa (Roma Başpiskoposu) tarafından seçilirdi. Her kardinal tek başına veya kardinallerden oluşan kurul içerisinde (toplu olarak) Papa'ya teklif götürebilmektedir. Ayrıca Kardinallerin özel törenlerde Papa'yı temsil yetkileri de vardır. Papanın başkanlığında Vatikan'da toplanan Kardinallerden oluşan bir bakanlar kurulu gibi çalışan bir meclis vardır. Bu mecliste görev alan kardinaller Papaya karşı sorumludur. Vatikan'da Kardinaller bütün işleri Papa adına yürütürler.¹⁴⁴

Kardinaller, papalığın yönetimi, günlük işlerini organize etmek, piskoposluk ve başpiskoposluk bölgelerini yönetme yetkisine de sahiptirler.¹⁴⁵

Roma Kilisesi Hıristiyanlığın ilk asrından itibaren VI. Asra kadar kurumsallaşmasını sürdürerek, organizasyonunu mükemmele doğru ilerletmeye çalışmıştır. Her Papa kendi papalık döneminde çeşitli düzenlemeler yaparak

¹⁴⁰ Mehmet Aydın, Mehmet Hikmet Eroğlu, "Papalık", *DİA*, XXXIV/ 160.

¹⁴¹ Mustafa Alıcı, *Yahudi-Hıristiyan Geleneğinde Dini Otorite, Dini Otorite Sempozyumu*, (12-13 Eylül, 2003) Rize, 74; Suat Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, DİB Yay., Ankara 1988, 166; Mehmet Aydın, Mehmet Hikmet Eroğlu, "Papalık", *DİA*, XXXIV/ 160.

¹⁴² Mehmet Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, TDV yay., Ankara 1995, 82.

¹⁴³ Gündüz, Hıristiyanlık, İsam Yay., İstanbul 2018, 195.

¹⁴⁴ Mehmet Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Din Bilimleri Yay., Konya, 2005, 365.

¹⁴⁵ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Kardelen Kitabevi, Isparta 1999, 371; (<http://www.cardinal, Catholicism>)

organizasyona yeni bir şeyler katmıştır. Ancak ilk asırdan itibaren kardinallik kurumsal olarak hep bu yapılanmanın içinde yerini almıştır.¹⁴⁶

Papanın başkanlığında bakanlar kurulu gibi çalışan ve Vatikan meclisinin birer üyesi konumunda olan kardinaller, papaya karşı sorumludurlar. Vatikan meclisinde papalığa bağlı komisyonlar bulunur, her komisyonun başında da bir kardinal yer almaktadır. Kardinallerin bir başka görevi de papalık seçimindeki oylamada yer almalarıdır. Kardinaller isteğe bağlı yetmiş beş yaşında emekliye ayrılabilme hakkına sahip olabilmektedirler.¹⁴⁷

1.4.2.4. Piskopos

Bu kelime Yunancada idareci anlamında kullanılan episkopos kelimesinden türemiştir. Bu kavram İncil’de Hıristiyan toplumunu yönetenler için kullanılmıştır. Buna göre piskoposlar, tanrının cemaatine hem liderlik hem de öğreticilik yapmışlardır. Onları düşmandan kurtarma görevini de üstlenmişler.¹⁴⁸ Hıristiyanlık tarihindeki II. Vatikan konsilinde alınan karara göre piskopos cemaatinin en büyük rahibi ve görev yaptığı yerde, bölge kiliseleri kurma vazifesini elinde bulunduran kişidir. Bölge kiliseleri, rahibin idaresi altındaki mahalli teşkilatlar olarak değerlendirilmektedir.¹⁴⁹

Piskoposların diğer görevleri ise kilisenin mali işlerini idare etmek ve tartışmalı sorunları çözmektir. IV. Asırda ise Hıristiyanlık o zamanki devlet yönetimi tarafından tanınınca piskoposlar kilisedeki görev ve yetkilerinin yanı sıra devlet işleri ile ilgili başka görevlerde de bulunmuşlardır. Kilisenin yetkisi genişleyip piskoposların sorumlulukları artınca piskoposlar bazı görevlerini papazlara bırakmışlardır. Ancak Konfirmasyon ayininin¹⁵⁰ yönetimi, papazların ataması ve diğer piskoposları kutsamak gibi bazı vazifeleri ellerinde tutmaya devam etmişlerdir.¹⁵¹

¹⁴⁶ Karşlı, *Kusal Kitaplara Göre Din Adamı*,196.

¹⁴⁷ Alparslan Emin Öztürk, *Yahudilik, Hıristiyanlık, Hinduizm ve Budizm’de Din Adamları*, Yüzyüncü yıl Üni. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2010, 40.

¹⁴⁸ Karşlı, *Kusal Kitaplara Göre Din Adamı*,196.

¹⁴⁹ Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, 71.

¹⁵⁰ Konfirmasyon, kuvvetlendirme demektir. Konfirmasyon ayını ise, kişinin kiliseye kabulü, imanın teyit edilmesi ve güçlendirilmesi amacıyla yapılan faaliyettir. Bu ayının başlangıcı Resullerin işleri kaynaklarına dayanmaktadır. Buradaki sakramentin temeli Rûhulkudüsün inayeti ve yardımını bahşetmesi için duada bulunmaktan ibarettir. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde bu ayın vaftizden hemen sonra yapılırdı. Ancak sonra bu ayın Hıristiyanlığın akıl çağı olarak kabul ettiği yedi yaşında yapılmaya başlandı. Bu ayınla kişiye yetişkin bir Hıristiyan ve üstlendiği toplumsal sorumlulukları

1.4.2.5. Patrik

Kelime, Yunancada 'pate' ve 'achon' kelimelerinin birleşiminden türemiştir. Patriklik, Ortodoks kilisenin başında bulunan en yüksek makamı temsil etmektedir. Katolik kilisenin aksine Ortodoks Kilisesinde her patriğin yetkileri sadece bulunduğu bölgeyle sınırlıdır. Bundan dolayı Ortodoksların bulunduğu her ülke veya bölgede bir Patrik bulunur. Ortodoksların bulunduğu ülke veya bölgenin kiliseleri o ülkede bulunan Ortodoks patriğine bağlıdır. Dolayısıyla yetkileri de kendisine bağlı olan kiliselerle sınırlıdır. Diğer Hıristiyanlık mezheplerine bağlı kiliseleri bağlamaz.¹⁵²

Ayrıca patrik, çeşitli kiliselerde görev yapan en düzey din adamı sınıfına denilmektedir.¹⁵³

Hıristiyanlığın Roma devleti tarafından resmi din olarak kabul edilmesi ve genişlemesiyle birlikte Hıristiyanlık kilisesi doğu ve batı olarak ikiye ayrılmıştır. Doğu Kilisesi İstanbul'u merkez almış, batı Kilisesi ise Roma'yı merkez almıştır. İlk başta Roma kilisesi tarafından sadece bir havari tarafından kurulduğuna inanılan kiliselere patriklik verilmiştir. Ancak doğu kilisesi bu kuralı esneterek yeni kıstaslar da eklemiş; şehirlerin büyüklük ve siyasi önemlerini göz önüne alarak bu sayıyı artırmıştır. İstanbul başta olmak üzere İskenderiye ve Antakya gibi şehirlerde bulunan kiliselere de patriklik unvanı verilmiştir.¹⁵⁴

1.4.2.6. Papaz

Papaz, büyük ve ileri gelen anlamında 'presbus'tan' türemiş Yunanca kökenli bir kelimedir. Papazların asıl görevleri, sakramentleri yönetmektir. Rahip kelimesiyle aynı anlamda da kullanılır. Papazlar Roma Kilisesinde 6-7 yıllık eğitim gördükten sonra Piskopos tarafından bu göreve atanırlar. Papazlar atandıktan sonra vaaz verme ve sakramentleri yönetme, kilisede evlilikleri takdis etme yetkisine sahip olurlar. Evlilikler papazların nezaretinde kilisede dini ayın (sakrament) eşliğinde olması lazımdır.¹⁵⁵ Eğer kilisede, papaz veya ruhban eşliğinde gerçekleştirilmediği takdirde

hatırlatılır. Ayin bir din adamı tarafından duayla başlanır. Adayın alınma haç çıkarılarak okunmuş yağın sürülmesi ile tamamlanır. (Mehmet Aydın, *DİA*, Hıristiyanlık mad.)

¹⁵¹ Karşlı, *Kusal Kitaplara Göre Din Adamı*,196; (<http://www.piskopos.>)

¹⁵² Karşlı, *Kusal Kitaplara Göre Din Adamı*, 197

¹⁵³ Şinasi Gündüz, *Hıristiyanlık*, İsam Yay., İstanbul 2018, 197.

¹⁵⁴ Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, 302.

¹⁵⁵ Gündüz, *Hıristiyanlık*, 159.

geçersizdir. Katolik mezhebine papazların evlenmeleri yasaktır. Ortodoks mezhebine göre papazların bir kısmının evliliğine izin verilir.¹⁵⁶

Papazlık müessesesinin, İsa'nın son akşam yemeği olan Kutsal Evharistya'yı yerine getirirken başladığına inanılmaktadır.¹⁵⁷ Bu tür unvanlar; Hıristiyanlık din adamlığı, Yahudilik gibi belirli bir kabileye haiz değildir. Şartları taşıyan herkes dini sınıflardan birinde görev alma imkânına sahiptir. Hıristiyanlıkta daha hiyerarşik bir yapılanma sözkonusudur. Hıristiyanlık doğu ve batı kiliseleri olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu iki kilise arasında ciddi farklılıklar vardır. Batı kilisesinin başındaki papanın Tanrıyı ve İsa'yı temsil ettiği kabul edildiği için burada daha otoriter bir yapılanma vardır. Buna karşın doğu kilisesine bağlı her kilisenin yetkileri kendi bölgesi ile sınırlıdır.¹⁵⁸

1.4.2.7. Diyakoz

Bu sınıf Hıristiyanlık din adamı kategorisinde en alt tabakada yer alan, ayne katılanların ayının önemli anlarını hatırlatan ve halk ile papazların arasındaki bağlantıyı kurandır.¹⁵⁹ Diyakozlar Hz. İsa adına toplumun ihtiyaçlarını gidermek için çaba gösterirler. Bu iki göreve örnek olarak Kilisedeki ibadet ve diğer hizmetlerin birbirine bağlılığını sağlamak verilebilir.¹⁶⁰ Rahipler, piskoposlar tarafından diyakozlar arasından seçilir.¹⁶¹ Rahiplerin yetişmesinde diyakozlar rezerv oluşturmaktadırlar.

II. Vatikan konsilinde sonra diyakozların önemi artmış, piskoposluk bölgelerinde yetkileri artırılarak sakramentleri yönetme yetkisi de diyakozlara verilmiştir. II. Vatikan konsili ile beraber evli erkekler de diyakoz olma şansı tanınmış olsa da burada asıl uygulama erkek, bekâr ve yirmi yaşında olma şartlarını taşımasıdır.¹⁶²

Diyakozlar ve yanında beraber görev yaptığı Papaz hususen Doğu ve Batı (Roma) kiliselerinde hususi elbiseler giymekle sorumludurlar. Giydikleri elbiseler görevlerine

¹⁵⁶ Öztürk, *Yahudilik, Hıristiyanlık, Hinduizm ve Budizm'de Din Adamları*, 38.

¹⁵⁷ Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, Mehmet Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi*, Berikan Yay., 4.Baskı, 293; (<http://tr.www.org.papaz>)

¹⁵⁸ Karşlı, *Kutsal Kitaplara Göre Din Adamı*, 198.

¹⁵⁹ Öztürk, *Yahudilik, Hıristiyanlık, Hinduizm ve Budizm'de Din Adamları*, 38.

¹⁶⁰ Ahmet Gül, *Kur'an'ın Göre Kutsal ve Kutsallık*, Doktora Tezi, İstanbul 2013, 155.

¹⁶¹ Öztürk, *Yahudilik, Hıristiyanlık, Hinduizm ve Budizm'de Din Adamları*, 38.

¹⁶² Aydın, "Hıristiyanlık" *TDV İslam Ansiklopedisi*, XVII/ 352.

göre farklı şekil ve renklerde olur ve bunlar özel kanuna tabidir. Örneğin oruç ve tevbe zamanlarında menekşe renkli elbise, sıradan Pazar günlerinde ise yeşil renkli elbise giyerler. Protestan kiliselerinin ise böyle bir zorunlulukları yoktur. Onlarda papaz genelde siyah bir cübbe giymektedir.¹⁶³

Hıristiyanlıkta ruhbanlık ve rahiplik kelimelerini karşılıyan aynı anlam da veya onlarla yakın anlamlı kelimeler de bulunmaktadır. Bu kelimeler clericalizm ve ascetizmdir. Şimdi bunları açıklamaya çalışalım.

1.5. Cahiliye Döneminde “Ulemâ” ile İlgili Kavramlar

Cahiliye dediğimiz kavram bilginin zıttı ve tersi olsa da cahiliye de bir sistemdir. Bu sistemin veya bu devrin ismi cahiliye de olsa bazı kuralları ve inanç sistemi vardır. Söz konusu bu devir Hz. Peygamberin risaletle müşerref olduğu devri de içine alan dönemdir. Bu devirde baskın inanç sistemi müşrikliktir. Yani Allah’a ortak koşmadır. Bu çağda yaşayan müşrikleri etkileyen diğer bazı farklı inançtaki insanlar ve kişilikler vardır.

Cahiliye sözlükte, cehl’den gelmektedir. Bilginin zıttı ve bilgisizliktir.

Istılahıta ise fetret devri, Arapların islamiyetten önce üzerinde oldukları durum, Allah ve dini emirlerden habersiz oldukları, soylarıyla övündükleri, kibrin ve zorbalığın hâkim olduğu dönemdir.¹⁶⁴

Cahiliye döneminin belirgin inanç sistemi totemizm, anemizm ve fetişizm gibi formlara dayanan puta tapıcılık ve şirk koşmadır. Totemizm, bazı ilkel klan ve kabilelerden, onların atası sayılan hayvan veya bitkiye verilen isimdir. Bu totemleri kutsal sayan dini/felsefi görüşe totemizm denir. Animizm, doğada insan ruhuna az çok benzer ruhlar bulunduğunu kabul eden felsefede her nesnenin bir ruhi varlık veya ruh tarafından yönetildiğini kabul eden sistemdir. Fetişizm ise kum ve taş gibi nesnelere tapmadır. Ancak fetiş sıradan bir taş veya nesne değildir. Ya değerli akik gibi veya şekilsel olarak diğer taşlardan farklıdır. Bu fetişler arasında taşlar önemli

¹⁶³ Öztürk, *Yahudilik, Hıristiyanlık, Hinduizm ve Budizm’de Din Adamları*, 37.

¹⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI/ 129.

bir yer tutmaktadır.¹⁶⁵ Cahiliye dönemiyle ilgili yoğun bir şekilde şirk kavramı, müşriklik görülmektedir. Bu kavramlara değinmekte fayda hâsıl olacaktır:

Şirk sözlükte, “ortak olmak, ortaklık” anlamındadır. Şirk koşana müşrik, şirk koşulana şerik denir.¹⁶⁶ Arapların taptığı ve kutsal saydıkları putlar ekseriyetle taşlardan oluşmaktaydı. Bazen de bu putlar, odun, altın, gümüş gibi madenlerden yapılmış olan ve insan şeklinde olana “sanem”, taştan heykele “vesen” denir. Bu ayırımı Hişam İbnu’l-Kelbi (ö.204 h.) gibi dilciler yapmışlardır. Bunlar sanem olsun veya vesen olsun erkek ve dişi olarak tanımlamışlardır.¹⁶⁷

Her sistem, her inanç bir kutsal nesne veya varlık üzerinde bina edilmektedir. Şirk, Müşriklik de bir sistem veya kendi içinde bir inanç kavramı olduğuna göre müşrikliğin de bazı kutsallarının var olması lazım gelmektedir. Çünkü kutsal, insanın hayatına anlam katan, ona ufuk açan, insanın manevi tarafını tamamlayan bir değer, gizemli bir sır ve hayranlık uyandıran insanın varlığı ile var olan kadim bir olgudur.¹⁶⁸

Mekke’li müşriklerin taşlara ve putlara kutsallık atfetmeleri ve saymaları iki sebebe dayandırılır. İkisi de birer rivayete dayanmaktadır. Birinci rivayete göre, Hz. İsmail’in neslinden gelen Arapların Mekke’de maruz kaldıkları saldırılar neticesinde Mekke’den ayrılırken her bir kabile saygı duydukları Kâbe’den birer taş almışlardır. Kabeyi tavaf ettikleri gibi gittikleri yerde de yanlarında getirdikleri taşın etrafında tavaf yapmaya başlamışlardır. Zamanla bu taşın yanına başka taşlarda koymuş ve bu taşların her birini birer puta dönüştürmüşlerdir.¹⁶⁹ Her ne kadar ilk başta bu durum masum gibi görünse de hiçbir taşın Kâbe’nin yerini tutmayacağı aşikârdır. Ayrıca Allah Teâlâ’nın kutsiyet bahşetmediği bir nesneye kutsiyet izafe etmek tevhit inanca ters olup şirk olarak değerlendirilmektedir. İkinci rivayet ise tarihçi İbn Hişam’a dayandırılmaktadır. Bu rivayete göre Huzaa kabilesi Kâbe’nin hâkimiyetini ele geçirdikten sonra kabile başkanları Amr b. Luhay bazı şahsi işleri için Şam’ın Belka

¹⁶⁵ Şemsettin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, sadleştirme: M.Mahfuz Söylemez, Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu Yay., Ankara 2016, 68.

¹⁶⁶ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, Ş-r-k mad.

¹⁶⁷ Orhan Atalay, *Cahiliye Döneminde Putlar ve Putçuluk*, İslami İlimler Dergisi Yıl; V, Sayı; 1, Erzurum 2010, 93

¹⁶⁸ Gül, *Kur’ân’ Göre Kutsal ve Kutsallık*, 7.

¹⁶⁹ Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 68; Atalay, *Cahiliye Döneminde Putlar ve Putçuluk*, 95.

bölgesine gittiğinde orda insanların taş şeklindeki putlara taptıklarını görmüştür. Amr bunlar nedir diye sorduğunda onlar bu heykeller beşer suretinde yüce tanrılarımızdır. Bunlardan yağmur istediğimizde bize yağmur yağdırırlar. Yardım istediğimizde bize yardımda bulunurlar, onun için onlara ibadet ediyoruz. Amr bunları çok beğenerek bu putlardan bir tane ister, Belkaalılar Amr'a Hübel isminde akik taşından insan şeklinde bir put hediye ederler. Amr bu putu Zemzem kuyusunun üst tarafında yakın bir yere yerleştirir. Mekkelileri buna ibadete teşvik etmeye başlar, zamanla insanlar da bu puta tapmaya hatta Kâbe kadar hürmet göstermeye başlamışlardır. Kusay, Hübel'i Kâbe'nin içine yerleştirmiştir.¹⁷⁰ Hübel dışında Kureyş'in ve diğer Arap kabilelerinin başka putları da vardı. Bunlar; İsaf, Naile, Zü'lkefeyn, Zü'ş-Şera, Eşhel, Vedd, Menat, Yağus, Ya'uk ve Nesr gibi putlardır.¹⁷¹ Bu putlar Arapların hayatlarında önemli bir yere sahiptir. Araplar bu putlara uğramadan bir yere gitmezler, döndükten sonra yine o puta uğrar sonra evine giderlerdi. Bir işe başlayacakları zaman bu putlara fal okları atarak karar verirlerdi. Putlar hayatlarına o kadar tesir etmişlerdi ki çok kutsal kabul ettikleri Kâbe tavafını dahi İsaf adlı puttan başlayıp Naile adlı putla bitirirlerdi. Önlerinde kurbanlar keserlerdi. Bu putları Allah ile kendi aralarında aracı yapma, Allah'ın kudretinde olan bazı emirleri onlara izafe ediyorlardı. Örneğin; her kabile taptığı putun kendilerini himaye ettiğini ve yüce bir kutsal olduğunu kabul ediyorlardı. Oysaki yegâne kutsal Allah (c.c) ve Allah'ın Kur'ân'da mukaddes, mübarek gibi sıfatlarla açıklamış olduğu şeylerdir. Zira Allah Te'alâ, indirmiş olduğu Kur'ânda tarif ettiği tevhit dinini tahrif edecek faaliyetlere katiyetle karşı çıkmış ve böyle bir işe yeltenenlere de büyük bir ceza beyan etmiştir.¹⁷²

Bütün bunlarla beraber Arap kabilelerinde özellikle Kureyşliler dini yönden bazı görevleri alarak Kâbe'nin hizmetlerini yerine getirmeyi şeref addetmişler. Kabenin hizmetkârlığını yapmışlardır. Hicabe,¹⁷³ Sidane,¹⁷⁴ v.b hizmetleri

¹⁷⁰ Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 70-71.

¹⁷¹ Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 72.

¹⁷² Gül, *Kur'ân' Göre Kutsal ve Kutsallık*, 7.

¹⁷³ Örtmek, birinin bir yere girmesine engel olmaktır.

¹⁷⁴ Kâbe'ye ve putların bulunduğu yere hizmet etmek.

yürütmüşlerdir. Bazı aile veya kabileler bu görevi bir şeref olarak yerine gerirmişler her ne kadar putperest de olsalar eksiksiz yapmışlardır.¹⁷⁵

1.5.2. Kâhin “كاهن”

Kâhin, gelecekte olacak şeylerden haber veren, sırları ve gaybı bildiğini iddia eden kişiye denir.¹⁷⁶

Daha geniş bir şekilde “kâhin” şöyle tanımlanmıştır: Geçmiş veya gelecekle ilgili bilgi elde etmek, birtakım ihtilafları çözmek, hastalıklara şifa bulmak, felaketleri önlemek ve rüyaları kavramak gibi konularda kendilerine başvuru kimselere ‘kâhin’ denir. O dönemin Arapları arasında yıldızlardan veya cinlerden gaybî bilgiler elde etmenin mümkün olabileceği inancı yaygındı. Kehanet olgusu bazı kişilerin (kâhin veya arraf); gökyüzündeki yıldız hareketlerinden, görünmeyen (cinler gibi) varlıklarla iletişime geçtiklerini iddia ederek veya insanların fiziksel veya ruhsal hallerinden yola çıkarak bilgiler elde etmek için kullandıkları bir yöntemdir. Bir diğer taraftan Hz. Peygamber’in hadislerinden edindiğimiz bilgilere göre kâhinlerin verdikleri bilgilerin ancak yüzde birinin doğru çıkma ihtimali vardır. Kâhinlerin doğruluk payı yok denecek kadar az olan bu bilgiyi cinler vasıtasıyla elde ettikleri söylenmektedir. Cinlerin bu bilgileri, kulak hırsızlığı gibi nitelendirebileceğimiz bir şekilde elde ettiklerini hadislerden anlamaktayız.¹⁷⁷ Buradan anlaşılıyor ki Kâhinler elde ettikleri cüzi miktardaki doğruluk payı olan bilgiye yüzlerce yalan katarak insanlarla paylaşmaktadır. Hz. Peygamber: “Kâhinlerin bir doğru söze yüzlerce yalan karıştıran kişiler olduğunu”¹⁷⁸ buyurmuştur.

İslam dini bu tür kişilere gitmeyi bunlara inanmayı günah saymış. Hz. Peygamber de Kâhinlere gitmeyi menetmiş ve bu tür faaliyetleri yasaklamıştır.¹⁷⁹ Yine Hz. Peygamber bir hadisinde; “*kâhinlere gidip onların söylediklerine inananlar beni inkâr etmiştir*”¹⁸⁰ diye buyurmuştur. Görüldüğü üzere Hz. Peygamber, Bu tür

¹⁷⁵ Muhammet Fatih Duman, *Kureyş Kabilesi (İslam Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı)*, Doktora Tezi, Erzurum 2015, 204

¹⁷⁶ ez-Zebidî, *Tacu'l-Arûs*, XXXVI/ 82; Cürcânî, *Ta'rifat*, 192.

¹⁷⁷ Buhârî, *Bed'u'l-Halk*, 6; Mehmet Görmez, Mehmet Emin Özafşar, İsmail Hakkı Ünal v.dğr., *Hadislerle İslam*, DİB. Yay., 5.Baskı, Ankara 2013, I/ 681.

¹⁷⁸ Buhârî, *Bed'ül-Halk*, 6.

¹⁷⁹ Müslim, *Mesâcid*, 33.

¹⁸⁰ İbn Mâce, *Tahâret*, 122.

yollara tevessül edenleri kendisinin bulunduğu yoldan saptıklarını açık bir şekilde açıklamıştır. Bu durumda kâhinler ve onlara inanan kimseler, İslamın temel prensiplerinden her şeyin takdir bilgisinin sadece Allah'a ait olduğu, prensibini çiğnemiş olmaktadır.

1.5.3. Arrâf (عراف)

Kelime 'a-r-f' (عرف) kökünden türemiştir. Sözlükte, Allah'n bilgisinde olan gayb ilmini bildiğini iddia eden kişiye Arrâf denir.¹⁸¹

Istilahta ise herkesin farkına varamayacağı gizli ve karmaşık olan hususları doğuştan sahip olduğu kabiliyetle hissedip, edindiği deneyimlerle gelecek konusunda önceden tahminlerde bulunan kimseler için kullanılmaktadır.¹⁸² Arrâfın gelecekle ilgili verdiği bilgilerin az bir kısmı doğru çıksa da İslam âlimlerinin çoğunluğuna göre bunlar, dinin kabul ettiği bilgi kaynaklarından sayılmamıştır. Çünkü bu bilgilerin çoğunluğunun zan ve tahminlerden ibaret olduğu hadislerden anlaşılmaktadır. Arrâf'ın geçmişle ilgili verdiği bilgilerle ilgili ise kendisine sorular yöneltilen kişinin psikolojik ve fizyolojik ruh halinden vardığı çıkarımlarla ve ipuçlarıyla elde ettiği çıkarımlar olarak belirtilmiştir.¹⁸³

1.5.4. 'Âif (Kuş uçuran) “عائفة”

Ebu Amr (ö. 213/828) kelimenin kökünün 'avf' olduğunu söylemiştir. Diğer Arap dilbilimcilerinin çoğu ise kelimenin kökünün 'ayf' veya "iyafet" olduğunu söylemişlerdir.¹⁸⁴ İyafet, sözlükte uğur tutmak amacıyla kuş uçurma; tiksindiği bir şeyi yiyip içme, su arama ve öngörü sahibi olma anlamlarına da gelir.¹⁸⁵ Ayrıca kuşun uçuşunu adıyla, sesiyle ve geçişiyle iyiye yorumlama manasına da gelmektedir.¹⁸⁶

Âif, cahiliye dönemi Arapları zamanında; öngörüsünde isabetli olan kişilere, su arayan, kehanette bulunanlara denirdi. Burada üstünde durduğumuz kısım da budur.

¹⁸¹ez-Zebîdî, *Tacü'l-Arûs*, XXIV/. 139; İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, IX/ 236.

¹⁸²İsmail Karagöz, Fikret Karaman v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 30.

¹⁸³ İsmail Karagöz, Fikret Karaman v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 31.

¹⁸⁴ *Lisanü'l-Arab*, "ayf" mad.; *Tacü'l-Arûs*, "ayf" mad.; İlyas Çelebi, *DİA*, "ayf" mad.

¹⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, IX/ 260;ez-Zebîdî, *Tacü'l-Arûs*, XIV/ 196.

¹⁸⁶ İbrahim Enis, v.dğr., *Mu'cemu'l- Vasît*, II/ 640.

Yani ‘iyafet’ işini yapan kişi, onunla meşhur olan, bu işi meslek edinen ve toplumda bu yönüyle ün yapan ve bilgili olarak bilinen kişilerdir. Araplar bu ilmin (iyafet) kendilerine ait bir buluş olduğunu, başka kavimlerde olmadığını belirterek bununla övünürlerdi. Oysa diğer ilmi bilgileri başka kavimlerden almışlardır. Aynı şekilde Araplar, bu ilmi ilk geliştirenlerin de kendilerinin olduğunu iddia etmektedirler. Söz konusu işi yapanlara “arrâf” ismi de verilmiştir. Özellikle bazı Arap kabileleri bu işte meşhur olmuşlardı. Benî Müdlic ve Hz. Peygamber’e üst soyla birleşen Benî Leheb kabilelerinin aifleri bu işte (ilimde) ün salmıştı. Bundan dolayı o günkü toplumda büyük bir saygınlık elde etmişlerdir.¹⁸⁷

Bu kavram Kur’ân-ı Kerim’de geçmemekle beraber Hz. Peygamber’in değişik hadislerinde ‘aif’ veya ‘iyafe’ şeklinde geçmektedir. Buhârî’den (ö.256/870) gelen bir rivayette Hz. Hacer, Mekke’de kendisi ve oğlu Hz. İsmail’e su ararken zemzemin fişkırmasıyla havada bir kuşun su içmek için dolaştığını görmüştür. Kaynaklarda bu kuşa ‘aif’ denildiği rivayet edilmiştir.¹⁸⁸ Mecdüddin İbnü’l-Esîr (ö.606/1210) ve Ebû Ubeyde (ö.224/838), Buhârî hadisinde geçen bu ifadenin aynı anlama geldiğini söylemişlerdir. Kabîse b. Mehârik’ten gelen bir rivayette Hz. Peygamber “İyafet, tiyere ve tark büyü çeşitlerindendir”¹⁸⁹ buyurarak Hz. Peygamber bu tür faaliyetleri yasaklamıştır.

1.5.5. Nessâb (نسابة)

Nessâb, soy bilgini ve soy bağı konusunda mahir olan kişiye denir.¹⁹⁰

Ensâb, neseb kelimesinin çoğulu olup, baba tarafından olan hısım ve akrabalık anlamında kullanılır.¹⁹¹ Bir görüşe göre yalnızca baba tarafından gelen akrabalar, diğer bir görüşe göre ise hem anne hem baba tarafından olan akrabalık bağıyla bağlı olunan yakınlardır. Neseb kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de iki yerde aynı “soy” anlamında geçmektedir: “*Sudan (meniden) bir insan yaratıp onu neseb ve sıhriyete (kan ve evlilik bağından doğan yakınlığa) dönüştüren O’dur.*”¹⁹² “*Allah ile cinler arasında bir neseb birliği uydurdular.*”¹⁹³ Neseb, Arap literatüründe kabilelerin

¹⁸⁷ İlyas Çelebi, “iyafe”, *DİA*, XXIII/ 497.

¹⁸⁸ Buhârî, *Enbiyâ*, 9.

¹⁸⁹ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, III/ 477; Ebû Davûd, *Tıb*, 23.

¹⁹⁰ ez-Zebidî, *Tacü'l-Arûs*, XXIV/ 263; İbrahim Enis, v.dğr., *Mu'cemu'l- Vasît*, II/ 916.

¹⁹¹ İsmail Karagöz, v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 526.

¹⁹² Furkân, 25/54.

¹⁹³ Sâffât 37/158.

soyunu inceleyen ilim dalı için kullanılan bir terimdir.¹⁹⁴ Neseb, nüsbe ve nisbe kelimeleri, bir kabileye veya bir beldeye mensup olma anlamına da gelmektedir. Arapçada neseb bilgisi (ilmû'l-ensâb) konusunda uzmanlaşmış kişilere, 'nessâb' veya 'nessâbe' adı verilirdi. Aynı ülke, meslek, sanat, mezhep veya tarikat mensubiyeti ve yakınlığı için de bu terim kullanılırdı. Araplar, sosyal yapıları itibariyle kabile yapısına dayandıkları için nesebe çok önem verirlerdi. Kabile yapısının devamı ve tespiti neseple sağlanmaktaydı. Kabile, neseple birbirine bağlı olan kişilerden oluşmaktaydı. Kabilenin ruhunu da asabiyet oluştururdu. Asabiyetin temelini de neseb oluştururdu.¹⁹⁵ Kaynağı neseb olan kabile, o günkü toplum bireyleri için bir devlet, bir vatan veya haklarını koruyan ve muhafaza eden bir kurum hükmündeydi. Kabileye; kan bağı dışında ancak hilf, civar ve velâ yoluyla katılım sağlanabiliyordu. O zamanın toplum yapısında neseb ilmine ve bilginlerine çok önem verilirdi. Ensab bilgisine vakıf olanlara bilgin, bilge ve âlim mertebesi verilirdi.¹⁹⁶

1.5.6. Münecim (منجم)

Arap dil ve edebiyatında münecim; uğur veya uğurlu şeyleri gösteren simgeler ve işaretlere denir. Bu kavram genellikle çeşitli alet ve yöntemlerle gelecek veya bilinmeyene dair bir çeşit haber elde etme tekniği veya Allah'a has ilme, bilgiye vakıf olduğunu iddia eden kişi olarak bilinir.¹⁹⁷

Fe'l veya tefe'ül ise; belli şeyleri uğurlu saymak ve gelecekle ilgili iyimser tahminlerde bulunmak anlamına gelir. Bu kelimeler, uğursuzluk kelimesinin eş anlamlısı olan "tıyera" ve "teşe'um" kavramlarının karşıtlarıdır. Hz. Peygamber; "İslam'da uğursuzluk yoktur, tefe'ül uğursuzluktan daha hayırlıdır" buyurarak her zaman işleri hayra yormak gerektiğini belirtmiştir. Cahiliye döneminde bu işlerle ilgilenenler vardı ve bunlara "münecim" denirdi. Bu kişilerin, hem ekonomik olarak hem de insanlar üzerinde nüfuz etme bakımından, toplumda önemli bir yerleri vardı. Ancak falcılık İslamiyet tarafından ortadan kaldırılmıştır.¹⁹⁸

¹⁹⁴ Mustafa Fayda, "ensab", DİA, TDV Yay., İstanbul, 2000, XI/ 244.

¹⁹⁵ Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi (Cahiliye Dönemi)*, 2.Baskı, Erzurum, 2012, 50.

¹⁹⁶ Mustafa Fayda, "ensâb", DİA, XII/ 245; Geniş bilgi için bkz. Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi (Cahiliye Dönemi)*, 50-55.

¹⁹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IX/ 236.

¹⁹⁸ Görmez, v.dğr., *Hadislerle İslam*, I/ 683-684.

1.5.7. Ehl-i Kitap (اهل الكتاب)

Kitap ehli veya kitaplılar anlamına gelen bu terim; Allah'ın peygamberlerine indirdiği kitaplara iman edenlere denir. Bu tabir, Kur'ân âyetlerinde; “*kendilerine kitap verilenler*”,¹⁹⁹ “*Kendilerine kitap verdiklerimiz*,”²⁰⁰ “*Kendilerine kitaptan bir pay verilenler*”²⁰¹ şeklindeki ifadelerle geçmektedir.

Kur'ân'da Yahudi ve Hıristiyanlar için “اهل الكتاب *Ehl-i Kitap*” ifadesi kullanıldığı gibi,²⁰² diğer peygamberlere indirilen kitaplara inananlar için de “Ehl-i Kitap” kavramı kullanılmıştır.²⁰³ Sabîiler, buna örnek verilebilir.²⁰⁴

Arabistan yarımadasında cahiliye döneminde putperestler (müşrikler) dışında Ehl-i kitap olarak; Yahudiler, Hıristiyanlar, Sâbiiler, Mecûsiler ve Hanifler mevcuttu.²⁰⁵

Yahudiler Arabistan'ın çeşitli bölgelerine dağılmışlardı. Bu bölgelerin başında Medine, Bahreyn, Taif, Tebuk ve Umman gelmektedir. Yahudiler bu bölgelerde ticaret, sanat ve ziraat ile uğraşmışlardır. Ancak onlar, ticarete daha çok ön plandaydılar. Örneğin Medine'nin çarşı-pazar hâkimiyeti bunların elindeydi. Hıristiyanlar ise misyonerlik ve kölelik münasebetiyle Arabistan yarımadasına gelmiş ve yayılmıştır. Daha çok Bahreyn sınırları içinde yer alan Necran bölgesinde yaşarlardı. Ayrıca Eyle, Teyma ve Arabistan yarımadasının kuzeyinde yer alan Gassan, Cüzâm, Lahm, Bekr, Tağlip ve Temim gibi Arap kabileleri arasında da Hıristiyanlık tesir etmiş ve yayılmıştı. Sabiiler ise önce Harran merkezli olarak ortaya çıkmış, sonrasında Ceziretü'l-Arab'ın kuzeyinde yayılmış ve Arabistan yarımadasına inmiştir. İslamiyet gelinceye kadar buralarda varlığını devam ettirmişlerdir.²⁰⁶ İsimlerinin kökü ve manası hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Sabîi Arapça bir kelime olup sab' dönme ve değişme veya “sabv”dan türediği meyletme, çocukluğa dönme anlamlarına geldiği ileri sürülmektedir. Diğer bir görüşe göre sâbiî kelimesinin Mandence dilinden gelen “sabaa” (vaftiz olmak ve yıkanmak)

¹⁹⁹Müddessir, 74/31.

²⁰⁰Bakara, 2/121.

²⁰¹Nisa, 4/44.

²⁰²Nisa, 4/153; Maide, 15,19.

²⁰³Bkz.En'âm, 6/84-90.

²⁰⁴İsmail Karagöz, v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 138-139.

²⁰⁵Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi (Cahiliye Dönemi)*, 47.

²⁰⁶Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi (Cahiliye Dönemi)*, 48.

manalarına geldiğini kabul edilmektedir. Sâbiiler, kendileri için Mandaye ve Nasuraye isimlerini kullanmışlar.²⁰⁷

Mecusilerin İslamiyet'in doğuşu sırasında yoğun olarak Yemen, Umman ve Bahreyn taraflarında yaşadığı görülmektedir. Bu dinin mensuplarının büyük bir bölümü din değiştirerek İslamiyete veya Hıristiyanlığa girmişlerdir.²⁰⁸ Kökü Hz. İbrahim'e dayandırılan diğer bir dinin mensupları ise kendilerini "Hanif" olarak isimlendiren gruptur. Bu gruptan Hz. Peygamber'den önce Hicaz bölgesinde yaşayan bazı insanlar, Putperestliği bırakıp Yahudilik ve Hıristiyanlığa biraz yakınlık hissetmişlerdir. Fakat bu dinlere girmemişlerdir. "Hanif"lerin başlıcası: Varaka b. Nevfel, Ubeydullah b. Cahş, Osman b. Huveyris, Zeyd b. Amr b. Nufeyl, Umeyye b. Ebi Salt, Kus b. Sâide, Halid b. Sinan ve A'sa b. Kays'tır.²⁰⁹

²⁰⁷ Şinasi Gündüz, "Sâbiilik" *DİA*, XXXV/ 341.

²⁰⁸ Heyet, *Yaşayan Dünya Dinleri*, DİB Yay., 1.Baskı, Ankara, 2007, 512; Mecusiler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mahmud Es'ad, *İslam Tarihi*, 291.

²⁰⁹ Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi (Cahiliye Dönemi)*, 49; Şaban Kuzgun, "Hanif" *DİA*, XVI/ 32-39.

DEĞRELENDİRME

Ulemâ konusunu genel anlamda ele alırken konuya genel bir bakışla giriş yaptık. İlmin semantiği, çeşitleri diğer kavramlarla ilişkisi; amel ve ahlakla ilişkisi ve ulemânın semantik yapısını ele aldık.

Tarihi serüven içerisinde ulemânın tarihi gelişimini Yahudilikten başlayarak; levi, kohen, haham, rabbi ve sofer gibi ünvanlara sahip kesimlerin dini ve sosyal alanda toplum üzerindeki etkilerini gördük.

Hıristiyanlık dininde ulemâyı ele aldık. Clericalizm, Rahip, asceticisim, papa, piskopos, patrik ve papaz gibi sınıflarda görev ve ünvanları kazanmış olanların o dönemin toplumundaki rollerini ve bugün dini ve sosyal hayatta toplum üzerindeki etkilerini ele alıp tanıtmaya çalıştık.

Ayrıca konu ile ilgili cahiliye döneminde -her ne kadar karanlık bir dönem olarak tarihte bilinse de- insanları etkileyen yapılar ve bu yapılarda etkili olan şahısları işledik. Bu şahısların ortaya çıkışlarını gördük. Bu dönemde kâhin, arraf, nessab, müneccim ve ehl-i kitap gibi cahiliye döneminde faal olan kesimler olduğunu gördük.

Bu dinlerde ve inanç sistemlerindeki kesimleri ele alırken ulemâların ilk başta hak üzere olduklarını gördük. Ancak daha sonra bozulup yoldan çıkıp, makam ve ünvanlarını dünyevi menfaatlar için kullandıklarına fark ettik.

İKİNCİ BÖLÜM

KURÂN'A GÖRE "ULEMÂ"

Toplumda önder ve bilgin olan toplumu yönlendiren, aydınlatan İslamiyette peygamberin görevi olan tebliği gerçekleştiren kesimdir.

Daha önce ifade edildiği gibi "ulemâ" kelimesi, sözlükte işinde, mesleğinde becerikli, marifetli ve mahir olan kimseler için kullanılır.²¹⁰

İstılahta ise ilmiyle amel eden ve haramdan kaçınan kimselere denilmektedir.²¹¹

İslamiyet'in ilk tebliğ döneminin yanı sıra diğer semavi dinlerin ilk tebliğ sürecinde de bu tebliğe engel olmaya çalışanlar, genellikle toplumun elit kesimi ve karizmatik yapıya sahip olan din adamları olmuştur. Hz. Peygamber İslam'ı tebliğ ettiğinde bu tebliğe karşı en fazla direnç gösterenler, Mekke'de müşriklerin ileri gelenleri ve bilginleri olmuş, Medine'de ise Yahudi âlimleri, din adamları ve ileri gelenleri olmuştur. Tarih boyunca her toplumda iyi veya kötü yöndeki değişimlerde, âlimlerin tavrı ve oynadıkları rol etkili olmuştur. Toplumsal değişimlerde veya toplumların ıslahında âlimlerin rolü göz ardı edilemeyecek kadar büyük etkiler yapmıştır. Toplumun bir malzemeler manzumesi olarak düşünersek bu malzemeyi kıvamında ve miktarında birbirine karıştırarak bir ürün elde edecek bir tarife ve ustaya ihtiyaç vardır. Tarife, Kur'an-ı Kerim, ustası ise Hz. Peygamber ve onu takip eden "ulemâ" olmuştur.

Kur'an'ın işaret ettiği âlim profili; varisi olduğu peygamberler gibi yaptığı tebliğ karşılığında herhangi bir menfaat beklentisi içinde olmamak, hakkı her yerde ve herkese karşı söylemek, hakka tabi olmak, ihlâslı, merhametli, sabırlı, müsâmahakâr, mütevazı, güvenilir dürüst ve ilmiyle amel gibi özelliklerle

²¹⁰Firûzâbâdî, Mecdu'din Muhammed b. Yakub, *Kâmûsu'l-Muhît*, Beyrut 1986, I/ 1060.

²¹¹Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-Ebehanisi, *Hilyetu'l-Evliya ve Tabakatu'l-Esfiyâ*, Mısır, ts., IV/ 311.

vasıflanmaktır. Bunun yanı sıra hased, kibir, riya, hırs, yalan, aldanma ve gururdan uzak durmak şeklindedir.²¹²

2.1. Kur'ân'da Geçen Yahudi Din Adamları ile İlgili Kavramlar

Kur'ân ayetlerinde geçen Yahudilik dini bilginleri ile alakalı kavramları bir başlık altında ve bazı tefsirlerden yararlanarak ele almakta fayda vardır. Kur'ân bu kesimlerle ilgili hangi terimleri kullanmış şimdi onları göreceğiz.

Kur'ân'ın bu kesimlerle ilgili kullandığı terimler sırasıyla şunlardır:

2.1.1. Rabbânî (رباني)

Rabbânî, Allah'ın (c.c) ilahlığından haberdar ve fakında olan, onu ilah bilen,²¹³ sadece Allah'a ibadet eden kişidir.²¹⁴

Rabbânî kelimesi, tefsirlerde Allah'ı bilen, marifetullah'a sahip olan, Allah'a içten bağlanan, ilmi ile amel olan, nefsin terbiye eden, insanları metotlu ve bilinçli bir şekilde eğitip yetiştiren kişiler olarak tarif edilmiştir.²¹⁵ Bunlar ibadetlerin yanı sıra idari ve siyasi işlerle de meşgul olmuşlardır. Rabbânîlerin yahudi toplumunda birçok dini ve dünyevi işlerle meşgul olan bir sınıf olduğu anlaşılmaktadır.²¹⁶

Kur'ân-ı Kerim'de Rabbânî kelimesi üç yerde Hahamları ifade etmek için zikredilmiştir.²¹⁷

Ebû Ubeyd'e (r.a.) (ö.224/838) göre, bu kelime Arapça kökenli değil, İbranice veyahut Süryanice olabilir.²¹⁸ Maide 5/44. âyetten anlaşıldığına göre, Rabbânîlerin peygamberler gibi Tevrat'ın hükümleri ile Yahudileri yöneten bir sınıf olduğudur. Bu manada baktığımızda Rabbânîler, Yahudilerin fakihleri veya yönetici sınıfı oldukları anlaşılmaktadır.²¹⁹ Ayrıca kaynaklarda Rabbânîlerin “ahbâr” sınıfından daha üst bir

²¹² Bkz. Tan, *Kur'ân'a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü*, 4-6.

²¹³ Fîrûzâbâdi, *Kâmûsu'l-Muhît*, I/ 111; ez-Zebidî, *Tacü'l-Arûs*, II/ 461.

²¹⁴ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, I/403.

²¹⁵ el-Mâtürîdî, *KitabuTe'vîlatü'l-Kur'ân*, I/. 285; ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, I/ 370; Ebû's-Suûd, *İrşadu'l Akli's-Selim ilâ mezâye'l-kitâbi'l-Kerîm*, I/ 385.

²¹⁶ Karşlı, *Kusal Kitaplara Göre Din Adamı*,99; Arnold Jacob Wolf, “Rabbanite”, *The Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliada, Macmilan Publshing, New York, London,1987, VII/ 182-183.

²¹⁷ Bkz. Maide, 5/44, 63; Âl-i 'İmran, 3/79.

²¹⁸ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, V/ 98.

²¹⁹ el-Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *KitabuTe'vîlatü'l-Kur'ân*, Trc.: Bekir Topaloğlu, Ensar Neşriyat Yay., 1.Baskı, İstanbul, 2015 I/ 285.

derecede oldukları işaret edilmiştir.²²⁰ Başka bir âyette²²¹ ise Rabbânî sınıfının birinci âyetin tam aksine görevlerini yerine getirmedikleri yani Yahudileri kötülüklerden koruyamadıkları için Allah'ın ikazına maruz kalan kimseler oldukları ifade edilmiştir.²²²

2.1.2. Hibr (حبر)

Sözlükte; ' ح ب ر ' kökünden gelir. Hibr, Kendisiyle yazı yazılan nesneye denir.²²³

Hibr, kelimesinin çoğulu “ahbar”dır. Lügat âlimleri, kelimenin “hibr mi? habr mı?” olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Ferrâ (ö.207/822), bu kelimenin ‘hibr’ olduğunu belirtmiş. Ebû Ubeyde (ö.224/838) ise kelimenin ‘habr’ şeklinde okunduğunu söylemiştir. Bir grup âlim ise kelimenin güzelleştirme olan tahbir’den geldiğini belirtmişlerdir.²²⁴

Istılâhta; Ehl-i Kitaptan olup, müslüman veya zimmî; hristiyan veya yahudi olsun bu dinlerin âlimlerine verilen isimdir. Ayrıca ilmi, kelamı ve ilmin güzelliğini bilen salih kişilere ‘hibr’ denir.²²⁵

Ahbâr kelimesi Kur’ân’da dört yerde Yahudi din adamlarını ifade etmek üzere geçmektedir.²²⁶ Maide suresi 5/44. âyette, hibr veya habr kelimesi ‘nebiler’ ve ‘Rabbânî’ kelimeleriyle birlikte zikredilmiştir. Zemahşerî (ö.1075/1143), Mâide suresinde geçen ‘Rabbânî’ ve ‘ahbâr’ kelimelerinin Hz. Harun’un neslinden gelen peygamberlerin yoluna bağlı olan âlim ve zahit kimseleri ifade ettiğini belirtmiştir.²²⁷ Söz konusu âyette, din adamlarının peygamberler gibi Yahudi toplumunu korumak ve hükmetmekle görevli olduklarından, bu görevlerini de Tevrat’ın getirdiği hükümlerle yerine getirdiklerinden söz edilmektedir.²²⁸ Bunun tersini yapan Yahudi Ahbarları/âlimleri de vardır. Ahbarların Tevratın bazı

²²⁰Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyil'l-Kur'ân*, IV/ 250-251; Âlûsî, *Ruhu'l-Meanî*, IV/ 211; Cevad Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-ArabKable'l-İslam*, 3.baskı, y.y. 1413/1993, IV/ 552.

²²¹Bkz. Al-i 'İmrân 3/79.

²²² Karşlı, *Kusal Kitaplara Göre Din Adamı*,98.

²²³İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, IV/157; Ebû Bekir er-Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, I/167.

²²⁴Ebû's-Suûd el-İmadî, *İrşadu'l Akli's-Selim ilâ mezâye'l-kitâbi'l-Kerîm*, Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 1999, II/ 276.

²²⁵ Ez-Zebidî, *Tacü'l-Arûs*, X/502.

²²⁶ Bkz. Maide, 5/44,63; Tevbe, 9/31, 34.

²²⁷Zemahşerî, *Keşşaf*, y.y, ts., I/ 624; bkz. Ebû's-Suûd, II/ 276.

²²⁸ Karşlı, *Kusal Kitaplara Göre Din Adamı*,100.

hükümlerini aleyhlerinde gördüklerinde kendileri veya kavimlerinden büyükler için bu hükmü bırakıp kendileri menfaatlarına geldiği gibi hüküm vermeleri; “Yahudiler rabb edindikleri ahbarı ilah olarak görmemelerine rağmen, ilah ve rabb olarak tek bir varlığa, Allah’a bağlanmanın gerekliliği ifade edilmektedir. Ahbara bağlanmanın ulûhiyyet ve rububiyetteki birliği zedeleyen Allah’tan başka güç ve otorite tanımış olmalarıdır. israil oğulları ahbarın sözlerine muhalif bir şeyi Allahın kitabında gördüklerinde onu bırakıp, ahbarlarının hükmünü almaları rabler edinmelerini ifade etmektedir.²²⁹

2.1.3. Râsîh (راسخ)

Cumhur ulema “râsîhûn” kavramını ilimde rûsûha ermiş (derinleşmiş) olanlar, Kur’ân hükümlerinin hakikatını iyi bilen ve tanıyanlar,²³⁰ ilimde derinleşip olgunlaşan kimseler olarak açıklamışlardır.²³¹ Hadis-i Şerifte yaptıkları yemine bağlı, doğru sözlü, istikamet sahibi, haram lokma yemeyen ve namusunu koruyan insanlar,²³² ilim sahipleri, ilimde derinleşenler ve diğer dinlerdeki ilim sahipleridir.²³³ Biraz daha farklı bir anlam verenler Kitap ehlini ikiye ayırmışlar. Batıl inançları sebebiyle hem kendilerini hem başkalarını helake götüren kesim, Ehl-i Kitabın diğer kesimi ise ilimde derinleşenler olduğunu bildirmişlerdir. Bunlar, önceki peygamberlere iman etmişler ve son peygambere de iman etmiş olanlar²³⁴ gibi genel bir mana vermişlerdir. Ancak ayetin sibakında genel olarak Yâhudilerden bahsedildiği için bir görüşe göre de Hz. Peygamber zamanındaki Yahûdilikten İslam’a geçen Abdullah b. Selâm gibi kimseler de birer hahmdı ve bu kapsama girmektedirler.²³⁵

2.1.4. Ehlü’z-Zikr (أهل الذكر)

Bu kavram Kur’ân’da iki yerde geçmektedir. Birincisi Nahl Suresi 43. “وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ فَسَأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ” *Senden önce de ancak kendilerine*

²²⁹ Gül, *Kur’ân’ Göre Kutsal ve Kutsallık*, 153.

²³⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, VII/ 679.

²³¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, III/206.

²³² Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, Thk. Hamdi b. Abdulmecid es-Selefi, Musul 1983, VIII/152.

²³³ Beydâvî, (Şeyhzade Haşiyesi), *Envarü’t-Tenzil ve Hakaiku’t-Te’vil*, VII/ 357.

²³⁴ Hayrettin Karaman,. Mustafa Çağrıncı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, II/ 142

²³⁵ Beydâvî, (Şeyhzade Haşiyesi), *Envarü’t-Tenzil ve Hakaiku’t-Te’vil*, VII/ 357.

vahiy indirdiğimiz kişileri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun.”âyette geçmektedir ki bu kavramla Hz. Peygamber’den önce de kendisine vahiy gelen peygamberler kastedilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber’e itiraz eden müşriklere yüce Allah tarafından itiraz ettikleri bu meseleyi bu peygamberlere tabi olanlara sorabileceklerini buyrulmuştur.” وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ فَسَأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ Biz senden önce de, kendilerine vahyettiğimiz adamlardan başkasını elçi göndermedik. Eğer bilmiyorsanız, zikir ehline sorun.”²³⁶ Âyet, Hz. Resulullah’ın peygamberliğine itiraz eden müşriklere cevap niteliğindedir.²³⁷

İkincisi ise Enbiyâ Suresi 7.âyettir. Burada da bir önceki âyette işlenen konu ve mana aynıdır. Yine benzer itiraza cevap verilmiş; “ وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ فَسَأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ Senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz kimseleri peygamber olarak gönderdik; eğer bilmiyorsanız kitaplar hakkında bilgi sahibi olanlara sorun.”²³⁸

Ehlu’z-Zikr kavramını geniş açıdan ele alanlar olduğu gibi, sınırlı çerçevede ele alanlar da vardır. Geniş açıdan ele alanlar, kavramın zikir bölümü diğer peygamberlere indirilen kitaplar, sahifelerden ve ilahi talimatlara inanıp bu inancın gereklerini yerine getirenler olarak ifade edilmiştir.²³⁹

Sınırlı çerçevede ele alanlar ise kavramın Hz. Peygamber başta olmak üzere ashabi ve müminlerden bahsettiğini bildirirler.²⁴⁰

En uygun görüş ise genel anlamda ele alan zikir kelimesinin hatırlamak ve ilim manasına geldiğini bilmektir. Bu sebeple Kur’ân’da zikredilen bu kavramla kâfir de olsa, geçmiş bütün ümmetlerin tarihinde bilginleri kastedilmiştir.²⁴¹ ez-Zeccâda (ö. 311/923) tefsirinde buna yakın bir mana vermiştir.²⁴²

²³⁶Nahl, 16/43.

²³⁷Âlûsî, Rûhu’l-Meânî fi Tefsiri’l-Kur’âni’l-Azim ve’s-Seb’îl-Mesânî, VIII/ 217.

²³⁸Enbiyâ, 21/3.

²³⁹Tabâtabâi, Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin, *el-Mizân*, yy.ts., VII/ 274-275.

²⁴⁰İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ân-i’l-Azim*, IV/. 492; Tabâtabâi, *el-Mizân*, VII/ 274-275.

²⁴¹Ebû Hayyan, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyân el-Endelusî, *el-Bahru’l-Muhit*, Beyrut, 1990, V/ 493.

²⁴²ez-Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. Es-Seri b. Sehl, *Meânî’l-Kur’ân ve İ’rabuhu*, Thk.’Abdulcelil Abduh Şelebi, ‘Alemler’l-Kutub, Beyrut, 1408/1988, III/ 200; bkz. İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-azim*, Thk. Muhammed Ahmed ‘Aşûr v.dğr, Dâru Kahraman, İstanbul, 1984, IV/ 492.

2.1.5. ‘Ulemâu Benî İsrâil (علماء بني إسرائيل)

Bu kavram Kur’ân’da sadece Şu’arâ 197. âyette geçmektedir. Söz konusu kavram daha önce Ehlu’z-Zikr kavramında olduğu gibi bu sınıftaki insanların Yahudi bilginleri olduklarından, bu bilginlerin Kur’ân’ın hakiki bir kitap olduğu konusunda şahitlik yaptıklarından bahseder. Yani İsrâiloğullarının âlimlerinin bir kısmı, Kur’ân’ın gerçek ve hakiki olarak, Allah kelamı olduğunu kabul etmekteydiler. Örneğin; Abdullah b. Selâm bu âlimlerdendi. İlgili âyette Yüce Allah: “أَوَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ آيَةٌ أَنْ يَعْلَمَهُ عُلَمَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ *İsrâiloğulları bilginlerinin bunu bilmesi onlar için bir delil değil midir?*”²⁴³ Buyurmuştur. İsrail oğullarının en önde gelen âlimleri hahamlardır. Yahudilik din adamlarından bahsedildiğinde hahamlar önemli bir yer alırlar. Bu dinde olup Abdullah b. Selâm gibi islâmı kabul eden bu taifeye mensup olanlardı.

2.1.6. Âlu Hârûn (أُلُوهَرُونَ)

Kur’ân’da bu kavram Bakara suresi 2/248.âyette geçmektedir. “(أُلُ)” kelimesi; tâbi, izleyen ve soy anlamlarına gelir. Kaffâl’a (ö. 291/94) göre ayetteki ‘âl’ kavramı, Hz. Musa ve Hz. Harun’a tabi olanlar manasındadır. “وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّكُمْ إِنَّ *Peygamberleri onlara "O'nun hükümdarlığının alâmeti, içinde rabbinizden bir sekînet, Mûsâ ve Hârûn ailelerinin bıraktıklarından bir bakiye bulunan ve meleklerin taşıdığı sandığın size gelmesidir" dedi. Gerçekten inanyorsanız bilin ki, bunda sizin için büyük bir işaret vardır.*”²⁴⁴ Mezkûr âyette geçen tâbut yani sandık; Hz. Musa ve Hz. Hârûn’dan sonra asırlar boyunca en başta Tâlût olmak üzere nesilden nesile aktarılmıştır. Sandıkta olan eşyaları ise, Hz. Musa ve Hz. Hârûn peygamberleri takip eden âlimler birbirinden miras almışlardır.²⁴⁵

Ayrıca iki peygamberin; Hz. Musa ve Hz. Hârûn’un soyundan gelenlerin arkalarında bıraktıklarının ilim şeklinde yorumlanması, bunların Âlu Hârûn’un

²⁴³Şuarâ, 26/196-197.

²⁴⁴ Bakara, 2/248.

²⁴⁵ Hanbelî, Ebû Hafs Ömer b. Ali b. ‘Adil, *el-Lubâb fî ‘ulûmi’l-Kitâb*, Thk. Adil Ahmed Abdu’l-Mevcûd v.dğr., *el-Müsned*, Dâru’l-kutubi’l-İlmiyye, Beyrut,1998, IV/ 277; bk. Râzi, a.g.e., VI/ 152; el-Merağî, Ahmed Mustafa, *Tefsiru’l-Merağî*, Dâru’l-Fikr, yay. y. ts., I/ 221.

âlimleri olduğu tezini desteklemektedir.²⁴⁶ Daha önce de geçtiği gibi Kitab-ı Mukaddeste, Hz. Musa ve Hz. Harûn'un; Alu Harun'un Levi'nin oğulları oldukları geçmektedir. İsrâil Ulemâsı, Hz. Harun yoluyla Levi ve Levililer kabilesine dayanmaktadır. Din adamlarının atası olarak kabul edilen Levi'nin Yahudilikte önemli bir yeri vardır. Din adamlılığı ile alakalı ayınların kendisine nispet edildiği, öngörülü bir kişilik olarak kabul edilmektedir. İnsanların mutlaka onun sözünü dinlemesi gerektiğini çünkü onun tanrının bilgilerini bildiğine inanılırdı. Ayrıca o Tanrı'nın gizli kalmış ortaya çıkmamış sırlarına bir peygamber gibi vakıf olduğuna da inanılırdı.²⁴⁷

2.1.7. Ellezine Ūtu'l-Kitâb (الذين اوتوا الكتاب): kendilerine kitap verdiklerimiz

Tefsirlerde bu kavramla alakalı çeşitli müfessirler görüşlerini belirtmişlerdir. Bu görüşlerden bazıları şunlardır: İbn Âşûr (ö. 1879/1973), Bakara suresinin 40. âyetinde geçen kavramla ilgili şöyle bir açıklama yapmıştır: “Eğer Kur’ân-ı Kerim’in amacı Yahudi din adamlarından bahsetmekse ya bu kavramı veya buna benzer olan; “الذين اوتيناهم الكتاب *kendilerine kitap verdiklerimiz*” ifadelerini kullanırdı”²⁴⁸ demiştir.

Dolayısıyla ona göre bu kavramla, Yahudi din adamları kastedilmektedir.

Râzî, (ö.606/1210) “الذين اوتوا الكتاب *kendilerine kitap verdiklerimiz*“*ellezine ūtu'l-kitâb*” kavramının ifade ettiği kesimin Tevrat’ın tümünü bilen kimseler olduğunu belirtmiştir. Böyle bir sığata sahip olanlar ancak din adamları olabilir” demiştir.

Kısacası bir kısım müfessirlerin açıklamaları göz önüne alındığında, Kur’ân’da geçen bu kavramla Yahudi din adamlarının kastedildiği anlaşılmaktadır.

لِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ اللَّهِ الْأِسْلَامُ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَعِيًّا يَنْهَمَ وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ
الله *Allah nezdinde hak din İslâm'dır. Kitap verilenler, kendilerine ilim*

²⁴⁶Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Kitabu Te'vilü'l-Kur'ân*, I/ 209; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve l'rabuhu*, I/ 329; el-Hâzin, Ali b. Muhammed, *Lübâbü't-te'vil fi me'âni't-tenzil*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, I/ 381; en-Nesefî, a.g.e. , I/ 381.

²⁴⁷ Karşlı, *Kusal Kitaplara Göre Din Adamı*, 55.

²⁴⁸İbn 'Âşur, Ebû Abdillâh Muhammed b. Tâhir et-Tunusî, *Tefsiru't Tahrir ve't-Tenvir*, I/ 449.

geldikten sonradır ki, aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler bilmelidirler ki Allah'ın hesabı çok çabuktur.”²⁴⁹

Âyette geçen “الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ” *Kitap verilenler ve kendilerine ilim geldikten sonra...*” ifadesiyle ilgili tefsir kaynaklarında muhtelif açıklamalar yapılmıştır. Beydâvî'ye göre ifadenin anlamı şudur: “Yâhudi ve Hıristiyanlar'dan müteşekkil ehl-i Kitap ya da kitap sahibi geçmiş ümmetler, İslam hakkında ihtilafa düşmüşlerdir.²⁵⁰ İbn Kesîr, ifadeden maksat kendilerine ilk ilahî kitaba muhatap olanlardır demiştir. Bunlara peygamberler ve kitaplar delillerile gelmesine rağmen birbirlerine buğz, kin ve hased beslemelerinden dolayı hak yolunda ihtilafa düşenlerdir.²⁵¹ İlk ilahi kitaba muhatap olanlar ve ihtilafa düşen Yahudilerin özellikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ayet te daha çok Yahudilerle ilgili olduğu söylenebilir. İbn Atiyye, âyette geçen bu ifadeden maksat Yahudi ve Hıristiyanları kastedildiğini ancak Rebî' b. Enes göre sadece Yahudilerden bahsettiğini burada şöyle açıklamış. Hz. Musa'nın (as) vefatı yaklaşınca israiloğullarından yetmiş Ahbarı çağırarak onlara Tevrat'ı emanet etmiş. Her Hiberin yanında Tevrat'tan bir bölüm bırakmış. Yerine de Yuşa' b. Nun'u bırakmıştır. Onların üzerinden bir asr geçtikten sonra aralarında ayrılıklar oluşmuştur. Muhammed b. Cafer b. Zübeyr ise bu ayetin Hıristiyanlardan bahsettiğini özellikle Necran Hıristiyanlarını kınamak için indiğini belirtmiştir.²⁵²

Müfessirlerin bu ifadeyle ilgili yaptıkları tefsirde bazı noktalarda birbirlerinden ayrılırlar dahi ortak mana geçmiş ümmetlere mensup olup özellikle Yahudilerden bahseden kısmı burada bizi ilgilendirmektedir.

2.1.8. Ūtu'l-İlm (اوتوا العلم): Kendilerine İlim verilenler

Bu ifade Kur'ân'da dokuz yerde zikredilmiştir.²⁵³ Ancak Kur'ân'da geçen bu kavram bütün âyetlerde Ehli kitabın din adamları manasında kullanılmamaktadır.²⁵⁴

Örneğin, “بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ” *Hayır! O (Kur'an), bilgiye mazhar*

²⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/19.

²⁵⁰ Beydâvî, (Şeyhzade Haşiyesi), *Envarü't-Tenzîl ve Hakaiku't-Te'vil*, III/ 30-31.

²⁵¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân-i'l-Azim*, III/ 37.

²⁵² İbn Atiyye, *el-Muhareru'l-Veciz*, I/ 413.

²⁵³ Muhammed Fuad Abdalbâkî, *Mu'cemu'l-Müfehres*, 11.

²⁵⁴ Muhammed, 47/16.

kılınmış olanların sıkıntıya düşmeden anlayabilecekleri apaçık âyetlerdir.”²⁵⁵ Bu âyette Kur’ân-ı bilgiye muttali olmuş müslüman âlimlerden bahsedilmektedir. Muhammed Esed (ö. 1412/1992), tefsirinde âyetteki bu bölüm ile ilgili; “*Hakikat bilgisiyile anlayıp kavrama yeteneğiyle donatılmış*” kimseler ifadelerini kullanmıştır.²⁵⁶ Aynı müfessir kavramı başka bir âyette “Allah’ın peygamber aracılığıyla insanlığa teklif ettiği doğru yol bilgisinden yararlanmış olanlardır”²⁵⁷ şeklinde tanımlamıştır.

2.1.9. İmâm (امام): Önder, rehber

İmam kelimesinin çoğulu “أئمة” “eimme”dir. Bu kelimenin lügat anlamı, söz ve fiiller, hayır ve şer konusunda rehber edinilen kimseler anlamına gelmektedir.²⁵⁸ Söz konusu kavram Secde suresi 24. âyette “وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ Sabredip âyetlerimize kesin olarak iman ettikleri zaman, onların içinden, buyruğumuzla doğru yolu gösteren rehberler çıkardık” şeklinde geçmektedir. Ayette, sabır ve sebat gösterdikleri takdirde İsrâiloğullarına kendi içlerinden “eimme” yani önder ve rehberler gönderileceği ifade edilmiştir.²⁵⁹ Bu rehberlerin en başta peygamberlerin ve onları takip eden âlimlerin olabileceği belirtilmiştir. Bunlar öncü kabul edilen, tebliğ ve irşatlarıyla insanları hak ve hakikate ulaştıran kimselerdir.²⁶⁰ Müfessir es-Semerkandî (ö.373/983) de kelimeye buna benzer bir mana vermiştir.²⁶¹ Burada her ne kadar Yahudilik bahsine bu kavramı koymuşsak ta bu kavram sadece onlarla sınırlı değildir. Müslümanları, âlimlerini de kapsamaktadır.

”وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا

“*Ve onlar ki Ya Rabbena! lûtfunla bizlere zevcelerimizden, zürriyyetlerimizden gözler süruru ihsan buyur ve bizi müttekiylere imam kıl derler.*”²⁶² âyeti kerimesinde görüldüğü gibi “İmam” kavramıyla müslümanlar kastedilmiştir.

²⁵⁵ Ankebût, 29/49.

²⁵⁶ Muhammed Esed, *Kur’ân Mesajı*, 814; Ankebût, 29/49.

²⁵⁷ Esed, *Kur’ân Mesajı*, 534; Bkz. Nahl, 16/27.

²⁵⁸ İsfahânî, *Müfredat fi Garibi'l-Kur’ân*, 24; bkz, el-Hâzin, V/ 80.

²⁵⁹ İsfahânî, *Müfredat fi Garibi'l-Kur’ân*, 24.

²⁶⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyil'l-Kur’ân*, XI/ 112.

²⁶¹ Semerkandî, Ebülleys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim, *Bahru'l-ûlum*, Thk. Adil Ahmed Abdu'l-Mevcud, Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut, 1993, III/ 32.

²⁶² Furkân, 25/74.

2.2. Kur'ân'da Geçen Hıristiyan Din Adamları ile İlgili Kavramlar

Hıristiyanlık tarih itibarıyla islam'a en yakın din olması hasebiyle bu dinin tabileri de özellikle din adamlarının islamla alakaları diğer dinlerden daha farklıdır. Kur'ân prespektifinden hıristiyan din adamları ile ilgili Kur'ân'ın kullandığı sıfatlar ve kavramları ele almakta ve işlemekte fayda mülhaza etmekteyiz.

2.2.1. Utû'l-Kitab (أَوْثُوا الْكِتَابَ): Kitap verilenler

لِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أَوْثُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَعِيًّا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ

Allah nezdinde hak din İslâm'dır. Kitap verilenler, kendilerine ilim geldikten sonradır ki, aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler bilmelidirler ki Allah'ın hesabı çok çabuktur."²⁶³

Âyette geçen "الَّذِينَ أَوْثُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ" Kitap verilenler ve kendilerine ilim geldikten sonra..." ifadesiyle ilgili tefsir kaynaklarında muhtelif açıklamalar yapılmıştır. Beydâvîye göre bunları "Yâhudi ve Hıristiyanlar'dan müteşekkil ehl-i Kitap ya da kitap sahibi geçmiş ümmetlerdir."²⁶⁴ Tâberi'ye göre ise ayetin ilgili ifadesinde kastedilen kimseler, Hıristiyanlar olup kendilerine vahiy tebliğ edildikten sonra ve bilgi sahibi olmalarına rağmen ihtilaflarına devam etmişlerdir.²⁶⁵ İbn Atiyye göre de âyette geçen bu ifadede maksat Yahudi ve Hıristiyanlardır.²⁶⁶ Görüldüğü üzere âyetin sözkonusu ifadesinde Yahudiler kastedildiği gibi Hıristiyanlar da kastedilmiştir. İbn Atiyye, âyette geçen bu ifadede maksat Yahudi ve Hıristiyanları kastedildiğini. Muhammed b. Cafer b. Zübeyr ise bu ayetin Hıristiyanlardan bahsettiğini özellikle Necran Hıristiyanlarını kınamak için indiğini belirtmiştir.²⁶⁷ Kur'an Yolu Tefsiri, 'kendilerine kitap verilenlerden' maksat genellikle Ehl-i kitap kastedilmiştir.²⁶⁸

Müfessirlerin bu kavramla ilgili yaptıkları tefsirde bazı noktalarda birbirlerinden ayrılırlar dahi ortak mana geçmiş ümmetlere mensup ulemadır. Bu

²⁶³ Âl-i İmrân, 3/19.

²⁶⁴ Beydâvî, (Şeyhade Haşiyesi), Envarü't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vîl, III/ 30-31.

²⁶⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyil'l-Kur'ân*, Ebî Cafer Muhammed b. Cerîr, Thk. Dr. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Türkî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyil'l-Kur'ân*, 1.Baskı, Kahire 2001, V/ 284.

²⁶⁶ İbn Atiyye, *el-Muhareru'l-Veciz*, I/ 413.

²⁶⁷ İbn Atiyye, *el-Muhareru'l-Veciz*, I/ 413.

²⁶⁸ Hayrettin Karaman, v.dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, I/525

ulemadan maksat Hıristiyan uleması olup ancak geçmiş ilahi kaitaplarına iman etmelerine rağmen aralarında ihtilafa düşenler olduğu sonucuna varılmaktadır. Muhammed b. Cafer b. Zübeyr ise bu ayetin Hıristiyanlardan bahsettiğini özellikle Necran Hıristiyanlarını kınamak için indiğini belirtmiş olması bu görüşümüzü teyit etmektedir. Yahudi ve Hıristiyanların ulemasına değinse de Hıristiyan âlimlerinden bahseden kısmı burada bizim odak noktamızdır.

2.2.2. Havâri (حواري)

Havâri, sözlük anlamı itibariyle, “ayıplardan temizlenmiş, arınmış, beyaz elbiseli, seçkin ve seçilmiş kişiler” anlamına gelmektedir. Istilâhta ise Hz. İsa’ya iman eden, ona yardımcı olan kişiler demektir.²⁶⁹

Bazı dil bilginleri, Havarileri yaptıkları vazifelerle nitelemişlerdir. “Dini ilkeleri ve ahlâkî erdemleri insanlara öğreten, nefislerini arındıran, dolayısıyla insanları kötülüklerden arındıranlar” olarak tanımlamışlardır.²⁷⁰ Buradaki anlam daha çok manevi bir hüviyet göze çarpmaktadır. Diğer bir görüş ise “havâriyyûn”, beyaz elbise giyenler ve balık avcılığı ile meşgul olanlar olarak tarif edilmiştir.²⁷¹ İsfahânî’ye göre bu kavram, mecazî yönü ile ele alınmıştır. Beyaz elbise; hareketleriyle, sözleriyle düzgün ve temiz olan kişileri ifade eder. Balık avcılığı ise; din, Allah (c.c) ve konularında şüphe içerisinde olanları adeta avlayarak onları doğru inanca ve doğru yola gelmelerine vesile oldukları için bu benzetme yapılmıştır.²⁷²

Çoğul kipiyle Kur’ân’da ikisi aynı âyette olmak üzere toplam beş yerde geçmektedir.²⁷³ Havârîler kendilerini ‘Allah’ın yardımcıları/ensarullah’ olarak isimlendirmişler.²⁷⁴

Havârîlik, Hıristiyanlığın ilk zamanlarında, ruhbanlık sınıfı oluşmadan önceki dönemi ifade eder. Çünkü havârîler Hz. İsa’ya inanmış ilk gruptur. Daha sonra ruhbanlık sınıfı, dinsel değer açısından kendilerini Havârîlere dayandırmış ve o

²⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâru's- Sâdır, Beyrut, ts., IV/ 217.

²⁷⁰ İsfahânî, *el-Müfredat fî Garîbi'l-Kur'ân*, 135; ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'rabü*, I/ 417.

²⁷¹ el-Mâturîdî, *KitabuTe'vîli'l-Kur'ân*, I/ 272.

²⁷² İsfahânî, *el-Müfredat fî Garîbi'l-Kur'ân*, 135; Mütercim Âsım, II/ 279.

²⁷³ Bkz. Âl-i 'İmrân, 3/52,112; Saff, 61/14; Mâide, 5/111.

²⁷⁴ Bkz. Al-i İmran, 3/52; Saff, 61/14.

silsilenin devamı olmayı bir zorunluluk olarak görmüşlerdir.²⁷⁵ Dolayısıyla Hz. İsa (a.s)’a yakın olmaları ve ilk Hıristiyan olmaları Havariler arasında âlimler de vardır.

2.2.3. Kıssîs (قسيس)

Kıssîs, sözlükte “ dedikodu ve koğuculuk yapma anlamlarının Hıristiyanlıkta dini ve ilmi önderlere verilen unvan, anlamına da gelmektedir.²⁷⁶

Kelimeyi kök bakımından incelediğimizde, aslının “kıss”, “kuss” ve “kass” şekillerinde okunabileceği görülmektedir. Anlam itibariyle bir şeyin peşine düşüp onu incelemek, araştırmak manasına gelmektedir. Kelimenin manasında mübalağa da vardır.²⁷⁷

Kavram, Kur’ân-ı Kerim’de sadece Maide suresinin 82. Âyetinde geçer. Söz konusu âyette Yahudi ve müşriklerin Müslümanlara karşı katılıklarından ve düşmanlıklarından bahsettikten sonra, Müslümanların ancak Hıristiyanlarla ilişki kurabilecekleri ve onlardan hoşgörü ve iyi ilişki görebilecekleri belirtilmiştir. Bu sevgi ve hoşgörünün sebebinde kıssîsler ve rahiplerden kaynaklandığı belirtilmiştir. Buradan yola çıkarak “kıssîs” kavramının olumlu bir manada kullanıldığı görülmektedir: “ لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى ” *Kuşku yok ki iman edenlerin, insanlar içinde en amansız düşmanlarının yahudiler ve şirk koşanlar olduğunu göreceksin. Yine, onlar arasında iman edenlere sevgi bakımından en yakın olanların da, “Biz hıristiyanız” diyenler olduğunu göreceksin. Çünkü bunların içinde (insaflı) keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar.”*²⁷⁸ Burada Hıristiyanların İncili ve muhtevasını zayi ettikleri ancak ‘kıssîs’ kesiminin dinlerini ve inançlarını aslına uygun olarak muhafaza ettiklerini, hak hakikat yolu üzerinde dini emirlere göre hayatlarını tanzim ettikleri belirtilmiştir.²⁷⁹

²⁷⁵ Bkz. Âl-i ‘İmrân, 3/52,112; Saff, 61/14; Mâide, 5/111.

²⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut, ts., VI/ 173.

²⁷⁷ Zeccâc, *Me ‘âni'l-Kur ‘ân ve İ râbüh*, II/ 200; Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur ‘ân*, III/ 2349.

²⁷⁸ Maide, 5/82.

²⁷⁹ Ebû’s-Suûd, *İrşadu'l Akli's-Selim ilâ mezâye'l-kitâbi'l-Kerîm*, II/ 311; Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur ‘ân*, III/ 2350.

2.2.4 Râhib/ Ruhban (رهبا ن/راهب)

Râhib, Hıristiyanlıkta din adamı olup, meşakkatle ve riyazetle amel eden, lezzetli yiyecekleri, yumuşak elbiseleri terk eden ve halkla ilişkisini kesip Hakka yönelen kişidir.²⁸⁰

Kelime, ‘r-h-b’(رهب) kökünden türemiş olup ‘korkmak’ anlamına gelmektedir.²⁸¹ Râhip kelimesi, kendisini ibadete veren kişi iken; ‘Rehbâniyye’ ise Allah’tan çok korkan, aşırı bir şekilde ibadet yapan kişi demektir.²⁸²

Çoğulu “ruhban” şeklinde olan kelime, “korkmak, bir şeyden çekinmek” anlamına gelen Arapça “rahebe رهب” fiilinden gelmektedir.²⁸³ Kur’ân’da üç yerde zikredilir. İlki Maide suresi 82. Âyette ‘kissîs’ (كسيس) kelimesiyle beraber, müsbet anlamda kullanılmıştır.²⁸⁴ Diğer iki âyette kelime olumsuz anlamda ‘ahbâr’ ile beraber kullanılmıştır. Özellikle ‘ahbâr’ Yahudi din adamlarını ifade etmek için kullanılmıştır. Kissîslerin Allah’ın yolunu bırakmaları ve Hıristiyan din adamlarını ifade eden ‘râhip’ kelimesi bu âyetlerde Allah’la beraber Meryem oğlu İsa’yı ve ‘Rahip’lerini ilah edindiklerinden bahsedilmektedir.²⁸⁵

Ayrıca Râhip olan kişiler züht ve takva konusunda aşırıdırlar. Cinsellikle alakalarını tümüyle keserek, nefislerini bastırmak için el ve ayaklarını zincirlerle bağlarlardı.²⁸⁶ Rahipler, تنها bir yerde inzivaya çekilerek bir mağarada azıcık ekmek ve su ile hayatlarını idame ettirmeye çalışır, tefekküre dalarak, zamanlarının ekseriyetini ibadet ve oruçla geçirirlerdi.²⁸⁷

Ruhban veya Rahip olan kimse dini ayinleri yürütme, dini öğreti ve pratiklerin öğretim ve yayılmasıyla görevlidir. Bu çerçevede ruhban sınıfı, yaşamın doğum, buluşa erme, evlilik, ölüm gibi dönemleriyle de ilgilidir. Ruhban sınıfı, ibadet mekânlarının yanı sıra hastane, ordu gibi resmi kurumlarda da çalışabilmektedir.

²⁸⁰Tahânevî, *Keşşafü Istılahat-ı Fümûn ve'l-'ulûm*, I/ 839.

²⁸¹Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim ve's-Seb'il-Mesânî*, V/ 5.

²⁸²Mütercim Âsım Efendi, *Tibyân-ı Nafi' der-Terceme-i Burhân-i Kâtu'*, I/ 280.

²⁸³İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, r-h-b mad.

²⁸⁴Zemahşerî, *Keşşâf*, I/ 655.

²⁸⁵Bkz.Tevbe, 9/31, 34.

²⁸⁶Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim ve's-Seb'il-Mesânî*, V/ 5.

²⁸⁷Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam*, VI/ 644.

Çeşitli kurumlarda görev yapan ruhbanlar mali olarak genellikle o dinin mensuplarının bağışları ile geçimlerini sağlamaktadırlar. Ancak bazı durumlarda devlet tarafından desteklendikleri de olmaktadır.²⁸⁸

2.3. Kur'ân'da Geçen Müslüman/Mümin Din Adamları ile İlgili Kavramlar

“Ulemâ” kavramı, Kur'ân ayetlerinde farklı ifadelerle ve bazen de ulemâ'nın muhtelif özellikleri ön plana alınarak zikredilmiştir. Tefsir kaynaklarımızda da “ulemâ” kavramı ile bu kavrama karşılık gelen diğer kavramlar üzerinde durulmuştur. Bu kesimin muhtelif özellikleri ve kimler olduğu hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Bu kavramın her yönüyle ortaya çıkıp anlaşılması bakımından, kavramı Kur'ân ayetleri üzerinde sırasıyla ele almakta fayda vardır.

2.3.1. Râsîhûn (الرَّاسِخُونَ): İlimde yüksek payeye ulaşanlar/derinleşenler

Kur'ân'da (الرَّاسِخُونَ)' unun geçtiği ayetler; Al-i İmran 3/7 ve Nisa 4/162 ayetleri olmak üzere iki tanedir.

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلَةٍ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ *Sana kitabı indiren o'dur. O'nun (Kur'ân) bir kısım âyetleri muhkemdir ki bunlar kitabın esasıdır, diğerleri ise müteşâbihtir. Ve sapma meyli bulunanlar, fitne çıkarmak ve onu (kişisel arzularına göre) te'vil etmek için ondaki müteşâbihlerin peşine düşerler. Hâlbuki onun te'vilini ancak Allah bilir, bir de ilimde yüksek pâyeye erişenler, derler ki: Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır. (Bu inceliği) Yalnızca akliselim sahipleri düşünür ve anlar.”²⁸⁹*

Yukarıdaki ayette “الرَّاسِخُونَ” kavramıyla ilgili olan kısım, “الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ” anlamındadır. Taberî, ayette geçen ilimde derinleşen kimseleri, gerçek âlimin vasıflarını Kur'ân âyetlerine karşı tavırlarından bahsederek bildirmiştir. Ebü'd-Derdâ' (r.a) ve Ebû Ümâme el-Bâhili'den (r.a) (ö. 86/705) gelen rivayette Hz. Peygamber'e, “ilmi sağlam ve rüsh sahibi âlim kimdir?” diye sorulmuş. Efendimiz bu soru karşısında, “Sözünü yerine getiren, doğru söyleyen, kalbi ve dili birbirine uyan ve nefsinin iffetli tutan kimsedir”

²⁸⁸ Gül, *Kur'ân'a Göre Kutsa ve Kutsallık*, 154.

²⁸⁹ Al-i 'Imran 3/7; Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay., Ankara, 2014, I/ 49.

buyurmuştur. Hz. Peygamber âlimin hangi niteliklere sahip olduğu, âlimin islamdaki tarifini yapmıştır. Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) ve Süddî (ö.127/745)'den gelen görüşe göre ise bahsedilen âlimlerin bu sıfatla tanımlanmalarının sebebi, ayette ifade edildiği üzere bu kimselerin müteşabihlere kayıtsız şartsız iman etmeleri ve “Biz bu Kur’ân’a inandık ve hepsi Rabbimizin katındadır”demelerindedir.²⁹⁰ Kurtûbî'nin aktardığına göre, başta İbn Ömer (ö. 73/692), İbn Abbas (ö. 68/687-88), Hz. Aişe, Urve b. Zübeyr (ö.94/713), Ömer b. Abdulaziz (ö.101/720), el-Kisaî, el-Ferrâ (ö.207/822) ve Ebu Ubeyd'in (ö. 224/838) katıldığı görüşe göre söz konusu ifade ile başlayan cümle, kendisinden önceki cümleden ayrı yeni bir cümle başı olduğu için fadenin manası şöyledir: Müteşabih ayetlerin gerçek te'vilini sadece Allah (c.c) bilir, ilimde derinleşmiş olanlar ise (râsihûn) bu Kur’ân’a inandıklarını ve hepsinin Allah (c.c) katından olduğunu beyan etmektedirler.²⁹¹ Beydâvî'ye göre bunlar, ilimde sabit bir yer edinen ve ilme tam anlamıyla vakıf olanlardır.²⁹² Bu manayla paralel olarak Kur’ân Yolu tefsirinde de ilimde rûsûh sahibi olanlar, ilimde yüksek mertebeye erişmiş kişiler olarak anlamlandırılmıştır.²⁹³

”لَكِنَّ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أُولَٰئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ أَجْرًا عَظِيمًا”

“Onlar arasından ilimde derinleşmiş olanlarla müminler –ki bunlar sana indirilene ve senden önce indirilmiş olana iman ederler- namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah’a ve 53’üncü gününe inananlar başkadır. İşte onlara pek yakında büyük mükâfat vereceğiz.”²⁹⁴ Taberî'ye göre “râsihûn” Allah’ın (c.c) peygamberler vasıtasıyla indirmiş olduğu hükümlerle ilimde rûsûha ermiş olanlar, derinleşenler ve bu hükümlerin hakikatını iyi bilen ve tanıyanlardır²⁹⁵ demiştir. İbn Kesîr ise dininde sebat sahibi olan, faydalı ilimde ilerlemiş ve derinleşmiş kişiler olarak tanımlamıştır.²⁹⁶ Beydâvî göre “ilimde râsih” olanlar; ilim sahipleri, ilimde derinleşenler ve diğer dinlerdeki ilim sahipleridir. Beydâvî Örnek olarak, Hz. Peygamber zamanındaki Yahudi asıllı Abdullah b. Selâm ve onun gibilerini

²⁹⁰ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Camîu'l Beyân an Tevîli-l Kur’ân*, Trc. Mehmet Keskin, Hisar Yayınevi, II/ 204-214.

²⁹¹ Kurtûbî, *el-Camîu li-Ahkami'l-Kur’ân*, Buruç Yayınları, IV/ 87.

²⁹² Beydâvî, Nasiruddîn b. Ömer b. Muhammed, *Envaru't Tenzil ve Esraru't-Te'vîl*, İlmî Kitap, Beyrut 2001, VI/ 27

²⁹³ Hayrettin Karaman v.dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, I/ 352.

²⁹⁴ Nisâ,4/162

²⁹⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyil'l-Kur’ân*, VII/ 679.

²⁹⁶ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur’ân-i'l-Azim*, IV/ 368.

vermiştir.²⁹⁷ Kur’ân Yolu Tefsirinde de bu kavramla ilgili Kitap ehli iki kısımdır. Batıl inançları sebebiyle hem kendilerini hem başkalarını helake götüren kesim, Ehl-i Kitabın diğer kesimi ise ilimde derinleşenler olduğunu bildirmiş. Bunlar, önceki peygamberlere iman etmişler ve son peygambere de iman etmişlerdir.²⁹⁸

Sonuç olarak “الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ” ifadesiyle, ibn Kesir dışındaki müfessirler ilimde derinleşmiş olanlar ve önceki dinlerin ilim ehlerinden bahsettiği anlaşılmaktadır. Kanaatimizde bu yöndedir.

فَبَدَأَ بِأَوْعِيَّتِهِمْ قَبْلَ وَعَاءِ أَخِيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وَعَاءِ أَخِيهِ كَذَلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ *Bunun üzerine Yusuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini (aramaya) başladı. Sonra da onu, kardeşinin yükünden çıkarttı. İşte biz Yusuf’a böyle bir tedbir öğrettik, yoksa kralın kanununa göre kardeşini tutamayacaktı. Ancak Allah’ın dilemesi hariç, biz kimi dilersek onu derecelerle yükseltiriz. Zira her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır.*²⁹⁹

Âyette geçen “نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ” ifadesiyle ilgili müfessirlerin yaptıkları değerlendirme şöyledir: *Taberî* tefsirinde nakledildiğine göre Allah (c.c)’ın bu sözünden muradı şu olabilir: “Dünyada istediğimiz kişinin mertebesini ilimle başkalarının önüne geçiririz.” Burada ki kişiden maksat Hz. Yusuf’tur (a.s). Mertebe olarak kardeşlerinden daha üstün kılınmıştır. Allah Teâlâ Hz. Yusuf’u örnek vererek başkalarını da ilimle daha üstün derecelere ulaştırabileceğini işaret etmiştir. İbn Cüreyc’in (ö. 150/767) Haccac’tan (ö. 145/762) o da Hüseyin’den o da Kasım’dan naklettiği rivayette ‘istediğimizin derecesini yükseltiriz’ ifadesinden maksat Hz. Yusuf ve kardeşleri arasındaki durumdur. Allah Teâlâ onu kardeşlerinden ilimde üstün kıldığını buyurmuştur. ‘Her ilim sahibinden daha fazla ilim sahibi olan biri var’ ifadesinden maksat ise her bilen ondan daha bilgili birisi olduğunu vurgulamaktır. Dolayısıyla Hz. Yusuf kardeşlerinden daha bilgilidir. Ondaki da daha bilgili kişiler var ki Allah Teâlâ herkesten en bilgili

²⁹⁷ Beydâvî, (Şeyhzade Haşiyesi), Envarü’t-Tenzîl ve Hakaiku’t-Te’vîl VII/ 357.

²⁹⁸ Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıncı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, II/ 142

²⁹⁹ Yûsuf, 12/76.

olandır.³⁰⁰ Râzî'ye göre "istediğimiz kişilerin derecelerini yükseltiriz", ifadesiyle Allah Teâlâ, istediği kişiye muradına eriştirecek yolları göstererek ona ilmin çeşitlerini tahsis eder. Burada asıl vurgulanmak istenen Hz. Yusuf'un her anlamda Allah tarafından kardeşlerinden üstün kılınmasıdır. Bu âyet bize ilmin bütün makamlardan ve mertebelerden daha üstün olduğuna delalet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ Hz. Yusuf'u bu sıfatla övmüştür. Nitekim kardeşleri de faziletli birer âlim idiler. Ancak Hz. Yusuf onlardan kat kat daha fazla ilme sahipti.³⁰¹ Beydavî de "istediğimiz bazı kişilerin derecelerini üstün kılarız" ifadesi "Allah (c.c) Hz. Yusuf'un derecesini nasıl yükseltiyse bazı kimselerin derecelerini de yükseltebiliriz." Demek istemektedir. Beydavî buradan hareketle İnsanlar arasında ilim yönünde fark olduğunu bazılarının diğerlerinden daha âlim olduğunu ifade etmiştir.³⁰² İbn Kesîr, âyetin bu kısmı hakkında 'her bilenin üstünde daha bilgili birisi vardır.' Hasan el-Basri şöyle demiş: "Her âlimin üstünde ondan daha bilgili bir âlim var, bu mertebeler Allah Teâlâ'ya kadar çıkar." Katade de şöyle demiş: "Her bilenin üstünde ondan daha iyi bir bilen vardır. Allah'a ulaşıncaya kadar çünkü ilim Allah Teâlâ'da başlamış ve ulemaya kadar gelmiş ve yine Allah Tealaya dönecektir."³⁰³ İbn Atiyye (ö. 541/1147), bir rivayetle âyeti şöyle açıklar; Hasan (ö. 110/728), Katadete'nin (ö. 117/735) İbn Abbas'tan gelen bir rivayete acayip bir olay yaşanır orada bulunan bir adam 'her bilginin üstünde daha bilgili bir kişi var eden Allah'a hamd olsun' der. Bunun üzerine İbn Abbas, "kötü ve yanlış bir şey söyledin" der. Asıl bilgili olan Allah'tır. Onun bilgisi her şeyin üstündedir.³⁰⁴

İlk âyetin neticesi ile ilgili müfessirlerin "وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ" ifadesiyle ilgili yaptıkları tefsirlerden anlaşılan ortak anlam; ilimde derinleşmiş, mesafe katetmiş ve iyi bir mertebeye ulaşmış ilim ehli şeklindedir. Aynı ifade şu âyette de geçmektedir.

İkinci âyetin neticesi ise müfessirlerin âyetin bu kısmıyla alakalı yaptıkları tefsirde görüldüğü üzere ilim bir üstünlük vesilesidir. Allah (c.c) bu ilmi istediği kişilere verebilir. Burada ilmin ve âlimin faziletine vurgu yapılmış, bilginin insanı maddi ve manevi yönden yücelten bir meziyet olduğunun altı çizilmiştir. İlme laik

³⁰⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyil'l-Kur'ân*, XVI/190-191.

³⁰¹ Razi, İmam Muhammed Fahrud-Din İbn Allame Diyau'd-Din Ömer, *Mefatihü'l-Gayb*, Daru'l-Fikr, 1.Baskı, Beyrut 1981, XVIII/176.

³⁰² Beydavî, (Şeyhzade Haşiyesi), *Envarü't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, III/ 61-62.

³⁰³ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ân-i'l-Azim*, VIII/ 60.

³⁰⁴ İbn Atiyye, *el-Muhareru'l-Veciz*, III/265-266.

olmak ise ancak Hz. Yusuf'ta olduğu gibi sabır, affetme ve tevazu gibi meziyetlere sahip olduktan sonra mümkün olabilir.

2.3.2. Ulu'l-İlm (أُولُوا الْعِلْمِ): İlim Sahipleri

Kavram Kur'ân'da bir tek yerde zikredilmektedir: Ali İmran 3/18.

”شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ قَانِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

Allah, hak ve adaleti ayakta tutarak, kendinden başka tanrı olmadığını bildirdi. Melekler ve ilim sahipleri de bunu ikrar ettiler. (Evet) O'ndan başka tanrı yoktur; O mutlak güç ve hikmet sahibidir.”³⁰⁵

Yukarıdaki âyette geçen “أُولُوا الْعِلْمِ” ifadesiyle ilim ehlinen bahsedilmiştir. Bu âyette söz konusu ifade ile ilgili müfessirlerin açıklamalarına bakıldığında; Taberî, bu âyeti tefsir ederken daha çok Allah'ın şahitliği konusu üzerinde durmuş ve bunu geniş bir şekilde ele almıştır. Allah Teâlâ, kendi vahdaniyetinin şahitliğini bizatihi kendisi yaparken kendi zatıyla beraber bütün mahlûkattan sadece melekleri ve kendisine halife kıldığı insanoğlundan da sadece ilim ehlini zikretmiştir. Yüce Allah'ın bütün mahlûkattan melek ve ulemâyı zikretmesi, “ulemâ” için büyük bir şereftir. Âyetin nüzul sebebine baktığımızda Necran Hıristiyanları Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğu konusunda Hz. Peygamberle tartışmaya girmişledi. Allah Teâlâ bu âyeti indirerek Hz. Peygamber'in o Hıristiyanlara cevap vermesini sağlamıştır.³⁰⁶ Dini yayma, İslam şiarını ulaştırma sadece kılıçla yapılmamıştır. Ayetin nüzul sebebinden de anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber yeri geldiğinde Müslüman olamayanlara ilimle, bilgiyle tebliğde bulunmuştur. Örnekte olduğu gibi kimi zaman münazara şeklinde verdiği cevaplarla karşısındakini ikna etmiş ya da cevap veremez hale getirmiştir. Bu da aslında bir nevi kendi davasını kabule ikna etmektir. Bu mesaj adeta günümüze ışık tutmaktadır. İbn Kesir bu âyetin tefsirinde şöyle demiştir: Allah (c.c), zatının bir ve tek olduğunu ikrar edince bu ikrara melekleri ve ilim ehlini de dâhil etmiştir. Yüce Allah'ın ilim ehlinin ikrarını kendi zatının ve meleklerinin ikrarı ile yan yana zikrederek ulemâyı onurlandırmıştır.³⁰⁷ Beydâvî'ye göre âyette ilim

³⁰⁵ Âl-i İmrân; 3/18.

³⁰⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyil'l-Kur'ân*, II/ 232-233.

³⁰⁷ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ân-i'l-Azim*, III/ 36.

ehlinden bahsedilmesinden maksat, onların da Allah'ın birliğine iman etmeleri, Allah'ın birliğini kendilerine delil olarak kabul etmelerinden dolayıdır.³⁰⁸

Netice olarak âyetin tefsirinde zikri geçen “ulemâ” ifadesiyle Allah'ın tek ve adil olduğunu ikrar edip bu ikrara şahit olarak melek ve Ulemâ'yı şahit olarak gösterdiği anlaşılmaktadır. Ancak bu şahitlik kuru kuru olmamıştır. Allah Teâlâ'nın özellikle zikretmesinin birçok nedeni vardır. İslam ulemasının hayatlarına baktığımızda, ilim yolunda hep fedakârlıklar göstermişler. Yani ilim sahibi olanlar bu ilme sahip olmak ve erişmek için hayatın zevku sefasından vazgeçmişler çeşitli bedeller ödemişler, bu vasfa sahip olup ve bu mertebeye ulaşmak için çaba sarfetmişlerdir.

2.3.3. Liyetefekkehû (طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ): Dinde Tefekkuh Eden Tâife

Kavram Kur'an'da bir yerde geçmektedir: Tevbe 9/122.

”وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُوا كَآفَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ”

“Bununla beraber müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.”³⁰⁹

Âyette geçen “طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ” ifadesiyle ilgili müfessirlerin açıklamalarına bakıldığında şu açıklamalar yapılmıştır. Taberî, âyet hakkında çeşitli görüşlerin olduğunu belirtmiştir. Mücahid'ten (ö. 103/721) naklen gelen görüşe göre; bu âyet Medine'nin dışında (çölde) yaşayanlar hakkında inmiştir. Bunlara bedevi ismi verilirdi. Hz. Peygamber bu bedevilere dini öğretmek için bazı sahabeleri görevlendirmiştir. Gerek kendilerine gönderilen sahabiler ve bedevilerin de o arada gayri 57afiyet5757a karşı yapılan savaflara katılamamaları, cihad vazifesinden geri kalmaları kendi canlarını Hz. Peygamber'den daha çok sevmeleri gibi onlarda bir durum, bir algı oluşmuştur. Bu durumdan ızdırap duyan ar toplu kalabalıklar halinde Medine'ye gelmeye başlamışlardır. Bu olay üzerine Allah Teâlâ her müminin savaşa

³⁰⁸Beydâvî, (Şeyhzade Haşiyesi), Envarü't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vilVI/ 60.

³⁰⁹Hayrettin Karaman v.dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, III/ 71.

çıkması gerekmediğini bildirmek için bu âyeti indirmiştir.³¹⁰ Her ne kadar bu bedeviler yeni Müslüman olmuş olmalarına rağmen İslamın bir emrini ne kadar önemsedikleri ortaya çıkmakta ve bu olaydan o zaman ki gösterdiği tavırlarından da anlaşılmaktadır. Kurtubî de bu âyetten yola çıkarak cihadın farz-ı ayn değil farzı kifaye olduğunu belirtmiştir. Buna göre bir kısım cihada katılacak diğer bir kısım geride kalarak, hem cihada gidenlerin çocuklarına bakacak hem dini bilgi öğrenme vazifesini yerine getirecektir. Diğer bir açıdan ise Hz. Peygamber de bütün savaşlara katılmıyordu. Bazen yerine bir sahabeyi komutan olarak tayin ediyordu. Bu gibi zamanlarda inen vahiyleri ve dini emirleri Hz. Peygamber'den öğrenilmesi ve diğer sahabilere öğretilmesi ve aktarılması gerekiyordu. Bunun için sahabilerin tümüyle savaşa katılması durumunda bu tür vazifeler yerine getirilemeyecekti.³¹¹ Buradan İslam'ın ilim öğrenme ve öğretimine verdiği önem ortaya çıkmaktadır. Kur'an Yolu Tefsiri de âyete Taberî tefsirine yakın bir anlam vermiş. Medine'nin çevresinde yaşayan ve yeni olanlar Hz. Peygamberle beraber savaş ve mücadelelere katılmıyorlardı. Bu âyet³¹² inince bu müslümanlar telaşa kapılmışlar. Allah Teâlâ'nın cihad emrini ihmal mi ettik gibi bir vehme düşmüşlerdir. Herkes bu defa Medine'ye gelmeye başlamış, vaziyet öyle bir hale gelmiş Medine'de yer kalmamış. Söz konusu surenin 122. Âyet inince cihad veya bir sefer emri geldiğinde herkesin katılması gerekmediği anlaşılmıştır. Özellikle ilim öğrenecek bir kesimin geride kalıp ilim öğrenme ve öğretme görevini yerine getirmesi gerektiği manası da ortaya çıktığı görüşü müfessirler tarafından ifade edilmiştir.³¹³ Ömer Nasuhi Bilmen göre ise İslamiyette cihad ve ilim tahsili, mühim birer vazifedir. Bu sebeple İslam'da müminlerin hepsinin toplanıp, bütün kesimleriyle cihada çıkmaları doğru bir hareket olarak görülmemiştir. Bunun aksi de yani herkesin evinde oturup cihadı arla de doğru bir durum olarak değerlendirilmemiştir. İslam her toplumda, onları ilmi açıdan aydınlatacak bir grubun bilgi sahibi olmasını tavsiye etmiştir. Kur'an'ın genel çerçevesinden baktığımızda ilim talebinin ve öğreniminin farz kılındığı görülecektir. Bu ilmi çalışmaları yapan grup hem kendilerini geliştirecek hem

³¹⁰Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyil'l-Kur'ân*, IV/. 384-386.

³¹¹Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'ân*, Buruc Yay., y.y, ts., VIII/ 451.

³¹²Bkz. Tevbe, 9/122.

³¹³Hayrettin Karaman v.dğr. *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, III/. 93-95; Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyil'l-Kur'ân*, XI/ 66-71; İbn Atiyye, *el-Muhareru'l-Veciz*, XI/. 96-97; Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XVI/ 225-228; Derzeze, XII./ 239-241.

kavimlerini aydınlatacaktır.³¹⁴ Geçmiş ümmetler dini ilimlerine sahip çıkmadıkları için zamanla dini bilgileri unutulmuş ve kaybolmuştur. Yerine doğru ve yanlış bilgileri içinde barındıran Allah'ın indirdiği orijinal dini bilgilerden uzak bir din ortaya çıkmıştır.

Netice olarak âyetin “لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ” ifadesiyle ilgili tefsirlerden de anlaşıldığı üzere İslam toplumunda cihâd gibi kutsal bir vazife sözkonusu olsa bile ilmi muhafaza etmek için cihâda katılmayıp ilim öğrenme ve öğretmeyi sekteye uğratmayacak bir kesimin her zaman hazır bulunması gerekmektedir. Bu kesim dini ve dinin ahkâmını iyi bilen, bunun eğitimini almış olan ilim ehlidir. Âyette geçen “tefekkuh” bu özelliklere sahip ehliyetli ilim erbabı (ulema) kastedilmiştir. Çünkü İslamın temel anayasası olan Kur’ân’ı Kerim’in ilk emri de oku idi. İslam dini temelde okumayı öncelemiş cihad gibi farz ve ibadet saymıştır. İslam devletinin varlık-yokluk gibi bir sorun da ortada olsa dahi yine okuyup dini ilimlerde kendini geliştirmeyi cihadın önüne geçirecek böyle bir çabayı da cihaddan saymıştır.

2.3.4. Utu’l-İlm (أُوتُوا الْعِلْمَ): Kendilerine İlim verilenler

Kavram Kur’ân’da dokuz yerde zikredilmektedir: Nahl 16/27, İsra 17/107, Hac 22/54, Kasas 28/80, Ankebut 29/49, Rum 30/56, Sebe 34/6, Muhammed 47/16, Mücadele, 58/11.

وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيَلَكُمْ ثَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا وَلَا يُلْقِيهَا إِلَّا “الصَّابِرُونَ” Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise şöyle derlerdi: “Yazıklar olsun size! İman edip iyi işler yapanlar için Allah’ın mükâfatı daha üstündür. Ona da ancak sabredenler kavuşabilir.”³¹⁵

Âyetteki “الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ” Kendilerine ilim verilmiş olanlar” ifadesiyle ilgili müfessirlerin açıklamalarına bakıldığında; *Taberî*, bu İfadenin ilim sahiplerinden bahsettiğini ve bu kimselerin ilimden nasiplenmiş olduklarını beyan etmiştir. Âyetteki “sabredenler” ifadesiyle âlimlerin kastedilmediği bilakis dünya hayatının cazibelerine karşı sabredip Allah katındaki sevabı dünya lezzet ve isteklerine tercih eden müminlerin kastedildiğini söylemiştir.³¹⁶ Aslında burada da ulema’nın büyük payı vardır. Çünkü eğer ulemâ sabrın faziletini ve ecrini, müminlere açıklamayı

³¹⁴ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, I/ 22.

³¹⁵ Kasas, 28/80.

³¹⁶ *Taberî, Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyil’l-Kur’ân*, VI/ 349

müminler sabrın mükâfatını bilmez ve sabretmezlerdi. Beydâvî ise sözkonusu ifadeyi ilim sahibi olan ve iman etmiş olan kişiler olarak tarif etmiştir. İman etmiş ve ilim sahibi olan bu kesimin iman etmeyen kâfirlere bir çağrı ve hatırlatmada bulunacaklarından bahsetmiştir.³¹⁷ Burada bir mesaj söz konusudur, kıyamet gününde dahi âlimlerin diğer insanlara dünyada olduğu gibi uyarı ve hatırlatma yapabileceklerini göstermekte ve böylece âlimin faziletini bize hatırlatmaktadır. Ebû's-Suûd'da (ö.982/1574); bu kimselerin kendilerine ilim verilenlerle beraber hem dünya hem iman edenler, iki cihana da gerektiği şekilde iman eden, dünyaya önceleyen müminler olduğunu söylemiştir. Yine kendilerine ilim verilenler ve gerçek anlamda hem dünya ve ahrette iman etmiş müminlerin kâfirlere bir kınamada bulunacaklarını ifade etmiştir.³¹⁸ Buradan hareketle Nasıl ki dünyada âlimler verasetten aldıkları tebliğ görevini icra ediyorlarsa kıyamet gününde de bu tebliğin hesabını iman etmeyenlerden sorabilecekleri sonucuna varabiliriz. Dahası onların bu tebliğlerini dinlemiş müminlerin dahi onlarla beraber böyle bir hesap ve kınama yapabilecekleri anlaşılmaktadır. *Kurtubî*'ye göre ise âyetteki ilim ehlinde maksat İsrâil oğullarının ahbârıdır (din adamlarıdır).³¹⁹

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ وَإِذَا قِيلَ انشُرُوا فَانشُرُوا يَرْفَعْ
 اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ
*Ey iman edenler! Size, bulunduğunuz toplantılarda “Yer açın” dediğinde yer açın ki Allah da size genişlik versin. “Davranıp kalkın” dediğinde de kalkın ki Allah içinizden (gerçekten) iman etmiş olanları ve ilme kavuşmuş olanları yüksek derecelere çıkarsın. Yapıp ettiklerinizden Allah tamamen haberdardır.*³²⁰

Âyette “وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ” ifadesiyle ilgili tefsir kaynaklarında şu açıklamalar yapılmıştır: Taberî, tefsirinde nakledildiğine göre bu âyette, sahâbeye bir uyarı vardır. Hz. Peygamber'in meclisinde oturduklarında, ona çok yakın, adeta Hz. Peygamber'e yapışacakmış gibi otuyorlardı. Dolayısıyla yeni gelenlere yer kalmıyordu. Amaçları da şüphesiz Hz. Peygamber'e yaklaşarak daha fazla feyiz ve ilim almaktı. Bu davranış Hz. Peygamberimizin yanına gelen herhangi

³¹⁷Beydâvî, (Şeyhzade Haşiyesi, Muhammed b. Muslihi'd-Din Mustafa Kuçi), *Envarü't-Tenzîl ve Hakaiku't-Te'vîl*, Daru'l-Kutub-i'l İlmiye, Beyrut 1999, VI/ 509-510.

³¹⁸Ebû's-Suûd, *İrşadu'lAkli's-Selim ila Mezaye'l-Kur'an'l Kerim*, y.y.ts., IV/ 321.

³¹⁹Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebubekir, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, Thk.; Abdullah b. Abdullah Muhsin Türki ve Muhammed Rıdvan Arkesusi, Al-Risalah, Beyrut, 2006, XVI/ 324.

³²⁰Mücâdele, 58/11

bir misafirin veya Medine'nin dışından gelen bir müslüman'ın Hz. Peygamber'e ulaşmasında engel teşkil ediyordu. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu. Bu görüşü, Mücahid, Katade, Dehhak ve İbn Zeyd de teyit etmişlerdir. İbn Abbas ve Hasan Basri'den nakledilen bir görüşe göre ise âyette bahsedilen meclis, savaş alanlarındaki toplanma yerleridir. Buna göre; toplanan müminlerin diğer mümin kardeşlerine yer vermeleri gerektiği anlaşılmaktadır. İkinci görüşe göre emir gelip bunlara “Kalkıp savaşa gidin.” Dendiğinde ise hemen kalkıp gitmeleri gerektiği ortaya çıkmaktadır. Taberî her iki görüşü desteklemektedir.³²¹ Âyette “İlim verilenler”den söz edilmesi İslam'da ilmin yeri ve ilmin önemiyle ilgilidir. Ayrıca bu meclis kurallarına, yani adabı muâşerete ilim sahiplerinin daha çok riâyet edebileceğinden bahsedilmiştir.³²² Diğer bir âyette şudur:

ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِبُهُمْ وَيَقُولُ أَيِّنَ شُرَكَائِي الَّذِينَ كُنْتُمْ تُشَاقِقُونَ فِيهِمْ قَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَالسُّوءَ عَلَى الْكَافِرِينَ³²³

*Sonra kıyamet gününde (Allah), onları rezil eder ve der ki: «Kendileri hakkında (müminlere) düşman kesildiğiniz ortaklarım nerede?» Kendilerine ilim verilmiş olanlar derler ki: «Şüphesiz bugün rezillik ve kötülük kâfirleredir.»*³²³

Âyette geçen “ قَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ ” ifadesiyle ilgili müfessirler şöyle açıklamalar yapmışlar: Taberî, bu kimselerin tevhide davet eden peygamberler ve âlimler olduğunu ifade etmiştir.³²⁴ İbn Kesîr ise ‘kendisine ilim verilenler’ ile dünya ve üstün olanların kastedildiğini söylemiştir. Ona göre bunlar dünya ve hakkı haber verenlerdir.³²⁵ Kur’ân Yolu Tefsir’inde de bu kimselerle ilgili şöyle denilmiştir. “İlim sahibi kılınmış olanlar” yani dünyada iken hakkı hak olarak tanıyıp o hakkın gereği gibi amel etme basiretine sahip olanlardır.³²⁶

” قُلْ آمِنُوا بِهِ أَوْ لَا تُؤْمِنُوا إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذَا بُتِلَى عَلَيْهِمْ يَخِرُونَ لَلْأَدْقَانِ سُجَّدًا

³²¹Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyil'l-Kur'ân*, VIII/ 211-213

³²²Hayrettin Karaman, v.dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, V/ 542.

³²³Nahl, 16/27

³²⁴Beydâvî, (Şeyhzade Haşiyesi), *Envarü't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, V/ 265.

³²⁵İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ân-i'l-Azim*, VIII/ 306.

³²⁶Hayrettin Karaman, v.dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, III/ 309.

De ki: Siz ona ister inanın, ister inanmayın; şu bir gerçek ki, bundan önce kendilerine ilim verilen kimselere o (Kur'ân) okununca, derhal yüz üstü secdeye kapanırlar."³²⁷

Birinci âyetle ilgili elbetteki Kurtubî bu manayı verirken bugün batıl Tevrat'ı takip edip ve onunla amel eden ahbardan bahstmemektedir. Bilakis Hz. Musa (a.s) dönemindeki ve daha bozulmuş olan Tevrat'a bağlı olan ahbardan bahsetmektedir. Onlarda şüphesiz hak dinin birer âlimi idiler.

Âyetlerdeki "أَوْثُوا الْعِلْمَ" ifadesinden maksat, kıyamet ve 62afiy gününe iman edip kendilerine ilim verilen kimselerdir. Netice olarak müfessirlerin tefsirlerinden anlaşılan 'ilim verilenler' maksat Hz. Peygamber'e iman etmiş, ona indirilen ilahi vahye tabi olmuş en başta sahâbeler ve "ulemâ"lardır.

2.3.5. Âlimûn (الْعَالِمُونَ): Alimler

Kavram Kur'ân'da sadece aşağıdaki âyette zikredilmektedir: Ankebut 29/43.

"وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ"

*"İşte biz, insanlara bu misalleri anlatıyoruz ama bunların hikmetini gerçek bilgi sahibi olanlardan başkası kavrayamamaktadır."*³²⁸

Müfessirlerin "الْعَالِمُونَ" ifadesiyle ilgili açıklamalarına bakıldığında; Taberî, âyet ile ilgili Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de tabiattaki varlıklardan olan sivrisinek ve örümcek benzeri şeylerden örnekler verince, sözüm ona Kureyş'in ileri gelenleri, sözde kendini bilgili sananlar bu âyetleri ve örnekleri alaya almışlar. Allah Teâlâ bu âyette bunlara cevap vererek bu örneklerin manasını ve hikmetini ancak gerçek ilim sahiplerinin anlayabileceğini buyurarak, cahillerin bunları anlayabilecek kapasitede olmadıklarını beyan etmiştir.³²⁹ Beydâvî de bu misal ve benzerlerini daha sonra o kavimlerden gelecek kişiler için söylendiğini belirtmiş, bu misallerin güzelliklerini ve faydalarını ancak eşyalar üzerinde gerektiği gibi düşünüp tefekkür edenlerin anlayabileceğini söylemiştir. Hz.Peygamber bu âyeti okuyunca: "Âlim, Allah'ı anlayıp, Allah'ın emirlerini yerine getiren ve yasaklarından kaçındır"³³⁰

³²⁷İsrâ, 17/107.

³²⁸Ankebût, 29/43

³²⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyil'l-Kur'ân*, VI/ 379.

³³⁰ Beydâvî, (Şeyhzade Haşiyesi), *Envarü't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, VI/ 509.

buyurmuştur. Ebû's-Suûd ise Allah Teâlâ'nın bu misali ve benzerlerini bazı insanların evhamlarını gidermek için verdiğini söyleyerek, bu misalleri ancak iyiyi, güzeli ve faydalı olanı ayırt eden, ilimde derin bir bilgiye sahip olan ve eşyalar üzerinde tefekkür eden âlimlerin anlayabileceğini belirtmiştir.³³¹

Netice olarak ifadeden derin ilme sahip olanlar, iyiyi güzeli, faydalı olanı ayırt etme karakterine sahip ve tefekkür etmeyi bilen kişiler olarak tanıtan manayı tercih ederiz.

2.3.6. “Ulemâ” (علماء): Ulema

Kavram Kur'ân'da tek yerde geçmektedir: Fatır 35/28.

”وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَابِّ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذَلِكَ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ

*Aynı şekilde, insanlardan, binek hayvanlarından ve eti yenen hayvanlardan da farklı tür ve renklerde olanlar var. Kulları içinden ancak bilenler, Allah'ın büyüklüğü karşısında heyecan duyarlar. Şüphesiz Allah üstündür, çokça bağışlayıcıdır.*³³²

Müfessirler “الْعُلَمَاءُ” ifadesiyle ilgili şu açıklamaları yapmışlardır; Taberî, Allah Teâlâ mahlûkatının mucizevî yaratılış ve çeşitliliğinden bahsettikten sonra bu mucize ve harikulade yaratılışı, muhakkak ki ancak Allah'a itaatle azabından korunan ve Allah'tan korkan âlimlerin anlayabileceğini belirtmiştir. Çünkü bunu bilen âlim, Allah'a ma'siyetinden dolayı azaba uğrayacağını bilir, Allah'tan korkar ve azabından çekinir. Allah (c.c): “الْعُلَمَاءُ” Muhakkak ki kullarından gerçek manada Allah'tan korkanlar âlimlerdir³³³ buyurmuştur. Ayetinde geçen âlimleri Hz. Ali şöyle tarif etmiştir: Bunlar, “Allah'ın kudretinin her şeye yettiğini bilenlerdir”. Katade de (r.a.) (ö. 117/735) ; “Muhakkak ki kullarından gerçek manada Allah'tan korkanlar âlimlerdir” âyeti için şunları söylemiştir; “Korkmak için bilmek yeterlidir.”³³⁴ Beydâvî de âyetle ilgili canlı-cansız varlıklardan ve bunların yaratılış çeşitliliğinden ve bu çeşitliliğin mucizevî yönünden bahsettikten sonra, bu mucizeyi ancak, gerçek manada Allah'tan korkan kulların anlayabileceğini belirtmiştir. Bunların da ancak âlimler olabileceğini buyurmuştur. Ona göre bu korku bir şarta bağlıdır. Bu şart, kendisinden korkulanı, (Allah'ı), sıfatlarıyla ve fiilleriyle tanımak

³³¹ Ebû's-Suûd, *İrşadu'l Aklı's-Selim ilâ mezâye'l-kitâbi'l-Kerîm*, IV/ 339.

³³² Fâtır, 35/28

³³³ Fatır, 35/28.

³³⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyil'l-Kur'ân*, IX/ 363-364.

ve bilmekle mümkündür. Allah'ı çok iyi tanıyan ondan daha çok korkar. Bunun için Hz.Peygamberimiz şöyle buyurur: “Ben sizin Allah’tan en çok korkanınızım ve sizin en takva olanınızım.”³³⁵

Netice itibariyle müfessirlerin bu ifade ilgili yaptıkları tefsirlerde “ulemâ” kelimesinden maksat gerçek anlamda Allah’tan ve Allah’ın azabından korkan Allah’a itaat eden kişi gibi anlamlara gelmektedir.

2.3.7. Ulu’l-Elbab (أُولُوا الْأَبَابِ): Akıl iz’an sahibi

Kavram Kur’ân’da altı yerde zikredilmektedir: Bakara 2/269, Ali İmran 3/7, Ra’d 13/19, İbrahim 14/52, Sad 38/29, Zümer 39/9.

”أَمَّنْ هُوَ قَانِثٌ آتَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْأَجْرَةَ وَيَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَبَابِ”

“(Bu Adam mı,) yoksa 64 afiy kaygısıyla ve Rabbininrahmetine nâil olma umidiyle gece vakitlerinde secde ederek, ayakta durarak kendini ibadete veren kişi mi (daha iyi)?” De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” Doğrusu ancak akıl iz’an sahipleri bunu anlar.”³³⁶

Âyetinde geçen “أُولُوا الْأَبَابِ” akıl iz’an sahibi” ifadesiyle ilgili Tefsir kaynaklarında şu açıklamalar yapılmıştır:

Taberî’ye göre bu âyetteki kavramla ilgili ibadet eden ile etmeyenlerin bir mi? Secde edenler ile etmeyenler arasındaki farklı ancak akıl ve iz’an sahibi kimseler idrak edebileceğini belirterek “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” Hiçbir şekilde Rablerine itaat ettikleri takdirde ücret-sevap kazanacakları ve yine Rablerine itaatsizlik yapıp günahkâr olacaklarını bilenle ve hiçbir şey bilmeyenlerin yaptığı amellerden dolayı hayır veya şer ümit etmeyenler bir olur mu? Hayır! Elbette bir olamayacağını bildirmiştir. Fakat bir istisna getiriliyor; bunu ancak akılselim sahibi

³³⁵Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyri, *el-Cami'u's-Sahih, Siyam*, İstanbul 1981, II/ 779; Beydâvî, (Şeyhzade Haşiyesi, Envarü't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil, VII/ 30; Nevevî, Muhyi'd-Din Ebî Zekerya, *Riyadu's-Salihîn*, Thk. Abdullah Ahmed Ebû Zinet, Mektebetu't-Tahrîr, y.y, 1970, 71.

³³⁶Zümer, 39/9.

olanlar düşünür ve anlar. Cahil ve kendini bilmezler bunu anlayamazlar.³³⁷ Ebu's-Suûd ise ulu'l-elbab kavramını akıl sahipleri olarak mana vermiştir.³³⁸

أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَيْهُمْ اللَّهُ وَأُولَئِكَ هُمْ أُولُوا الْأَلْبَابِ“

“İşte Allah'ın doğru yola ilettiği kimseler onlardır. Gerçek akıl sahipleri de onlardır.”³³⁹ Müfessirlerin “أُولُوا الْأَلْبَابِ” ile ilgili yaptıkları tefsirlerde Râzî, duyulan bir söz doğru da yanlış da olabilir ancak bunu ayıracak olan da aklî kanıttır. Râzî, bu âyetten yola çıkarak, aklın en iyi ve en doğru olanı ayırt etme konusundaki yetkisini iman, ibadet ve hukukî uygulamalara kadar bütün konulara genellemiştir. İnsanın her konuda aklî kanıt, eleştirel düşünmeye ve mantıksal çıkarıma değer vermesi gerektiğini³⁴⁰ açıklayarak hidayete gidecek yolu ancak akli ve ilmi beraber kullananlar ulaşabileceğini anlaşılmaktadır. Beydavî, bu kavram; kavgadan, zandan, alışkanlık ve gelenekten uzak sağduyulu akıl kastedilmektedir.³⁴¹

”كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ“

“(Resûlüm!) Sana bu mübarek Kitab'ı, âyetlerini düşünsünler ve akli olanlar öğüt alsınlar diye indirdik.”³⁴² “أُولُوا الْأَلْبَابِ” kavramıyla alakalı yapılan açıklamalar şöyledir; Taberî, bu Kitab içindeki ‘âyetlerden akıl sahipleri ibret alıp üzerinde buldukları delalet yolundan irkilip doğru yola yönelmeleri içindir.³⁴³ Beydavî, “ulu'l-elbab” akl-ı selim sahibi kişilerdir.³⁴⁴ İbn Kesir, “ulu'l-elbab”dan maksad akıl sahipleri demektir.³⁴⁵ Kur'ân Yolu, Allah tarafından peygamberine indirilen Kur'ân'ı okuyup dinleyenler, düşünenler ve doğru yola, inanca, erdemli ve yapıcı işlerle meşgul olup kutuluş yolu bulanlardır.³⁴⁶

”هَذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ وَلِيُنذَرُوا بِهِ وَلِيَعْلَمُوا أَنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَلِيَذَكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ“

İşte bu (Kur'an), kendisiyle uyarılsınlar, Allah'ın ancak bir tek Tanrı olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri iyice düşünüp öğüt alsınlar diye insanlara (gönderilmiş)

³³⁷Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyil'l-Kur'ân*, XXI/ 160.

³³⁸Ebû's-Suûd, *İrşadu'l Akli's-Selîm ilâ mezâye'l-kitâbi'l-Kerîm*, IV/ 601-602.

³³⁹ Zümer, 39/18

³⁴⁰ Râzî, XXVI/ 260-262

³⁴¹ Beydavî, (Şeyhzade Haşiyesi, *Envarü't-Tenzîl ve Hakaiku't-Te'vil*, V/ 230.

³⁴² Sâd, 38/29.

³⁴³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyil'l-Kur'ân*, XX/ 80.

³⁴⁴ Beydavî, (Şeyhzade Haşiyesi, *Envarü't-Tenzîl ve Hakaiku't-Te'vil*, V/198.

³⁴⁵ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ân-i'l-Azim*, XII/ 86-87.

³⁴⁶ Hayrettin Karaman, v.dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, IV/578.

*bir bildiridir.*³⁴⁷ “أُولُوا الْأَلْبَابِ” kavramıyla alakalı yapılan açıklamalar; Taberî, anlayış sahibi kimseler, çünkü onlar itibar ve zikir sahibi kişilerdir.³⁴⁸ İbn Kesir, akıl sahipleri,³⁴⁹ Kur’ân Yolu, “ulu’l-elbab”dan maksat akliselim sahipleridir.³⁵⁰

كُلُّ مَنْ عِنْدَ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ

*Hepsi Rabbimiz tarafındandır, derler. (Bu inceliği) ancak akliselim sahipleri düşünüp anlar.*³⁵¹ “أُولُوا الْأَلْبَابِ” kavramıyla alakalı yapılan açıklamalar; Taberî, hatırlayacak, vaaz alacak ve sakınacak kişi ancak akıl sahibleridir.³⁵² İbn Kesir, muhakkak ki manaları gerçek yüzüyle anlayacak olanlar akli selim düzgün anlayışa sahip olan, anlayan, akleden ve düşünenlerdir.³⁵³ Beydavî, zihin açıklığı, güzel bakış ki insanın aklını perdeleyen engellerden kurtarmaktır.³⁵⁴

”إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ

*Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akliselim sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır.*³⁵⁵ “أُولُوا الْأَلْبَابِ” kavramıyla ilgili yapılan açıklamalar; Beydavî, kötü duygu ve kuruntulardan temiz oln akıl sahipleri için açık deliller vardır.³⁵⁶ Taberî, sizden akıl sahipleri için ibret, hatırlatma, deliller ve nasihatlar vardır.³⁵⁷ İbn Kesir, Allah’ın bu yarattığı bu mucizelerde ve ayetleri üzerinde düşünün.³⁵⁸

”يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ

*Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiş demektir. Ancak akıl sahipleri düşünüp ibret alırlar.*³⁵⁹ “أُولُوا الْأَلْبَابِ” kavramıyla ilgili açıklamalar şöyledir; Taberî, Allah’ın emir ve yasaklarını anlayan

³⁴⁷ İbrâhîm, 14/52.

³⁴⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyil’l-Kur’ân*, XIII/ 747.

³⁴⁹ İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ân-i’l-Azim*, VIII/ 240.

³⁵⁰ Hayrettin Karaman, v.dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, III/327.

³⁵¹ Âl-i İmrân, 3/7.

³⁵² Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyil’l-Kur’ân*, VI/ 227.

³⁵³ İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ân-i’l-Azim*, III/ 16.

³⁵⁴ Beydavî, (Şeyhzade Haşiyesi), *Envarü’t-Tenzil ve Hakaiku’t-Te’vîl*, III/ 15.

³⁵⁵ Âl-i İmrân, 3/190.

³⁵⁶ Beydavî, (Şeyhzade Haşiyesi), *Envarü’t-Tenzil ve Hakaiku’t-Te’vîl*, III/ 231.

³⁵⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyil’l-Kur’ân*, VI/ 309.

³⁵⁸ İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ân-i’l-Azim*, III/ 303.

³⁵⁹ Bakara, 2/269.

akıl sahipleri anlar.³⁶⁰ İbn Kesir, nasihat, hatırlatma ancak anyışlı bir akla sahip olanlar faydalanır.³⁶¹ Beydavî, kuruntu, nefsin havasından arınmış akıl sahipleridir.³⁶²

”كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ

“Bir kitap ki indirdik, çok mübarek, âyetlerini düşünsünler ve ibret alsın temiz özlüler.”³⁶³ Müfessirlerin yaptıkları tefsire göre “tedebbür” kavramı ve içinde bulunduğu âyetle beraber anlamı şu şekildedir: Taberî’ye göre Allah’ın korkusundan sistemli ve ciddiyetle ibadet edip ve Alah’ın rızasını talep edenlerdir.³⁶⁴ Beydavî ise zahirindeki sahih te’villeri ve keşfedilecek manaların üzerinde düşünmektir. Özellikle Hz. Peygamber’e ve ümmetinin ulemasından bahsettiği analıılmaktadır.³⁶⁵ İbn Kesir, Allah’ın ayetlerini (Kur’ân-ı) düşünen akıl sahipleri, Hasan Basri, Kur’ân’ı sadece harfleriyle değil ahlakıyla ameliyle üzerinde düşünenlerden bahsetmiştir.³⁶⁶ Taberî’ye Allah’ın ayetlerindeki delilleri düşünsünler, Allah’ın koyduğu kurallarla amel edip ibret alanlar olarak ifade etmiştir.³⁶⁷ Allah Teâlâ peygamberine Kur’ân-ı Kerîm’i göndermiştir ki insanlar onu okuyup dinleyerek âyetleri üzerinde “düşünsünler” de doğru inanca ulaşmanın, erdemli ve yapıcı işlerle meşgul olmanın nihaî anlamda kendileri için tek kurtuluş yolu olduğunu anlasınlar.³⁶⁸

İlk âyette müfessirlerin bu ifade ile ilgili yaptıkları tefsirlerden anlaşıldığı üzere “أُولُوا الْأَلْبَابِ” ifadesi, akıl ve iz’an sahibi gibi anlamlara gelmektedir.

İkinci âyetle ilgili ilim ile akli selim beraber kullanınca tam faydalı insanın hem dünyasını hem ahretini kurtaracak yolu bulabilir ve gerçek mutluluğu yakalayabileceğini bize işaret etmiştir. Son ayetteki “tedebbür” düşünme anlamında kullanılmıştır. Düşünmek, tedebbür etmek bilgili ve âlim kişilerin özelliğidir. Onlar düşünerek hakikatı ve doğru olanı bulmak için kafa yorarlar. Kısacası kavramın buradan anlaşılın en genel anlamı düşünme olduğu anlaşılmaktadır.

³⁶⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vili Âyil’l-Kur’ân*, V/ 13.

³⁶¹ İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ân-i’l-Azim*, II/ 372.

³⁶² Beydâvî, (Şeyhzade Haşiyesi), *Envarü’t-Tenzil ve Hakaiku’t-Te’vîl*, III/ 656.

³⁶³ Sâd, 38/29.

³⁶⁴ Taberî, XVI/ 66.

³⁶⁵ Beydâvî, (Şeyhzade Haşiyesi), *Envarü’t-Tenzil ve Hakaiku’t-Te’vîl*, VII/196.

³⁶⁶ İbn Kesir, XII/ 87.

³⁶⁷ Taberî, XX/ 89.

³⁶⁸ Hayrettin Karaman, v.dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, IV/29.

2.3.8. Ehlüz-Zikr (أَهْلُ الذِّكْرِ): Bilenler, Akıllı insanlar

Kur'ân'da iki yerde geçer: Nur 24/43 ve Enbiya 21/7 ayetleridir.

“وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

*“Senden önce de, kendilerine vahyettiğimiz kişilerden başkasını peygamber olarak göndermedik. Eğer bilmiyorsanız, bilenlere sorun.”*³⁶⁹

Yukarıdaki âyette geçen “أَهْلُ الذِّكْرِ” Kavramıyla alakalı müfessirlerin yaptıkları değerlendirmeler şöyledir. Taberî ve ibn Kesir'e göre bu kavramla birçok kesim kastedilmiş olabilir. Bunlar ehlü'l-kitap (Hıristiyan ve Yahudiler), ya sadece Tevrat'a tabi olanlar, ya Tevrat ve İncil'e tabi olup sonra İslamı seçen kimseler ya da hitap Kureyşli müşriklerdir. Ebû Cafer el-Bakır'a (ö. 160/777) göre Ehlü'z-Zikr'le müslümanlar kastedilmektedir. Çünkü müslümanlar bütün ümmetlerden daha bilgilidir.³⁷⁰ Beydavî, kavramı Ehlü'l-Kitap ya da tecrubeli ve bilgili âlimler olarak tanımlamıştır.³⁷¹ Râzî, ise Tevrat Ehli, Ehlü'l-Kitap veya geçmişle ilgili bilgileri olanlar olduğunu belirtmiştir.³⁷² Kur'ân Yolu tefsirine göre çoğunluğun görüşü bu sınıfın ehl-i kitap olduğudur. Ancak bu surenin Mekki bir sure olması hasebiyle bunların Mekke müşriklerinden kültürlü bireyler kastedilmiş olabilir. Mekkede yaşayan Hanif dine mensup olanlar olabileceği şeklinde bir görüş de vardır. Ancak değerlendirmenin sonuç kısmında dini meselelerde ve işlerde yeterli bilgiye sahip olmayanların bu hususlarda ehil, bilgi sahibi olanlara sormaları gerektiği vurgulanmıştır.³⁷³

“وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رَجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

*“Biz, senden önce de, kendilerine vahiy verdiğimiz kişilerden başkasını peygamber olarak göndermedik. Eğer bilmiyorsanız bilenlerden sorunuz.”*³⁷⁴ Bu ayetteki “Ehlü'z-Zikr” kavramının değerlendirilmesinde tefesirciler, “Tevrat veya İncil'i okuyup bilgi sahibi olan Ehl-i kitap; Yahudi ve Hıristiyanlar olarak yorumlamışlardır. Ancak Kur'an'ın bir isminin de “zikr” oluşunu dikkate alan bazı

³⁶⁹ Nahl; 16/43

³⁷⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, XVI/208; İbn Kesir, IV/573.

³⁷¹ Beydavî, (Şeyhzade Haşiyesi), *Envarü't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vill*/399.

³⁷² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, I/2718.

³⁷³ Hayrettin Karaman, v.dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, III/ 401.

³⁷⁴ Enbiyâ; 21/7.

tefsirciler “Bu kavramdan maksat, Kur’an ehli olanlar” demiş olsalar da bu görüş kabul görülmemiştir. Zira Kur’an’ı kabul etmeyenlere Kur’an ehlini şahit göstermenin bir faydası ve anlamı yoktur demişlerdir.³⁷⁵ Râzî, bu âyet dolaylı olarak, bir konuda bilgi sahibi olmayanların, o konunun ehlerinden, uzmanlarından sorup öğrenerek doğru bilgi edinmeleri gerektiğini belirtmektedir. Dolayısıyla Kur’ân hakkında bilgisi olmayanların da peşin bir yargıda bulunmayıp Kur’ân hakkında doğru ve yeterli bilgiye sahip olanların bu bilgi ve birikiminden yararlanmaları gerektiğine işaret etmektedir.³⁷⁶

İlk âyetin değerlendirmesi müslümanlarla ilgili olduğu kanaatine varılabilir. Çünkü Kur’ân indikten sonra diğer dinlerin kitaplarının hükümleri kalkmıştır. Allah nezdinde tek geçerli din İslamdır. Dolayısıyla hakikata muttali olanlar, ancak İslam ve Kur’ân’a tabi olan İslam âlimleridir. İkinci âyetin değerlendirmesi ise yeterli bilgiye sahip olanlara ulemâ denilmektedir. Herhangi bir konuda bilgisi olan, bir mesleği icra eden, alanı ile ilgili yeteri bilgisi ve tecrübeye sahip olan kişi demektir.

Dolayısıyla Ehlü’z-Zikr ifadesi, ilim ehlini (ulemâyı) en güzel şekilde niteleyen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.3.1.9. Mutevessimîn (مُتَوَسِّمِينَ): *Düşünüp görebilen*

Kavram Kur’ân’da bir yerde zikredilmektedir: Hicr 15/75.

”إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ

“İşte bunda ibret alanlar, düşünüp görebilen için düşünüp görebilen vardır.”³⁷⁷

Müfessirler “لِّلْمُتَوَسِّمِينَ” kavramıyla ilgili şu açıklamalarda bulunmuşlar: Taberî’ye göre, bu kimseler; tefekkür ve ibret alarak eşyaları inceleyenler, o eşyalara ibret ibret gözüyle bakalardır.³⁷⁸ İbn Kesir ise şöyle demiştir. Bunlar, olayları, hadiseleri basiretli ve dikkatli bir bakışla inceleyenlerdir. Mücahid’e göre bunlar feraset sahibi kişilerdir. Katade de bunları, ibret alanlar olarak tanımlamıştır.³⁷⁹

³⁷⁵ Hayrettin Karaman, v.dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, III/ 666-667.

³⁷⁶ Râzî, *Mefatihü’l-Gayb*, XXII/ 144.

³⁷⁷ Hicr; 15/75.

³⁷⁸ Taberî, XIV/97.

³⁷⁹ İbn Kesir, VII/ 270.

Beydavî³⁸⁰ ve Kur’ân Yolu³⁸¹ Tefsirlerde ifade edilen bu basiret ve akıl ancak bilgi sahibi kişiler olabilir. Bu özelliklere sahip kişilere de İslam literatüründe âlim denilmektedir. Ayetin sibakinada geçmiş ümmetlerin durumundan bahsedilip bundan ders alınması gerektiği belirtildiği bahsedildiği için bu sınıfın İslam uleması olduğu anlaşılmaktadır.

2.3.10. Hâşiûn/Müşfikûn (خاشعون/مشفقون): *Saygı duyan*

Kavram Kur’ân’da altı yerde zikredilmektedir: Haşiun; Muminun 23/2, Müşfikun ise Enbiya 21/28-49, Muminun 23/57, Şura 42/18, Mearic 70/27.

”إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ“

“Rablerine olan saygıdan dolayı kötülükten sakınanlar.”³⁸² Âyetteki Haşyet kavramıyla ilgili şu değerlendirmeler yapılmıştır. Burada da müminlerin seçkin niteliklerinin bazılarında bahsedilmiş bunlardan birisi de “haşyet”tir: Haşyet, yani Allah’a derin saygı, O’nun âyetlerine, yani peygamberine gönderdiği kitabına, varlığının kanıtlarına inanmak ve Allah’ın huzurunda hesabının verileceği düşüncesi ve sorumluluk bilinciyle eldeki imkânları muhtaçlarla paylaşmaktır.³⁸³ Beydavî, Allah’ın azabından endişe edenler.³⁸⁴ İbn Kesir ise Allah’tan korkanlar, Allah’ın hoşnutsuzluğunda ürkenlerdir.³⁸⁵ Kurtubî, Allahîn müminlerin en açık sıfatları olarak saydığı Allah’ın sakındırdığı ve nehyettiği şeylerden korkarkan ve ürkenler olarak açıklamıştır.³⁸⁶ Sakin olanlar ve korkanlar.³⁸⁷

”الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ“

“Onlar ki, namazlarında huşû içindedirler.”³⁸⁸ Âyetteki “خَاشِعُونَ” ifadesiyle ilgili tefsirlerde geçen açıklamalar şöyledir; Allah’tan korkanlar ve boyun eğenler,³⁸⁹ namaza kalktıklarında korku içinde Olanlar, korkuları Allah’a itaatla ve boyun

³⁸⁰ Beydâvî, (Şeyhzade Haşiyesi), *Envarü ’t-Tenzil ve Hakaiku ’t-Te ’vîl*, V/ 229.

³⁸¹ Hayrettin Karaman, v.dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, III/ 361-362.

³⁸² Mü’minûn, 23/57.

³⁸³ Hayrettin Karaman, v.dğr., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, IV/ 60.

³⁸⁴ Beydâvî, (Şeyhzade Haşiyesi), *Envarü ’t-Tenzil ve Hakaiku ’t-Te ’vîl*, VI/170

³⁸⁵ İbn Kesir, X/ 129.

³⁸⁶ Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkami ’l-Kur’ân*, XV/ 56.

³⁸⁷ İbn Kesir, X/107.

³⁸⁸ Mü’minûn, 23/2.

³⁸⁹ Beydâvî, (Şeyhzade Haşiyesi), *Envarü ’t-Tenzil ve Hakaiku ’t-Te ’vîl*, VII/145.

eğenler³⁹⁰ ve derin saygı hali yaşayanlar demektir.³⁹¹ Netice kavram genel koku var ama korku ile beraber saygı ve itaat ta sözkonusudur.

2.3.11. Uli'n-Nühâ (أُولِي النُّهَى): Akıl sahipleri

Kavram Kur'ân'da iki yerde zikredilmektedir: Taha 20/54-128.

”كُلُوا وَارْعَوْا أَنْعَامَكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّأُولِي النُّهَى

Yeyiniz; hayvanlarınızı otlatınız. Şüphesiz bunda akıl sahipleri için (Allah'ın kudretine) işaretler vardır.”³⁹²

Müfessirler “لأُولِي النُّهَى” kavramıyla alakalı şu açıklamaları yapmışlardır. İbn Kesir'e göre bunlar, akl-i selim sahibi kişilerdir. Taberî ise bunları, basiret sahibi ve akıllı olanlar, tefekkür, ders ve ibret alan kişiler olarak izah etmiştir.³⁹³ Beydavî, “نهي” ‘nühâ’ üzerinde durmuş ve bu kavramı insanı batıl, nehyedilmiş ve çirkin günahlardan sakındıracak bir akıl ifadeolarak etmiştir.³⁹⁴ Kurtubî'ye göre bunlar, yegâne akıl sahipleridir. Bu nitelendirmeye sahip olmalarının nedeni, nefislerini çirkin günahlardan uzak tutmalarındandır.³⁹⁵ Ayrıca akıl kavramını karşılamak üzere Kur'ân'da lüb, hilm, hicr, nühâ ve fuâd kavramları kullanılmaktadır. Nühâ kelimesi Kur'ân'da iki yerde zikredilmektedir. Bu iki yerde de akıl anlamında kullanılmıştır. Ne kadar akıl kelimesi doğrudan Kur'ân'da geçmese de bu kavramları karşılayan uli'n-Nüha gibi kelimeler akıl anlamında kullanılmıştır. Çünkü Kur'ân işlevsel olarak akla önem vermiştir. Bu kavramlarla düşünmeye, irdelemeye ve araştırmaya verdiği anlaşılmaktadır.³⁹⁶

2.3.12. İmam (إِمَامٌ): İmam, Önder, Rehber, kılavuzlar

Kavram Kur'ân'da sekiz âyette geçer: Bakara 2/124, Hud 11/17, Hicr 15/79, İsra 17/71, Furkan 25/74, Yasin 36/12, Ahkaf 46/12, Kiyamet 75/5.

”وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا

³⁹⁰ Taberi, XVII/6.

³⁹¹ Hayrettin Karaman, v.dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, IV/9.

³⁹² Tâhâ, 20/54.

³⁹³ Taberi, XVI/ 86.

³⁹⁴ Beydavî, (Şeyhzade Haşiyesi), *Envarü't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, V/ 628.

³⁹⁵ Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'ân*, XIV/ 80.

³⁹⁶ Muammer Esen, Kur'ân'da Akıl-İman İlişkisi Ankara Üni. İlahiyat Fak. Der., 52/2, Ankara 2011, 88

“(Ve o kullar): Rabbimiz! Bize gözüümüzü aydınlatacak eşler ve zürriyetler başıyla ve bizi takvâ sahiplerine önder kıl!”³⁹⁷ Derler. Müfessirler âyette geçen “إِمَامٌ” kavramıyla alakalı şu açıklamaları yapmışlardır. Taberî’ye göre “imâm” kendisinden sonrakilere rehber olan kişidir.³⁹⁸ İbn Kesir; İbn Abbas, Hasan, Katade, Süddi ve Rebi’ b. Enes’in görüşüne “imâm” “hayırda kendisine uyulacak rehberlerdir.”³⁹⁹ Beydavî de kendisinden sonrakiler tarafından takip edilen rehber olarak açıklamıştır.⁴⁰⁰

İmâm demek toplumun rehberi demektir. Bir rehberde ilim, bilgi olmalıdır. Topluma “imâm” olan rehberlik vasfını taşıyan kişi ilimle kuşanmadığında toplumu tam doğru yola olaştıramayacaktır.

2.4. “Ulemâ”da Bulunması ve Bulunmaması Gereken Nitelikler

Gerek ayetlerden gerekse hadislerden anlaşıldığı kadarıyla, İslam toplumunda önemli bir yeri olan “ulemâ” kesimin sahip olması gereken bazı meziyetleri olduğu gibi bu kesimde olmaması gereken, Ulemâ’nın uzak durması gereken bazı özellikler de vardır. Kaldı ki diğer din ve inanışlarda da toplumun önderleri ve eğitmenleri konumunda olan bu kesimin, topluma faydalı eylem ve söylemlerde bulunmaları, zararlı eylem ve söylemlerden uzak durmaları üzerinde durulmuştur. Bu konuyu iki başlık halinde ele alacağız. İlk başta olumlu yönlerden yani âlimde bulunması gereken kısımdan bahsedeceğiz.

2.4.1. “Ulemâ” da Bulunması Gereken Nitelikler

Ulemaya prestij kazandıracak, hem dünya hem ahirtte mutluluk verecek vasıflar olan bu kısımdır. Âlimi mesleğine layık kılacak, mensubu olduğu dine, o dinin kitabına ve tabii olduğu peygambere gerçek varis kılacak vasıflardan bahsedeceğiz.

³⁹⁷ Furkân, 25/74.

³⁹⁸ Taberi, XVII/ 532.

³⁹⁹ İbn Kesir, X/ 334.

⁴⁰⁰ Beydâvî, (Şeyhzade Haşiyesi), *Envarü’l-Tenzil ve Hakaiku’t-Te’vil*, VI/ 318.

2.4.1.1. Mesûliyet Duygusu (المسؤولية)

Hız. Peygamber, Allah tarafından kendisine gelen vahyi tebliğ, ve temsil etmekle görevlendirilmiştir. O da bu görevi kendisinden sonra “Ulemâ”ya miras olarak bırakmıştır. Aslında bu görev, genelde bütün Müslümanlara verilmekle beraber, özelde peygamberlerin varisleri olarak nitelendirilen âlimlere tevarus etmiştir.⁴⁰¹

”وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا“

“Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü verilen söz, sorumluluğu gerektirir.”⁴⁰² Hız. Peygamber: “Âlimin abide olan üstünlüğü ayın diğer yıldızlara olan üstünlüğü gibidir. Kuşkusuz ki ulemâ peygamberlerin vârisidir. Peygamberler altın ve gümüşü miras olarak bırakmamışlar. Mirasları ilimdir. Kim onların bırakmış oldukları ilme sahip olursa büyük bir payeye sahip olmuştur”⁴⁰³ buyurmaktadır. Müslüman âlimleri kendilerini sorumluluk sahibi hisetmişler. Bu sorumluluklarını yükledikleri görevden, peygamberlerden aldıkları ilim veraseti ve bu ilmi insanlara doğru bir şekilde tebliğ etmekten dolayı olmuştur. Bu vazife ihlâsla beraber olduğunda daha da faydalı olabilmektedir.

2.4.1.2. İhlâs (الإخلاص)

Sözlükte, “h-l-s / خ ل ص” kökünden türemiş olan kelimenin anlamı, “bir şeyi hâlis kılmak, halis ve saf olmak, özünü almak ve seçmektir.” İhlâs; “doğru, samimi, dupduru, riyadan uzak olma ve kalbi bulandıracak şeylerden temiz olma durumudur.” Kalbi, kin, garaz, şüphe ve zan gibi eğilimlerden temiz tutmak, Allah’tan başka hiçbir yerde rıza aramama ve Allah’tan başka kimsenin yapılan amellere muttali olamayacağına inanmaktır.⁴⁰⁴

Istılahta ise “iman, ibadet, itâat, ahlâk, amel, dua gibi her türlü dini görevleri, halkın övme ve beğenisini, yerme ve kınanmasını düşünmeksizin sırf Allah rızası için iyi ve halis bir niyetle yapmaktır. Söz ve davranışlarında, fiillerinde samimi ve dosdoğru olmaktır.”⁴⁰⁵ *أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْأَجْرَةَ وَيَرْجُوا رَحْمَةَ رَبِّهِ قُلْ هَلْ*

⁴⁰¹ Tan, *Kur’ân’a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü*, 196

⁴⁰² İsrâ; 17/34.

⁴⁰³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I/ 149

⁴⁰⁴ Cürcânî, *Ta’rifat*, 14

⁴⁰⁵ İsmail Karagöz, v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 298.

يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ Yoksa geceleyin secde ederek ve kıyamda durarak ibadet eden, çekinen ve Rabbinin rahmetini dileyen kimse (o inkârcı gibi) midir? (Resûlüm!) De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür.”⁴⁰⁶

”إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ“ Müstesnâ ancak Allah’ın ihlâs verilmiş kulları.”⁴⁰⁷

Kur’ân’da, insanın hayatta yapacağı bütün işlerde Allah’tan başka kimsenin rıza ve isteğinin aranmaması tavsiye edilmiştir.

”إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ فَاعْبُدِ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ“

(Resûlüm!) Şüphesiz ki Kitab’ı sana hak olarak indirdik. O halde sen de dini Allah’a has kılarak (ihlâs ile) kulluk et.”⁴⁰⁸ Allah Teâlâ insanın yaptığı bütün ibadetlerde ihlâsı şart koşturmuştur. İhlâsız ibadet içinde riyakârlık var olduğu anlaşılmaktadır. Allah Teâlâ da içine riyanın karıştığı ibadetleri kıyamet günü kabul etmeyeceğini buyurmuştur. İlim sahibi ulemada kıyamet günü ilmini niçin öğrendiğini ve hangi niyetle insanlara tebliğ ettiğiinden sorumlu tutulacaktır.

2.4.1.3. Tebliğ (التبليغ)

Kelime mastar olup “b-l-ğ” “بلغ” fiilinden gelir. Zaman, mekân ve amaca ulaşmak, sona ermek ve nihâyet bulmak anlamlarına gelir.⁴⁰⁹ Kişiyi istenen bir şeye ulaştırmak ve vardırma anlamı da vardır.⁴¹⁰ Yüce Allah vahyi, melekler aracılığıyla peygamberlere ulaştırmıştır. Bu vahiy, peygamberlerden de varislerine-âlimlere-ulaşmıştır. Vahyin muhatabı ise insanlardır. Tebliğin amacı, rahmet ve kurtuluş rehberleri (peygamberler ve âlimler) tarafından vahyi insanlığa ulaştırmaktır. Vahiy muhatabına ulaştırılmadığı takdirde tebliğ görevi ifa edilememiş olacaktır.⁴¹¹ Yüce Allah Kur’ân’da bu hususa şöyle dikkat çekmektedir;” يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ “Ey Resul! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır.”⁴¹² Peygamberler tebliğ vazifesini ifa ederken sadece Allah’tan korkar, bunun hesabını yalnız Allah’a vereceklerinin

⁴⁰⁶ Zümer; 39/9.

⁴⁰⁷ Sâffât, 37/40

⁴⁰⁸ Zümer, 39/ 2.

⁴⁰⁹ İsfahâni, el-Müfredat fî Garibi’l-Kur’ân, 78.

⁴¹⁰ İbnu’l-Esir, en-Nihâye, I/ 152.

⁴¹¹ Zeki Tan, Kur’ân’a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü, 200.

⁴¹² Maide, 5/67.

hesabını yapmışlardır.⁴¹³ İslamî tebliğde zorlama olmamıştır. Tebliğ görevi icra edilir ve sonucu Allah'a havale edilir. Bu tebliğ üslubu Kur'an'ın benimsediği ve tavsiye ettiği üslup şekli olmuştur. Kur'an Hz. Peygamber'e hitaben; “حَفِظُوا وَمَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ Biz seni onların üzerine bir bekçi kılmadık. Sen onların vekili de değilsin.”⁴¹⁴ Başka bir âyeti kerimede “فَإِنْ أَعْرَضُوا فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِظًا” Eğer yüz çevirirlerse bilesin ki biz seni onların üzerine bekçi göndermedik. Sana düşen sadece tebliğ etmektir.”⁴¹⁵ Tebliğ yapılırken birtakım zorluk, sıkıntılı durumların çıkma ihtimali vardır. Peygamberlerin çoğunluğu tebliğ görevini ifa ederken türlü sıkıntılarla karşılaştıklarına tarih şahitlik etmiştir. Sabırla, metanetle bu sıkıntılara göğüs gererek netice elde etmişlerdir. Bu tür sorunlar suhulet ve merhametle atlatmışlardır. En bariz örneği âlemlere rahmet olarak gönderilmiş olan Hz. Peygamberdir.⁴¹⁶

Tebliğ yapılırken yapılan yanlışlıklar sadece tebliği icara eden âlim kişiyi etkilememektedir. Bilakis bütün toplumu etkileyebilmektedir. Çünkü tebliğ toplumsal bir konudur. Toplum tebliğle hakikate erişir ve gerçeği öğrenir. Hz. Peygamber insanlığa ışık saçan bir tebliğci olarak vasıflandırılmıştır.⁴¹⁷ Tebliğ gerektiği gibi yapılmadığı zaman dilimlerinde ise insanlık zulüm, karanlık, vahşet ve manevi hastalıklarla karşı karşıya kalmıştır. Çünkü insanlık bu zaman dilimlerinde vahyin, Kur'an'ın şifa kaynağından mahrum kalmıştır. Kur'an şifa ve rahmet kaynağı olarak tarif edilmiştir.⁴¹⁸ İnsanlık tarihinde tebliğ toplumda sosyal düzenin sigortası görevini görmüş. Bu sigorta sağlam çalışmadığı zamanlarda toplumsal düzen bozulmuştur. Tarih boyunca İslam toplumunda tebliğ vazifesi yerine getirilmediği zaman toplumda dağınıklık ve düzensizlikler meydana gelmiştir.⁴¹⁹ Peygamberlerin hayatına baktığımızda en büyük gaye Allah'ın emrini insanlara tebliğ etmek olmuştur. Âlimlerin de en büyük vazifesi Allah ile kullarını buluşturmak olmuştur. Tebliğ bu buluşturmanın zirvesini temsil etmektedir.

⁴¹³ Ahzâb, 33/39.

⁴¹⁴ En'âm, 6/107.

⁴¹⁵ Şura, 42/48.

⁴¹⁶ Bkz. Enbiyâ, 21/107

⁴¹⁷ Bkz. Ahzâb, 33/46

⁴¹⁸ Bkz. İsrâ, 17/82

⁴¹⁹ İbn Mâce, Fiten, 20; Müsned, 2/166-210.

2.4.1.4. Toplumda Ümit Işığı Olma

Saadet, huzur ve mutluluk sistemleri üzerine kurulu olan ilahi dinlere mensup olan toplumlarda, ümitsizlik ve tükeniş gibi hezimetler hâkim olmamıştır.⁴²⁰ Bilakis bu sistemlerde (din) her şeyin bittiği, tükendiği, bütün ümit kapılarının kapandığı ve tükenme noktasına geldiği yerde kişiyi elinden tutup ayağa kaldırmış, onu kucaklamış ve ona yeni ufuklar açmıştır. Kur'ân, Allah'tan ümit kesmeyi, artık dönüş yolunun kalmadığını zannetmenin hata olduğunu ve insanoğlunun kendisine yapabileceği en büyük zülüm olduğunu kabul etmiştir. “قَالَ وَمَنْ يَقْنَطُ مِنْ رَحْمَتِي إِلَّا” *Haktan sapmış olanlardan başka kim rabbimin rahmetinden ümit keser!*” buyurmuştur.⁴²¹ Hz. Peygamber nübüvvetin ilk yıllarında bu kutlu davayı ifa ederken gittiği kapıların çoğu yüzüne kapanmasına rağmen asla derin ümitsizliklere kapılmamış, davasında gevşeklik göstermemiştir. Onun en büyük şiarı “*Allah'a inanırsanız kurtulursunuz*”⁴²² şeklinde olmuştur. Toplumunu aydınlatmakla ve tebliğ yapmakla vazifedar olan ulemâ da insanlara aynı ümidi yaşatmış ve yeşertmeye çalışmışlardır. “Ulemâ”, umut yolunda insanlara ışık göstermiş, Kur'ân'ın ümit, kurtuluş ve rahmet kapılarını tavsiye etmiş ve bu kapılarda ümitsizliğe asla yer olmadığını insanlara bildirmişlerdir.⁴²³ İnkâr edilmez bir gerçektir ki biten her şeyin yeri doldurulur. Fakat tükenen ümitlerin yerini hiçbir şey doldurması mümkün görünmemektedir. Muhammed İkbâl bu konuda şöyle demiştir: “*Ümit kesilirse hayat biter. Mademki, ümit birbirini kovalayan arzudur, ümitsizlik hayatı zehirler. Ümitsizlik seni mezar gibi sıkarak. Elvend Dağı olsan bile seni ayağa düşürür.*”⁴²⁴

2.4.1.5. Allah'a Karşı Saygı (التقوى/خشية الله)

İnsan görmediği, bilmediği varlığın cahilidir. Ona mesafeli durur, o varlığa göstereceği sevgi ve saygı da sınırlı olabilmektedir. Söz konusu Zat, Allah Teâlâ olunca, akıl ve idrak ile O'nun zatını bilip idrak etmesi, insanoğlunun akıl sınırlarını aşmaktadır. Çünkü insan kendi hüviyetini kavramakta veya eşyaların hakikatini anlamakta dahi zorluklar yaşayabiliyorken, Yüce Allah'ı tam olarak nasıl

⁴²⁰ Yaşar Nuri Öztürk, *Tevhit Mücadelesi*, Yeni Boyut yay., İstanbul, 1997, 72.

⁴²¹ Hicr, 15/56.

⁴²² Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebubekir, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'ân*, Thk.; Abdullah b. Abdullah Muhsin Türki ve Muhammed Rıdvan Arkesusi, Al-Risalah, Beyrut, 2006, ts., XX/ 236.

⁴²³ Tan, *Kur'ân'a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü*, 204.

⁴²⁴ Muhammed İkbâl, *Benlik ve Toplum*, Çev. Ali Yüksel, Birleşik Yay., İstanbul, 1999, 113.

tanıyabilecektir? Burada iman ve inanç devreye girmektedir. Zira insan, Allah'ı zatıyla tanımaktan ziyade, yarattıklarıyla ve kâinattaki olaylar vasıtasıyla, Allah'ı bilebilir, tanıyabilir. Her sanatkâr sanatıyla tanınır. Bir sanatı beğenip de o sanatın sahibini merak etmemek, o sanatın sahibine hayranlık ve saygı duymamak mümkün değildir. Dolayısıyla Allah'ı tanımanın yollarından birisi de onun sanatına ve mahlûkatına bakmakla mümkün olabilmektedir. Hz. Peygamber; “*Allah'ın zatını değil, Allah'ın yarattığı âyetleri düşünün, çünkü zatını idrak edemezsiniz*”⁴²⁵ buyurmuştur. “ulemâ” ve bilgili insan Allah'ın sanatını, yarattıklarını temaşa edince Allah'ın azametini tanır ve saygı duyar. İlim olmayınca ne Allah'ın bu âyetlerini nede Allah'ın kelamı olan Kur'ân âyetlerini tam olarak bilebilir. Kur'ân'da sık sık geçen “âyet” terimi ise Allah'ın tanınmasına ve O'nun varlığına delalet eden her şeydir.⁴²⁶ Her âyet başka bir âlimin bakış açısıyla farklı ufuklar açarak Allah'a olan saygıyı artırır.⁴²⁷ Kur'ân bu hususa şöyle dikkat çeker. “Allah'ın kulları arasında ona en yürekten saygı duyan ancak bilginlerdir.”⁴²⁸ “*إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ*”⁴²⁹ “*Her halde Rab'lerinin haşyetinden titreyenler.*”⁴²⁹

Bu bağlamda İmam Şafii (ö.204/820), Allah Teâlâ'nın yarattığı kâinata bakıp hayranlığını ve saygısını şöyle ifade etmiştir: “*Yarattığı dut ağacının yapraklarını koyun yer süt yapar, aynı yaprağı arı yer bal yapar, ipekböceği yer ipek yapar. Allah; tadı, rengi, kokusu ve maddesi bir olan şeyden bu kadar farklı güzellikler yaratır. Bu üstün kudret ancak ve ancak yüce Allah'a mahsustur.*”⁴³⁰ Görüldüğü gibi İslam Ulemâ'sının büyüklerinden biri olan İmamı Şafîî, sadece kâinatın bir nüvesine bakarak Allah'ın büyüklüğünü, kudretini ve saygı duyulması gereken bir Zât olduğunu göstermiş olmaktadır.

2.4.1.6. Merhamet (المرحمة)

Kur'ân'da ve hadiste, yüce Allah'ın insanlarla olan muamelesi ele alındığında, daha çok merhamet, rahmet, rahman, rahim sıfatlarından bahsedildiğini

⁴²⁵ Münavi, Muhammed Abdür-raûf, *Feyzu'l-Kadir*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye Yay., Beyrut, 2012, III/ 345; İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l Bâri*, XIII/ 383.

⁴²⁶ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, Ankara 1983, 55.

⁴²⁷ Bkz. Elmalılı, VI/ 386.

⁴²⁸ Fatır, 35/28.

⁴²⁹ Mü'minûn, 23/57

⁴³⁰ Nurettin Boyacılar, *İlim-İman Etmeyi Gerektirir*, Ankara, 1992, 65.

görmekteyiz.⁴³¹ Bu sıfat Allah Teâlâ için kullanıldığında; nimet, lütuf ve ihsan anlamlarına gelmektedir. İnsanlar için kullanıldığında; bağışlama, acıma ve kalp yumuşaklığı anlamlarına gelmektedir.⁴³² Hz. Peygamberin bütün insanlığa merhamet olarak gönderildiğinden bahsedilmektedir.⁴³³ Yüce Allah (c.c), peygamberine hitaben; “وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ” *Biz seni ancak rahmet olarak gönderdik*⁴³⁴ buyurmaktadır. Dolayısıyla Peygamberin varisleri ve o kutlu davanın temsilcileri de bu sıfatla mücehhez olmak için çaba sarf etmişlerdir. Peygamber’in varisleri olan “Ulemâ”, bu rahmet sıfatını taşıdıkları müddetçe muvaffak olmuşlardır. Hz. Peygamber ;“*Besmele ile başlamayan her iş bereketsiz, köksüz ve sonuçsuz kalmaya mahkûmdur*”⁴³⁵ buyurmaktadır. Yaşar Nuri’ye göre buradaki besmeleden maksat, insanın fitratındaki rahmet mesajını içselleştirerek ve benimseyerek kendisine rehber edinmesi gerekmektedir. Kur’ân merhameti sadece âlime değil, her Müslüman’ın düşüncesinde, davranışında ve günlük hayatında merhameti düstur ve hayat nizamı edinmesini istenmiştir.⁴³⁶

2.4.1.7. Sabır (الصبر)

Sabır sözlükte, bir şeyi, hapsedmek engellemek, güçlü ve dirençli olmak, üzüntü, keder, korku ve kaygı anında nefsinin hapsedmek, tutmak ve kontrol etmektir.⁴³⁷

İstılâh’ta sabır, darlık zamanında kendini tutmak, kendine hâkim olmak, musibetlere dayanmak, metanet göstermek, deyim yerindeyse dişini sıkabilmek, sıkıntı durumunda bazı şeyleri sineye çekebilmek, savaştan kaçmamak, sır saklamak ve dili gereksiz sözlerden sakındırmak anlamlarına gelmektedir.⁴³⁸

Vahyi insanlara tebliğ edecek “ulemâ”nın karşılaşacağı zorluklara tahammül için sabrın vazgeçilmez bir esas olduğunu peygamberlerin hayatından öğrenmekteyiz. Peygamberler başta olmak üzere kâmil kişilerin en önemli vasıflarının başında, sabırlı olmaları ve her daim birbirlerine sabrı tavsiye etmeleri

⁴³¹Muhammed Fuat Abdalbaki, “rhm” maddesi, *Mu’cemu’l-Müfrehes.*

⁴³²İsfahânî, *el-Müfredat fî Garibi’l-Kur’ân*, 279.

⁴³³Sebe’, 34/28.

⁴³⁴ Bkz. Enbiyâ, 21/107.

⁴³⁵Müsned, II/ 359; Aclunî, *Keşful-Hafa*, II/ 157.

⁴³⁶ Yaşar Nuri Öztürk, *Din ve Fitrat*, Yeni Boyut Yay., İstanbul, 1998, 233.

⁴³⁷İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts.,IV/. 437.

⁴³⁸ Bkz. İsfahânî, *el-Müfredat fî Garibi’l-Kur’ân*, 403; Zemahşerî, *Ebû’l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Harizmi, Esasu’l-Belağa*, ts., 347.; bkz. Behiy, *Kur’âni Kavramlar*, y.y. ts, 240.

gelmektedir.⁴³⁹ Toplumsal bir iş yaparken hemen sonuç elde etmek mümkün olmayabilir. Bu iş insan eğitimi olunca semeresi ancak yıllar sonra alınabilmektedir. Sonuç almak için tahammül ve fedakârlık gösterilmesi gerektirmiştir. Tebliğde sabrın örnekleri Allah'ın peygamberleridir. Hz. Nuh, kavmini 950 yıl sabırla Allah yoluna davet etmiştir. Hz. Peygamber de tebliğ yaparken başta yakınları olmak üzere kavminin eziyet ve cefalarına maruz kalmıştır. Onun davetine ilk zamanlarda o günün alt tabakasına mensup kişiler tabi olmuştur. Ancak Hz. Peygamber metaneti hiçbir zaman elden bırakmamış ve sabırla zafere ulaşmıştır.⁴⁴⁰ Cenab-ı Hak; “وَاصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ”⁴⁴¹ Sabredin çünkü Allah sabredenlerle beraberdir”⁴⁴¹ âyetiyle engellerle karşılaştığımız zaman nasıl hareket etmemiz gerektiğini bizlere yol göstermiştir.

Hz. Peygamber “Hiç kimseye sabırdan daha geniş ve daha hayırlı bir bağışta bulunulmamıştır”⁴⁴² demek suretiyle sabrın önemini gözler önüne sermiştir.

Kur’ân’ın muhtelif âyetlerinde sabır tavsiye edilmiş, büyük peygamberlerin de davalarında sabır ehli olduklarından bahsedilmiştir:

(Ey Muhammed) فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُوا الْعِزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ”⁴⁴³ Peygamberlerden azim sahibi olanların sabrettiği gibi sen de sabret, inkârcılar için acele etme.”⁴⁴³

(Ey Muhammed) فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ”⁴⁴⁴ Sabret, Allah'ın sözü şüphesiz gerçektir.”⁴⁴⁴

Yukarıdaki âyeti kerimeler gösteriyor ki sabır yolu meşakkatli bir yol olduğunu, ancak zirveye ulaşmanın yolu sabırdan geçmekte olduğudur. Çünkü o yol Allah'ın, karşılığında cenneti vadettiği yoldur. Sabrın mükâfatı ise verileceğini bildirilmiştir.⁴⁴⁵

⁴³⁹ Bkz. Asr, 103/3

⁴⁴⁰ İbrahim Canan, *Ahir Zaman Fitnessi ve Anarşi*, İstanbul, 1982, 85.

⁴⁴¹ Enfal, 8/46.

⁴⁴² Buhârî, Zekât, 124.

⁴⁴³ Ahkaf, 46/35.

⁴⁴⁴ Rum, 30/60.

⁴⁴⁵ İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemaluddîn Abdülmelik b. Hişam b. Eyyub el-Himyerrî el-Meafirî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I/ 342.

2.4.1.8. Tevâzu (التواضع)

Tevazu sözlükte: “kendi itibar ve makamını düşük görmek, birine boyun eğmek anlamındaki “v-d-a” (و-د-ع) ⁴⁴⁶ kökünden türemiş olup, “alçak gönüllü olmaktır.” Kavram olarak; “kişinin nefsinin Allah’ın huzurunda kulluk mevkiine koyması, insanlara karşı kibirli ve gururlu olmamasıdır.” Kur’ân iyi kulların vasıflarından bahsederken tevâzuya şöyle işaret etmiştir: “وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا” ⁴⁴⁷ *Rahmanın kulları yeryüzünde tevazu içinde yürürler.*” ⁴⁴⁷ Rahmanın kulları, Allah’ın değerli kulları olmaları hasebiyle tevâzu sahibi olarak âyette vasıflandırılmışlardır. Hal ve hareketlerinde insanlara büyüklük taslamazlar, insanlara vakarla yaklaşır. ⁴⁴⁸ “ İnsan toplumda yer edinmek ve kendini kabul ettirmek için topluma yukarıdan bakmamaktan geçtiği anlaşılmaktadır. Kalplerdeki soğukluğun giderilmesi, mesafeyi kapatması, insanın insanlığını temsil etmesi tevazu ile mümkün olabilmektedir. Allah’a tam bir teslimiyetle bağlanmak, kulluğun gereğini yerine getirmek ve tevâzu ile mümkün olabilmektedir. ⁴⁴⁹

“ إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ ” *Allah katında en değerliniz takva bakımından en üstün olanınızdır.*” ⁴⁵⁰ Yüce Allah, insanların kendilerini diğer insanlardan üstün görmemeleri gerektiğine işaret etmiştir.

Hz. Peygamber hem bizatihi mütevazı davranmış, müminlere de mütevazı davranmalarını tavsiye etmiştir. Hz. Peygamber hadisi şerifte “*Kim Allah için alçak gönüllü davranırsa kuşkusuz Allah da onun derecesini yükseltir.*” ⁴⁵¹ Buyurarak müminin alçak gönüllü ve vakar sahibi olması gerektiğini belirtmiştir. Ancak bu mütevazılık onu zillete götürmemesi ve dinde aykırılık teşkil etmemesi gerektiği Hz. Peygamber’in hayatından anlaşılmaktadır. ⁴⁵²

2.4.1.9. Müsâmaha (المسامحة) : Hoşgörü

Sözlük anlamı, kusurları görmemek, göz yummak ve aldırnamaktır. Diğer adı hoşgürüdür. Kelimenin batı dillerindeki karşılığı tolerans (tolerance)’dır. İslami bir

⁴⁴⁶ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, “v-d-a” (و-د-ع) mad.

⁴⁴⁷ Furkan, 25/63.

⁴⁴⁸ Ahmet Gül, *Uluslararası İslam ve Model İnsan Sempozyumu*, 26-27 Nisan 2018 Kahramanmaraş, II/486

⁴⁴⁹ Toshihiko İzutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, Trc.: Süleyman Ateş, Ankara ts., 188.

⁴⁵⁰ Hucurat, 49/13.

⁴⁵¹ Müslim, *Birr ve sila*, 69; Tirmizi, *Birr*, 82.

⁴⁵² İsmail Karagöz, v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 657.

prensip olarak; affi, sevgiyi, hoşgörüyü, uzlaşmayı, bir Müslüman'ın hem kendisiyle hem ailesiyle ve çevresiyle uyumlu olmasıdır. İnsanoğlu çokça günah işlemesi hatalara düşmesine rağmen yüce Allah sonsuz güç ve kudrete sahip olmasına rağmen kulunun hatalarını, günahlarını ve kusurlarını bağışlamaktadır.⁴⁵³ Yüce Rabbimiz âyeti kerimede. “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَرْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِنْ تَعَفَّوْا تَصَفَّحُوا“ Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar vardır. Onlardan sakının. Ama hoş görür, kusurlarını affeder ve bağışlarsanız, bilin ki Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.”⁴⁵⁴ Bu hususa şu şekilde dikkat çekmiş. Ve bize hoşgörülü olmayı tavsiye etmektedir

Başka bir âyette; فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنَّهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ قَبِيلًا رَحِيمًا (Ey Peygamberim!) Allah'ın merhameti sayesinde onlara yumuşak davrandın! Şâyet kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet, bağışlanmaları için dua et.”⁴⁵⁵

Rahmanın mütevazı kullarının önemli özelliklerinden birisi de hoşgörülü, müsamahakâr olmalarıdır. “وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا“ Cahiller kendilerine sataştıkları zaman onlara güzel ve yumuşak söz söylerler.”⁴⁵⁶ Ayeti bu durumdan bahsetmektedir Rahmanın tevâzu sahibi kulları ciddiyet, vakar ve kararlılıkları, içlerindeki büyük idealleri dolayısıyla ahmakların, cahillerin kendini bilmez sefihlerin yaptıklarıyla ilgilenmemektedirler. Akıllarını, zamanlarını ve gayretlerini bu tür zafiyet sahibi kişilerle boşuna harcamamaktalar, kendini bilmezler onlarla sataştıklarında yumuşaklıkla onlara cevap verip başlaından salıvermektedirler. Bu onların zayıflıklarından, tenezzül etmemelerinden, çaresizliklerinden değil asaletlerinden kaynaklanmaktadır. Boş şeylerden sakınan, üstün değerlerle ilgilenen, zamanını ve elindeki değerli imkânlarını boşa harcamak istemeyen asil, şerefli insanlar oldukları için yumuşak sözlerle ve vakarla cevap vermektedirler.⁴⁵⁷

İslam'ın tasvip ettiği hoşgörü şeklinde ne aşırılık ne haksızlık nede zulüm vardır. İnsanın tabii haklarından dini ve gerçek değerlerinden ödün vermek de söz konusu değildir. Yani kötülüğün cezası o kötülüğe denk bir ceza istenmiştir. Kişinin şahsına yapılan bir kötülüğü, şahsın o kötülüğü affetmesi Allah katında en sevileni ve beğenileni olmuştur. Hz. Peygamber hiçbir zaman şahsı için öfkeye kapılmamış,

⁴⁵³ İsmail Karagöz, v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 262-263.

⁴⁵⁴ Teğâbûn, 64/14.

⁴⁵⁵ Âli İmran, 3/159.

⁴⁵⁶ Furkan, 25/68.

⁴⁵⁷ Gül, *Uluslararası İslam ve Model İnsan Sempozyumu (Rahmanın Kulları)*, II/487.

intikam almaya da kalkışmamıştır. Lakin Allah'ın yasaklarının çiğnenmesine ve adaletin sarsılmasına da müsaade etmemiştir.⁴⁵⁸ Ulemâ'ya, tebliğ yaparken hoşgörü ve müsamahayı şiar edinmeyi tavsiye etmiştir.⁴⁵⁹ Ayrıca “ulemâ” Hz. Peygamber'in hayat metodunu örnek alarak insanları kazanmaya çalıştıkları, bu vazifeyi ifa ederken dini emir ve yasaklardan ve kişisel onurundan ödün vermeden vazifesinin yerine getirdikleri anlaşılmaktadır.⁴⁶⁰

Hz. Peygamber; “*Ben güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim*”⁴⁶¹ buyurmuştur.

2.4.1.10. Sıdk (الصدق): Doğruluk

Sıdk sözlükte, yalanın zıttıdır.⁴⁶² Vaki olan kelamın konuşanın kanaatıyla mutabık olmasıdır.⁴⁶³

Kur'ân'a göre Ulemâ'da bulunması gereken özelliklerden biriside doğruluktur. Genellikle bu sıfatla nitelenen “ulemâ” kesimi, toplumda olumlu bir intibâ bırakmıştır. Bu kesim, peygamberlerin öncelikli sıfatlarından olan sıdk'tan (doğruluktan) vazgeçmemiş, bu niteliği hayatları boyunca kendilerine temel gaye edinmişlerdir. Tarihi süreçte toplumları selamete ulaştırmanın en temel esası doğruluk olmuştur. Toplumda doğruluğa riâyet etmek sadece âlimin veya aydının görevi ve vazifesi olmamış, bilakis toplumun her ferdinin hayat rehberi olmuştur. Müslüman toplumlarında doğruluk temel şiar kabul edilmiştir. Çünkü Müslüman toplumun takip ettiği peygamberlerin en önemli özelliklerinden birisi de doğruluktur.⁴⁶⁴

Kur'ân'da Hz. İbrahim'den bahsedilirken şöyle buyrulmaktadır; “*وَأذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا* Bu kitapta bir de İbrahim'i an. Gerçek şu ki, o özü sözü doğru biri ve peygamberdi.”⁴⁶⁵

⁴⁵⁸ İsmail Karagöz, v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 263.

⁴⁵⁹ Bkz. Nahl, 16/125.

⁴⁶⁰ Bkz. Şuarâ, 26/109; Ahzâb, 33/21.

⁴⁶¹ Maliki, muvatta, *Hüsnü'l-Hulûk*, 8; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II/ 381.

⁴⁶² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI.193; Ez-Zebidî, Tacü'l-Arûs, XXVII/ 5.

⁴⁶³ İbrahim Enis, v.dğr., *Mu'cemu-l Vasit*, I/ 511.

⁴⁶⁴ Tan, *Kur'ân'a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü*, 330.

⁴⁶⁵ Meryem, 19/41.

Aynı şekilde Hz. İsmail'den bahsedilirken yine aynı özelliğe dikkat çekilmiştir “وَأَذْكُرُ فِي الْكِتَابِ إِسْمَاعِيلَ إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ” *Ve bu kitapta İsmail'i de an. Doğrusu o da her zaman sözünde duran biriydi.*”⁴⁶⁶

Bir diğer peygamber Hz. İdris ile ilgili olarak ta “وَأَذْكُرُ فِي الْكِتَابِ إِدْرِيْسَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا” *Ve bu kitapta İdris'i de an. O da sözü-özü doğru olan bir insandı ve bir peygamberdi*”⁴⁶⁷ buyurulmuştur.

Hz. Yusuf'tan bahsederken yine şöyle buyrulmuş: “يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ” *Ey Yusuf! Ey özü-sözü doğru adam,*”⁴⁶⁸.

Bütün bunlar gösteriyor ki bir topluma önder olmak isteyen, topluma şekil vermek isteyen kişinin doğruluk elbisesiyle kuşanması gerektiği anlaşılmaktadır. Yüce Allah şu ayette doğruluk sıfatına sahip olmayı toplumun her kesimine farz kılmıştır: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ” *Siz ey iman edenler! Allah'a karşı sorumluluk bilincinden uzaklaşmayın ve hep doğru sözlü kimselerden olun.*”⁴⁶⁹ Allah'ın kelamı olan Kur'an dahi Allah'ı bize tanıtırken doğruluğu ön plana çıkarılmakta; “وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا” *Kimin sözü Allah'ın sözünden daha doğru olabilir*”⁴⁷⁰ buyurmaktadır. Yüce Allah, Hz. Peygamber'e şu emri vermiştir: “فَاسْتَقِمَّ” *Öyle ise ey Resulüm, sen beraberinde olup tövbe edenlerle birlikte sana nasıl emredilmişse öyle dosdoğru hareket et. Azıp sapmayın Allah yaptıklarınızı çok iyi görmektedir.*”⁴⁷¹

Başka bir âyette Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır; “فَلِذَلِكَ فَادَعُ وَاَسْتَقِمَّ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ” *Onun için sen durma hakka davet et ve sana emredildiği gibi dosdoğru ol. Sakın onların keyfine uyma.*”⁴⁷² Doğru ve dürüst bir toplum, ancak doğruluğu rehber edinen önderler ve âlimler tarafından meydana getirilebilir.

⁴⁶⁶ Meryem, 19/54.

⁴⁶⁷ Meryem, 19/56.

⁴⁶⁸ Yusuf, 12/46.

⁴⁶⁹ Tevbe, 9/119.

⁴⁷⁰ Nisa, 4/87.

⁴⁷¹ Hud, 11/12.

⁴⁷² Şura, 42/15.

2.4.1.11. Güvenirlik (الاعتماد)

Güvenirlik (i'timad), dayanmak, insanın bütün sebeplere dayanarak ilerlemesidir.⁴⁷³

Emin olmak ya da emanet anlamına gelir. Kendisine güven duyulan, hainlik yapmayan, söz sahibi, vefalı ve başkalarından korkmayan birey ve kişi anlamlarına gelmektedir.⁴⁷⁴ Söz konusu terim; peygamberlerin Allah'tan aldıkları vahiy ve emirleri aynen insanlara tebliğ etmeleridir. Peygamberler aldıkları ilahi emirleri, vahiy değiştirmeden ve hiçbir şey ilave etmeden insanlara ulaştırmışlardır. Çünkü peygamberlerin güvenilirlik sıfatları vardır. Bu sıfat hıyaneti kabul etmez. Güven nübüvvetin olmazsa olmazıdır.⁴⁷⁵

Yüce Allah peygamberleri aracılığıyla bu konuya şöyle dikkat çekmektedir; “أَبْلِغُكُمْ رَسُولَاتِ رَبِّي وَأَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ” *Size Rabbimin gönderdiği gerçekleri tebliğ ediyorum ve ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm.*⁴⁷⁶ Buna göre toplumun yapılanmasında ve inşasında temel unsurlarından biri hatta en önemlisi âlimlerin emin ve güvenilir olmalarıdır. Bu sıfatı taşımadıkları zaman verdikleri bilgilerde inandırıcılığı zorlaşmaktadır.⁴⁷⁷

Peygamberler kendilerini ümmetlerine arz ederken, güvenilirlik en başta olmak üzere şu hususlara dikkat çekmişler. Hz. Nuh, Hz. Hûd, Hz. Salih, Hz. Lut ve Hz. Şuayb tebliğlerinde şöyle demişlerdir: “إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ” *Bilin ki ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Öyle ise artık Allah'a karşı sorumluluk bilinci taşıyın ve benim yolumdan yürüyün. Bu hizmetten ötürü sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretimi vermek âlemlerin Rabbinden başkasına düşmez*⁴⁷⁸ Adları geçen peygamberlerin tümünün vurguladığı hususlar; güvenilir olmaları ve herhangi bir menfaat beklememeleri olmuştur. Hz. Musa, Firavun ve adamlarına; “أَنْ أَدُوَّالَّذِي عِبَادَ اللَّهِ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ” *Ey Allah'ın kulları, benim hakkımı verin, yani tebliğimi dinleyin; çünkü ben size*

⁴⁷³İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, III/ 302; Ez-Zebidî, *Tacü'l-Arûs*, VIII/ 419.

⁴⁷⁴Fîrûzabâdî, *Kamusu'l-Muhit*, IV/ 199; İbn Esir, *en-Nihâye*, I/ 70; İsfahânî, *el-Müfredat fî Garîbi'l-Kur'ân*, 30.

⁴⁷⁵İsmail Karagöz, v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 145

⁴⁷⁶A'râf, 7/68

⁴⁷⁷ Tan, *Kur'ân'a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü*, 233.

⁴⁷⁸ Bkz. Şura, 26/107, 125, 143, 162, 178.

gönderilen güvenilir bir elçiyim”⁴⁷⁹ diye hitap ederken güvenilirlik sıfatına dikkat çekmiştir.

Hiz. Peygamber’den bahsedilirken akla gelen ilk şey “el-Emin” sıfatıdır. O daha peygamber olmadan ona ‘el-Emin’ ismi verilmişti. Bi’esetten beş yıl önce Kâbe tamiratı sırasında, Haceru-l-Esved’i yerine koyma konusunda, o zamanki müşrikler arasında büyük bir ihtilaf çıkmış, tam o anda Hiz. Peygamber oraya gelince hep bir ağızdan işte “el-Emin” geldi demişler. Hiz. Peygamber bu sorunu adaletli bir şekilde çözmüştür. Bu olay siyer tarihinde meşhur hakem olayı olarak yerini almıştır.⁴⁸⁰

Hiz. Hatice’nin Efendimizi ticaret kervanının başında Şam’a göndermesi, onun güvenilirliği, diğer kervanbaşları arasındaki farkı apaçık görmesi ve Hiz. Peygamberle tanışıp ona evlenme teklifinde bulunmasında onun emin ve güvenilir oluşunun etkisi yadsınamaz bir gerçek olarak kabul edilmektedir.⁴⁸¹

Hiz. Aişe, Peygamberimizin hayatında emin ve güvenilirliğini şu örnekle açıklamıştır; “Eğer Hiz. Peygamber vahyi gizleseydi Hiz. Zeyneb’in kendisi ile Allah tarafından evlendirmesini gizlerdi.”⁴⁸² Fakat ona gelen vahyi hakikati ulaştırması gereken yere, yani insanlara eksiksiz ulaştırmıştır. Çünkü AllahTeâlâ’nın emri bunu gerektiriyordu o da gereğini yapıyordu.⁴⁸³ “ulemâ” kesimi de emin olmuşlardır. Emin olmadıkları zaman karşısındaki kişilerde söylediğine güvenmekte kuşkuyla yaklaşmışlardır. İçinde kuşku barındıran bilgi fayda vermemiş, fayda vermişse de cüz’i bir faydadan ibaret olmuştur. Bu da istenen hedefe ulaşamamıştır.

2.4.1.12. Bilgi (العلم)

Buradaki bilgiden maksadımız vahiy merkezli bilgidir. Bu minvalde bilginin tarifini şu şekilde yapabiliriz: İnsanın bilme ve üretme kabiliyetini geliştiren, onu açığa çıkaran, insanı düşünmeye, bilmeye, kavramaya teşvik eden, en doğruya yönlendiren ilke ve hükümleri içeren malumatlardır. Yüce Allah insanoğlunu bilgileri elde etmek için çeşitli maddi ve manevi özelliklerle donatmıştır. Bunların en başında akıl ve beş duyu organı gelmektedir. Özellikle Kur’ân-ı Kerim akıl nimeti

⁴⁷⁹Duhan, 44/18.

⁴⁸⁰İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemaluddîn Abdülmelik b. Hişam b. Eyyub el-Himyeri el-Meafiri, *Es-Sîretü’n-Nebeviyye*, I/. 209; Bkz. Müsned, III/. 425.

⁴⁸¹İbn Hişam, *Es-Sîretü’n-Nebeviyye*, I/. 213.

⁴⁸²Buhârî, *Tevhid*, 22; Müslim, *iman*, 288.

⁴⁸³Tan, *Kur’ân’a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü*, 234.

üzerinde durmakta, bu çok değerli nimetin ilim ve bilgi elde etmede kullanılmasını istemektedir.⁴⁸⁴

Kur'ân-ı Kerim'in isimlerinden birisinin ilim olduğunu Kur'ân bizatihi zikretmektedir.⁴⁸⁵ Yüce Allah bilgiye ulaşmada aklı kullanmayı şu âyette ifade etmektedir; “ مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ إِتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتٌ اللَّهُ تَنْبُؤٌ لَكُمْ بِهِ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ” *Allah'tan başkalarını dost edinenlerin durumu, kendine bir ev edinen örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanıksızı ise şüphesiz örümcek evidir (ağıdır). Keşke bilselerdi!*⁴⁸⁶

Her ne kadar sadece Akıl, bilgi için kendi başına kaynak olmasa da, bilgiye ulaştırıcı kabiliyet ve imkânları insana sunmaktadır.

2.4.1.13. İlim-Amel Bütünlüğü

İlim-amel, kişinin fiillerinde aksiyon meydana getirme, söylenen ile yapılanların aynı olması ve birbirine uymasıyla ilim amel bütünlüğü meydana gelmektedir. Hz. Peygamber ümmeti hakkında en çok korktuğu kesimin ilim ve amellerinin birbirine uymayan kimseler olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸⁷

Hayatımızda var olan bir şey, hayatımızda bir emare ve bir etki oluşturamadığı zaman bir faydası olmayabilir. Söz konusu hayatımızdaki bu şey, ilimse hayatımıza bir şeyler katmalıdır. İlim, kişiliğimize, benliğimize bir şey katmadığı ve yaşamımıza gıda teşkil etmediğinde bu faydalı bir ilim değil, kuru bir malumattan ibarettir.⁴⁸⁸

Fahredden er-Râzî (ö.606/1210) bu konu hakkında şöyle demiştir: “*İlim ve amel arasındaki ilişkiye dikkat etmemek, toplumsal problemlere sebep olacağı izahatan varestedir.*” Eğer ilim ile amel birbirine uyumlu olmadığı, “ulemâ”nın bilgisi hareketlerine yansımamışsa o zaman hem âlimin hayatında hemde toplumda çeşitli problemlere neden olabildiği görülmüştür.⁴⁸⁹

Kur'ân-ı Kerim; ilim ve amelin birbirine uyumlu olmasını takva esasına bağlamış,⁴⁹⁰ bu durumu çeşitli âyetlerde vurgulamıştır.

⁴⁸⁴ Mehmet Görmez, v.dğr., *Hadislerle İslam*, DİB. Yayınları, 5.Baskı, Ankara, 2013, I/ 377.

⁴⁸⁵ Bkz. Ra'd, 13/37.

⁴⁸⁶ Ankebût, 29/41-43.

⁴⁸⁷ Bkz. Ahmed, *Müsned*, I/ 144.

⁴⁸⁸ Mehmet Sait Aydın, *İslamın Işığında Kadın*, Ankara 1998, 31.

⁴⁸⁹ Tan, *Kur'ân'a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü*, 208.

⁴⁹⁰ Bkz. Yusuf, 12/90, Talak, 65/2; Nur, 24/52.

Kur’ân-ı Kerim, öğrendiği ve bildiği ile amel etmeyenleri, hayatına yansıtmayanları şu acıklı tabloyla bize izah etmektedir; “مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ” *“Kendilerine Tevrat yüklendiği halde onu taşımayanların durumu, sırtına kitap yüklenmiş eşeğin durumu gibidir. Allah’ın âyetlerini yalanlayan topluluğun durumu ne kötü bir örnektir. Allah haksızlık eden toplumu doğru yola erdirmez.”*⁴⁹¹ Bu âyet üzerinde düşünülmesi gereken çok ağır bir misaldir. Er-Râzî, bu âyetle ilgili şöyle demiş: “Bu âyet Hz. Muhammed’e iman edip te Kitabı yüklendiği halde içinde ne olduğunu bilmeyenlerin de eşekliğine delalet eder.” Mana ehli ise, âyetle ilgili: “Bu örnek Kur’ân’ın manasını anlayıp da onunla amel etmeyenler için geçerlidir”⁴⁹² demişlerdir.

Kurtubî (ö.671/1273) de bu âyetle ilgili: “Yahudiler böyle idi. Bu âyet Yahudileri kınadığı kötü duruma düşmesinler diye Allah’ın kitabını öğrenmek ve öğretmekle görevli olanlara ilahi bir uyarıdır”⁴⁹³ demiş.

2.4.2 “Ulemâ”da Bulunmaması Gereken Nitelikler

Bu başlık altında Ulemanın şahsiyetini zedeleyen, onurunu kıran, kişiliğini rencide eden peygamberlerden aldığı verasete hanel getiren ve âlimlik sıfatına yakışmayan bazı niteliklere değineceğiz.

2.4.2.1. Hased (الحسد)

Sözlük anlamı, temenni etme, dileme manalarına gelir.⁴⁹⁴ Arapça olan kelime Türkçedeki karşılığı; kıskanma, kıskançlık ve çekememezlik manalarında kullanılır.⁴⁹⁵

Terim anlamı ise, başkasının sahip olduğu maddi veya manevi imkânlardan dolayı onu kıskanma, bu imkândan yoksun kalmasını isteme manasına gelen ahlâki bir terimdir.⁴⁹⁶

⁴⁹¹ Cuma, 62/5.

⁴⁹²Râzî, *Mefatihü'l- Ğayb*, XXX/ 5.

⁴⁹³Kurtubî, XVIII/ 94.

⁴⁹⁴İsfahânî, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'ân*, 169.

⁴⁹⁵Mehmet Doğan, 466.; Abdullah Yeğin, Abdulkadir Badıllı, Hekim, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat*, ts., Türdav yay.,y.y, 1993, 340.

⁴⁹⁶Curcani, 87.;Tehanevi, I/ 287.; Mustafa Çağrırcı, “Haset” *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XVI/ 378.

Kur’âni Kerim’de daha çok insanın ahlâki 88afiyet88, nefsanî duyguların ön plana çıkması minvalinde ele alınmıştır. Şu âyet bu hususa işaret etmektedir; “وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْتَرُوا *Sırf nefislerinden ileri gelen bir kıskançlık sebebiyle, ehl-i kitaptan birçok kimse, gerçek kendilerine ayan beyan belli olduktan sonra, sizi imanınızdan uzaklaştırıp kâfir haline çevirmek isterler. Allah bu husustaki emrini bildirinceye kadar affedin ve hoşgörün. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.*”⁴⁹⁷ Âyetin nüzul sebebinden de anlaşılıyor ki kıskançlık, mevki-makam sebebiyle insanın gözünü öyle kör eder ki âlim de olsa hakkı hakikati saklayabilmektedir. Yahudi din Ulemâsından bir kısım, sırf mevki ve makamlarını kaybetmemek için İslam tarihinde ayanbeyan bir olayı kullanmak istemişler. Fakat bu emellerine ulaşmakta muvaffak olamamışlardır.⁴⁹⁸

Hasedin âlim dışındaki bir kişide olması halinde tedavisi ilimle, nasihatle mümkün olabilmektedir. Ancak haset “ulemâ” da ve ilim erbabında bulunursa ilacı zordur. Çünkü bunun tedavi yolu yine ancak ilimle olabilir.⁴⁹⁹ Anlaşılan bu ilim kendisine etki etmemiş ve onunla amel etmemiştir. Bu kötü huya müptela olmuş ilim sahibi bir kişi, başkasına nasıl tavsiye de bulunabileceği muammalık sözkonusudur.

2.4.2.2. Kibir (الكبر)

Terim anlamı, bir kimsenin kendisini başkalarından daha üstün, daha büyük ve mükemmel görmesi manasına gelen ahlâki bir terimdir.⁵⁰⁰

Kur’ân-ı Kerimde insanlar hakkında kullanıldığı halde, Allah (c.c.) zatı hakkında daha çok mastar olan “88afiyet” kelimesi zikredilir. Kibriya, ululuğun son derecesi olup yalnızca Allah’a mahsustur. Aynı fiilden gelen “kebir” büyük anlamına gelen bir sıfattır.⁵⁰¹

Kur’ân’da kibrin ilk temsilcisi iblis (şeytan) gösterilir. Yüce Allah tarafından kendisine Hz. Âdem’e secde ile emri olduğunda, ben ondan daha üstünüm diyerek Allah’a isyanda bulunmuş ve kibirlenmiştir. *”وَأِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ”*
وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ

⁴⁹⁷ Bakara, 2/109.

⁴⁹⁸ Nîsâbûrî, *Esbabu’n-Nüzul*, 41.

⁴⁹⁹ Gazzâlî, *İhya’ul-Ulumi’d-Din*, III/ 165.

⁵⁰⁰ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, yy., ts., IV/ 141.

⁵⁰¹ Suat Yıldırım, *Kur’ân’da Uluhiyyet*, yy., ts., 238.

“Hani biz meleklerle (ve cinlere): Âdem'e secde edin, demiştik. İblis hariç hepsi secde ettiler. O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu.”⁵⁰² Büyüklenme, kibir, kuruntu ve insanı helake götüren bir hastalık ve hayalperestliktir. Bu hastalık nasıl şeytanı helake götürmüşse bu kibri edinenin sonu da iblis gibi hüsrana olmuştur. Âlim kişi her daim tevazu ehli olması ve kibirden uzak durması gerektiği anlaşılmaktadır. Kibirli kişi eksikliklerini görmeyebiliyor, kendini en üstte görme yanlışlığına düşebilmektedir. Kibir sıfat ancak ve ancak Allah Teâlâ'ya mahsustur.⁵⁰³

2.4.2.3. Riya (الرياء)

Eleştirilmiş, Müminin yapmaması gereken bir daranıştır. Toplumun önderi konumunda olan âlimlerin kıyası evla tarikiyle riyadan şiddetle uzak durmaları gerektiği İslami bir şiyardır.

Sözlük anlamı, göstermek ve gösteriş yapmaktır. Terim anlamı, ise sırf Allah rızası için yapılması gereken ibadetleri ve güzel davranışları kendini beğendirmek ve insanlara göstermek amacıyla bu faaliyetleri yapmaktır.⁵⁰⁴ Oysa bu amaçla, bu duyguyla yapılan amellerin sevabını riya ortadan kaldırır.⁵⁰⁵

Riyanın başlıca iki sebebi vardır;

- a) Zayıf iman,
- b) Makam, mal, mülk, şöhret ve dünya hırsıdır.

Gerçek manada iman edenler ibadet, fiil ve davranışlarında Allah rızasını aramışlardır. Mü'min kişi, insanlar yaptığım işleri, işlediğim amellerimi beğenmiş mi? Veya şu bu şekilde değerlendirilmiş mi? Gibi bir dertleri olmamıştır. Böyle niyetlere de itibar etmemiş, gayesi sadece Allah rızası olmuştur.⁵⁰⁶ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَتَلَّهُ كَمَتَلِ صَفْوَانَ عَلَيْهِ تَرَابٌ فَاصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ “Ey o bütünü iman edenler! Sadakalarınızı başa kakmak, gönül kırmakla boşa gidermeyin. O adam gibi ki nasa gösteriş için malını dağıtır da ne Allah'a inanır ne Ahiret gününe,

⁵⁰² Bakara, 2/34; Zümer,39/59.

⁵⁰³İbnü'l-Esîr, Mecdu'd-Din Ebu's-Saâdet b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye*, Beyrut ts., IV/ 141.

⁵⁰⁴ İsmail Karagöz, v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 560.

⁵⁰⁵ Bkz. Bakara, 2/264.

⁵⁰⁶ Bkz. Maide, 5/54.

artık onun meseli bir kaya meseline benzer ki üzerinde bir az toprak varmış, derken şiddetli bir sağanak inmişde onu yap yalçın etmiş bırakıvermiş. Öyleler kesiblerinden hiçbir şey istifade edemezle, Allah kâfirler güruhunu doğru yola çıkarmaz.”⁵⁰⁷

2.4.2.4. Hırs (الحرص)

Sözlük manası, bir şeyi şiddetle arzu etme, ona aşırı derecede tutkun olma, sonsuz istekler ve aç gözlü olma anlamına gelir. Terim anlamı ise, belli bir amaca, hedefe erişme konusunda kişinin bütün benliğini saran aşırı arzu, istek ve tutkudur.⁵⁰⁸ Hz. Peygamberin hadislerinden de anlaşılan, bu duygunun her insanda doğuşundan ölümüne kadar yer aldığıdır. Hatta bu duygunun insanın yaşlanması veya güçten, takatten düşmesi dahi bu duygunun köreltmediğini Hz. Peygamber şöyle ifade eder; *“İnsanoğlu yaşlansa da onda iki şey, hırs ve haset genç kalır.”⁵⁰⁹* Özellikle Hz. Peygamber hırsı yöneticilerde hoş görmemiş ve hırsı birçok hadiste yermiştir.⁵¹⁰

Psikolojik bir sorun ve hayatı kaplayan aşırı bir eğilim olan hırsın dengede tutulması gerekmektedir. Çünkü an gelir doymak bilmeyen bir açlık ya da sınırsız bir tatminsizlik durumuna dönüşebilmektedir. Çeşidine göre hırsı şöyle sıralayabiliriz; para hırsı, mal hırsı, başarı hırsı ve mevki hırsı gibi bölümlere ayırabiliriz.⁵¹¹

Kur’ân’ı Kerim’de âlimlerinde hırsa nasıl yenik düştüklerini şu âyette dikkatimizi çekmiştir; *“وَإِذْ عَلَّمْنَا نَبَأَ الَّذِي أْتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَاتَّبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْعَاوِينَ وَأَلُوًّا شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهَا أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ ذَلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَاقْصُصْ الْقِصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ* Onlara, kendisine âyetlerimiz hakkında ilim nasip ettiğimiz kimsenin de kıssasını anlat. Evet, o adam bu ilme rağmen o âyetlerin çerçevesinden sıyrıldı, şeytan da onu peşine taktı derken azgınlardan biri olup çıktı. Eğer dileseydik, onu o âyetler sayesinde yüksek birmevkiye çıkarırdık, lakin o yere saplandı ve hevesininesiri oldu. Onun hali tıpkı köpeğin durumuna benzer, üzerine varsan da dilini sarkıtıp salar, kendi haline bıraksan da yine dilini salar! İşte bu! Tıpkı âyetlerimizi yalan sayan kimsenin misalidir. Sen olayı onlara anlat, olur ki düşünüp kendilerine çekidüzen

⁵⁰⁷ Bakara, 2/264.

⁵⁰⁸ İsmail Karagöz, v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 255.

⁵⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/ 115-119-169.

⁵¹⁰ Bkz. Buhârî, *Ahkâm*, 7; *Müsned*, II/ 148.

⁵¹¹ Hayati Hökelekli, “Hırs”, *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, II/ 257.

verirler.”⁵¹² Âyeti kerimesinde hırsına kapılıp yenik düşen ilim ehlinin sonunun ne kadar acınacak bir durum olduğunu bize göstermektedir.

2.4.2.5. Yalan (الكذب)

Arapçası “kizb”tir. Cürcânî (ö.816/1413); “Gerçeğe aykırı olan şey” veya “kendisine söylenen şeyin aksi” şeklinde tarif etmiş.⁵¹³ Tehânevî (ö.1158/1745) ise yalanı, “Doğruluğun karşıtı, zatında pis ve çirkin şey,⁵¹⁴ olarak tanımlamıştır. Malik b. Dinar (ö.131/748) ise yalanın insana neler kaybettirdiğini ve insanın sahip olduğu en güzel meziyetlerden olan doğruluğu kökünden söktüğünü şu sözleriyle ifade eder:” Doğru ile yalan, biri diğerini çıkarıncaya kadar kalpte boğuşurlar.”⁵¹⁵

Yalan söyleyen kişi toplumda geçici bir yer edinmiş olsa de uzun vadede foyası ortaya çıkmış ve kişiye çok şey kaybettirmiştir. Atalarımız: “Yalancının mumu yatsıya kadar yanar.” Bu durum şeklinde ifade edilmiştir Kur’ân-ı Kerim, yalanla iflah olunamayacağını,⁵¹⁶ başka bir âyette;“ فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ ” *Pis putlardan ve yalan sözden kaçınmayı emreder.*”⁵¹⁷ Yalanın ne kadar kötü olduğunu put ve şirkle beraber zikrederek günah yönünde ağırlığına vurgu yapılmıştır. Âlimler, her zaman daha iyi bir toplum kurabilmek için,⁵¹⁸ düşüncelerini dolandırmadan etkili bir biçimde söylemişlerdir.⁵¹⁹ Aksi taktirde yalana dolana başvurduğu ve yalanı tercih ettiği zaman toplumda kaos ve kargaşa ortaya çıkmıştır. Çünkü âlimin toplumdaki yeri binadaki mihenk taşına benzetilmiştir. Binada mihenk taşı yerinden oynadığı vakit yapının temeli sarsılmaktadır. Yalan ile iman bir araya gelemez. Çünkü iman müminin vasfıdır. Yalan ise münafığın alametidir. Hz. Peygamber’e sahabe sormuş; “mümin cimri olabilir mi? Peygamberimiz; evet olabilir. Sahabe, peki korkak olabilir mi? Peygamberimiz yine; “evet olabilir. Sahabe mümin yalancı olabilir mi? Peygamberimiz kesin bir ifadeyle, “hayır! Mümin yalancı olamaz”⁵²⁰ diye buyurmuştur.

⁵¹² A’raf, 7/175-176.

⁵¹³ Cürcânî, *Ta’rifat*, 183.

⁵¹⁴ Tehânevî, *Keşşafü Istilahat-ı Fünûn ve’l-’ulûm*, II/ 1243.

⁵¹⁵ Gazzâlî, *İhya’u-Ulumu’d-Din*, I/ 136.

⁵¹⁶ Bkz. Yunus, 10/60.

⁵¹⁷ Hac, 22/30.

⁵¹⁸ Özlem Doğan, *Yeni Türkiye Konuşuyor*, Çıra Yay., İstanbul, 2015, 207.

⁵¹⁹ Edward Said, *Entelektüel*, Çev.: Tuncay Birkan, Ayrıntı Yay., 8.Baskı, İstanbul, 2018, 34.

⁵²⁰ Malik, Ebû Abdillâh Malik b. Enes b. Malik, *el-Muvatta’*, *Kelam*, Thk.: Muhammed Fuat Abdulbakî, Daru'l-Hadis, Kahire,ts., 19.

Hız. Ali: “Yalan çöldeki seraba benzer. Yaklaştıkça vehim olduğu ortaya çıkar” demiştir. Hız. Ömer de: “Vallahi doğruluk rütbemi tenzil etse, yalancılık da terfi etse yine doğruyu tercih ederim” demiştir. Câhiz (ö.255/869): “Bir kimse yalan söyledi mi içindeki alçaklığı ortaya atmıştır”⁵²¹ demiştir.

2.4.2.6. Müdâhene

Bu terim; kişinin işi idare yoluna gitme, ciddiyeti terk etme, yağcılık yapma, aldatma, kandırma, hakikati değiştirme,⁵²² samimiyeti bırakma,⁵²³ gibi anlamlara gelmektedir.

”وَدُّوا لَوْ تُذْهِنُ فَيَذْهَبُونَ”

“Onlar isterler ki, sen yumuşak davranasın da onlar da sana yumuşak davransınlar.”⁵²⁴

İlim sahibi, hak ve hakikati anlatırken sadece iş yürüsün, başkasının beğenisi için, ilmin gerçeklerine bağlı kalmadan samimiyeti, ciddiyeti bıraktığı takdirde ilmin hiçbir etkisi kalmamaktadır.⁵²⁵ Kendisine bile fayda vermemektedir. Bilakis sadece başkasına yaranma ve hoş görünme oluşabilecektir. Bu durumda maneviyat kalmamakta, sadece dünyevi ve menfaate dayalı bir çalışma ortaya çıkmakta ve riyakârlık olabilmektedir. İlim ehli, başkasına yaranmak için ilim öğrenmemelidir. Âlim böyle bir işe yeltendiğinde gerçeklerden ayrılmakta, başkasının heva ve heveslerine göre hareket etmeye başlamaktadır. Buna ilim denilmemiş, başkasını hoşnut etmek olacaktır.⁵²⁶

2.4.2.7. Ölçsüzlük

Yüce Allah insana hayatın her aşamasında ölçülü olmasını tavsiye etmiştir. Kur’ân-ı Kerime baktığımızda bu tavsiyelerden çokça görmekteyiz; “وَوَضَعَ الْمِيزَانَ”⁵²⁷ Her şey için bir ölçü koydu siz, ölçüden şaşmayın” inanın duada, tartıda, şahitlikte, harcamada ve infakta ölçülü davranması gerektiği

⁵²¹ Mâverdî Ali b. Muhammed, *Maddi ve Manevi Yüce Hedefler*, Çev. Yaşar Çalışkan, meb. Yay., İstanbul, 1993, 670-671.

⁵²² İsfahânî, *el-Müfredat fî Garîbi'l-Kur'ân*, 250.

⁵²³ Râzî, XXX/. 83.

⁵²⁴ Kalem, 68/9.

⁵²⁵ İbrahim Enis v.dğr., *Mu'cemu'l-Vasit*, 301.

⁵²⁶ Bkz. Elmalili, VIII/. 268-269.

⁵²⁷ Rahman, 55/7-8.

anlaşılmaktadır.”⁵²⁸ Âyetlerde hayatın çeşitli merhalelerinde ölçülü olmayı bize tavsiye edilmektedir. Bunun karşıtı yani ölçüsüz davrandığımızda çeşitli sıkıntılar ortaya çıkması kaçınılmazdır. İbadette dahi olsa Allah’ın farz kıldığı ya da Efendimizin bize sünnet olarak telakki ettiği kısım bizim için ölçüdür. Bu ölçüye riâyet etmediğimiz zaman yaptığımız ibadet sahih olmayacağı anlaşılmaktadır. Çünkü Allah Teâlâ’nın ve Hz. Peygamber’in bize belirlediği ölçüyü bırakıp ölçüsüzlüğü takip etmiş oluruz. Dünya yaşantısında da Allah’ın koyduğu ölçülere riâyet etmemiz gerekmektedir. Aksi taktirde hem fizyolojik hem biyolojik dengede hem de günlük hayatta kaos ve kargaşalar ortaya çıkar ve düzen bozulmalar olması kaçınılmazdır.⁵²⁹ ”يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ“⁵²⁹

Ey Ehl-i Kitâb! Dininizde gulüvvetmeyin, Allah’a karşı hakk olmıyanı söylemeyin.”⁵³⁰

2.4.2.8. İmin Kötüye Kullanılması

Dinin, peygamberlerin ve kitapların olsun hepsinin temel hedefi insanı mükemmeliyete ulaştırmak olmuştur. Özellikle bütün peygamberlere indirilen kitaplar ve bu kitapların içerdiği ilmi faydalı yerlerde kullanmak temel hedeflerden birisidir. Eğer elde edilen ilimlerde insan, huzur ve mutluluk bulamadığında bir sorun söz konusudur olabilmektedir. Esasen Kur’ân-ı Kerim önceki ümmetlerin âlimlerinden bahsederken onların ilmi kendi menfaatleri için kullanmalarını reddetmiş ve kınamıştır. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurur;” وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُنَيِّئِنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْفُرُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاسْتَرَوْا بِهِ تَمَنَّا قَلِيلًا فَبُئْسَ مَا يَشْتَرُونَ“
*“Vaktiyle Allah ehl-i kitaptan, kitabı mutlaka açıklayıp anlatacaksınız onu asla gizlemeyeceksiniz diye teminat alınmıştı. Fakat onlar bu ahdi önemsemeyerek kulak ardı ettiler, onu az bir değere sattılar. Bakın ne kötü bir alışveriştir.”*⁵³¹

⁵²⁸ Bkz. Lokman, 31/19; A’raf, 7/55, 85,205; Hud, 11/84,94; Ankebut, 29/36-37; Maide, 5/8; İsra, 17/29; Furkan, 25/67.

⁵²⁹ İsmail Karagöz, *Ölçülü ve Dengeli Olabilmek*, Diy. Ayl. Der., Mart 2002, 50.

⁵³⁰ Nisâ, 4/171

⁵³¹ Âl-i ‘İmrân, 3/187.

2.4.2.9. Aldanma-Gurur (الغرور)

Gurur, insanı aldatan şeytan, insan, mal, makam, şehvet ve dünyalık her şeydir.⁵³²

Kur'ân-ı Kerim bu ifadeyi şu şekilde tanımlar, dünya nimetlerine, güzelliklerine aşırı bir şekilde kapılma, onların cazibelerine kapılma ve aldanmadır. Özellikle bu nimetlerin geçiciliğini, aldaticılığını unutarak ve uhrevi boyutunu bir kenara bırakarak bambaşka bir havaya girerek yaşamaya gurur denir.⁵³³ Bu durum insanın hem dünyası hem ahreti için büyük bir tehlike olduğu anlaşılmaktadır.

Gurur veya aldanma Yüce Allah'ın insanoğluna bahsettiği bir ilim veya dünya sermayesi olan bir mal ile olabilir. Bu da Allah'ın bir lûtfudur, insanın kaçırdığı asıl noktada budur. Cenab-ı Allah istediğine bunu ihsan eder. Özellikle bilgiyi Allah kime bahsetmişse asla onunla gurura-kibire kapılmamalı ve aldanmamalıdır. Bu yanlışa düşen kişide, (burada kişiden maksadımız âlimdir) Onda büyük ahlâki 94afiyet vardır.⁵³⁴

Dünyanın imtihan yeri olduğu Kur'ân'ın ifadesiyle; “الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ” Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur. O, güçlüdür, çok bağışlayıcıdır.”⁵³⁵ Şeklinde belirtilmektedir. Dünya hayatının bir imtihandan ibarettir. Kiminin imtihanı malla kiminin imtihanı ilimle, bilgi ile. Bilgili olan kişi daha dikkatli olmalı, bilgisinin farkında olmalı, dünya heva ve heveslerine aldanmamalı ve Allah'ın bahsettiği nimetler olan mal ve mülk ile de gururlanmamalıdır.

⁵³²İbnManzûr, *Lisânü'l-Arab*, V/. 11.

⁵³³ Mustafa Çağrııcı, “Gurur”, DİA, TDV Yay., İstanbul 1991, XIV/.212.

⁵³⁴ Mustafa Çağrııcı, “Gurur”, *İslam İnanç İbadet ve Günlük Yaşam Ansiklopedisi*, MÜİFAV Yay., İstanbul, 2006, II/.83.

⁵³⁵ Mülk, 67/2.

DEĞERLENDİRME

İkinci bölümümü ulemâyı Kur'ân ekseni ele aldık. Kur'ân'da geçmiş ümetlerden; Yahudi ve Hıristyanlığın ulemâsı ile kavramlar olduğunu gördük. Yahudilikle ilgili hibr, Rasih, ehlu'z-Zikr, ulemâu Benî isrâil, utu'l-kitab ve utu'l-ilm gibi kavramların geçtiğini tesbit etik.

Hıristiyanlıkla ilgili Kur'ân'da geçen bu dinin ulemâsı ile ilgili havari, kıssıs, rahib ve ruhbanlık gibi kavramlar görüldü ve işlendi.

Müslüman ve mümin din adamları ile ilgili İslam ulemasını işaret eden ve tanıtan; ilimde derinleşenler, ilim sahipleri, ulemâ, âlimler, bilgi sahibi olanlar, Allah'a karşı saygı duyanlar, düşünenler, akıl ve imam gibi ayetler içerisinde kavram başlığı şeklinde işledik.

Daha sonra yukarıda işlediğimiz ulemanın sahip olması gereken hususları ayetler bağlamında işledik. Bu özelliklerin başında mesuliyet, ihlâs, tebliğ, merhamet sabır, tevazu, müsamaha, sıdk, i'timad, bilgi ve ilim-amel bütünlüğü hususlar olduğunu gördük. Ayrıca bunun aksi ulemâda bulunmaması gereken sıfatları yine âyetlerle işledik. Bu özellikler; hased, kibr, riya, kizb, müdahene, ölçsüzlük, ilmin kötüye kullanılması ve aldanma-gurur gibi Allah Teâlâ'nın insanın uzaklaşmasını buyurduğu hasletleri âyetlerden öğrendik.

SONUÇ

Toplumun din konusunda sahih ve orijinal kaynaklardan aydınlatılacak ve Hz. Peygamber'in kendisine varis olarak kabul ettiği kesim olan ülemanın toplumdaki konumu yadsınamaz bir gerçektir. Ancak söz konusu kesimin bu konumları sebebiyle birtakım meziyetlere sahip olmaları gerekmektedir. Bu meziyetlerin başında ahlâk gelir. Bir toplumda ilim ehli, ahlâk ve erdemini yitirmişse o toplumda çürümeler kaçınılmaz olacaktır. Toplumda iki sınıfın ıslahı, dirayeti ve sağlamlığı çok ehemmiyetlidir. Bu sınıflardan biri "ulemâ" diğeri ise "ümeradır (yöneticilerdir)." Her iki sınıf da toplumun temel taşlarıdır. Çalışma konumuz olan "ulemâ" sınıfı, kanaatimizce ümeradan daha ehemmiyetli ve daha çok üzerinde durulması gereken kesimdir. Nitekim az gelişmiş toplumların ve ülkelerin geri kalmalarının en önemli sebeplerinden birisi de o toplumdaki az gelişmiş beyinler ve yetersiz âlimleridir. Toplumlara için yeni fikirler üretmeyen âlimler, toplumun yerinde saymasına, gelişmemesine ve hatta gerilemesine sebep olur. O toplumda fikirler yeşermez, icatlar yapılmaz ve düşünceler özgür olmaz. Dolayısıyla o toplumda maddi ve manevi enflasyon yaşanır, üretimsizlik artar ve kısır döngü oluşur. Toplumda her zaman aynı konular konuşulur ve tartışılır hale gelir. Yeni fikirlerin üretilmediği ve belli kalıpların dışına çıkılamayan toplumlarda kargaşaların ve problemlerin yaşanması kaçınılmazdır. Buna mukabil yeni fikirlerin, icatların ve yeni üretimlerin yaşandığı topluluklarda ise ilerleme, refah ve özgürlük hâkim olur.

Toplumda âlim algısını ve önemini şu örnekle izah etmemiz mümkündür. Toplum, ulemâyı tuza benzetir. Tuzun dışında diğeri gıda maddeleri bozulduğunda, her birinin yerini tutacak başka bir gıda maddesinin bulunması mümkündür. Fakat tuz bozulursa onun yerini ikame edebilecek herhangi bir madde yoktur. Bu örnekten yola çıkarak ulemânın sağlam kalması gerektiği sonucuna varmaktayız.

İslam inancına göre Ulemâ kesimi vazifesini ifa ederken varisi olduğu peygamberleri örnek almalı, dünya malı ve menfaatini bir kenara bırakmalıdır. Zira her peygamber tebliğini yaptıktan sonra kavmine şu mesajı net bir şekilde iletmiştir; “Ben sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim Allah katındadır.” Bu düstur sayesinde peygamberler, muhatap olduğu kavmin tasallutundan, minnetinden ve bozuk sisteminden korunmuş ve kurtulmuşlardır. Peygamberleri hakkıyla örnek alan âlimler de bu düsturu kendilerine şiar edinerek, özgür ve başı dik bir şekilde hakkı her yerde söylemiş ve görevlerini tam anlamıyla yerine getirmiş olurlar.

Çalışma sürecinde “ulemâ” kavramının sadece İslam’a has bir kavram olmadığı, başta Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi diğer din ve inançların yanı sıra cahiliye döneminde de bu kavramı karşılayan unvanların olduğu görülmüştür. Bu unvanların her birinde yer alan kişilerin birtakım dini görevler üstlendikleri ve yaşadıkları toplumlara önderlik ettikleri, yaşadığı toplumda önemli roller üstlendikleri anlaşılmaktadır. Örneğin: Yahudilik dininde Levi, Kohen, Haham, Rabi ve Sofer gibi unvanları elde eden zümreler ve bunların üstlendikleri birtakım görevler vardır. Hıristiyanlıktaki Papa, Kardinal, Piskopos, Patrik, Rahip ve Papazlık görevlerindeki şahısların da bu ulemâ unvanını elde ettiği ve bu alanda görevler ifa ettikleri görülmüştür. Ayrıca cahiliye Arap toplumunda kâhin, arraf, 'iyafe, Nessâb, Falcı ve ehl-i Kitab âlimleri gibi zümrelerin o günkü toplumun “ulemâ” kesimini oluşturduğu görülmüştür.

Kur’ân’ın çeşitli ayetlerinde gerek Yahudilik gerekse Hıristiyanlık dinlerinin ulemâsından bahseden ayetler vardır. Örneğin Yahudi ulemâsıyla ilgili Hibr, Râsih, Ulemâu benî İsrâîl, Âlu Hârun, Ellezîne Utu’l-İlm ve İmam gibi kavramlar geçmektedir. Aynı şekilde Hıristiyan âlimlerle ilgili de Havarî, Kıssîs, Râhip vb. kavramlar geçmektedir. Bunun yanı sıra Kur’ân’da Müslüman din adamlarını karşılamak üzere kullanılan birçok kavram vardır. Bunlar da Rasihûn, Ulu’l-İlm, Utu’l-İlm, Âlimûn, Ulemâ, Ulu’l-Elbâb, Ehlü’z-Zikr, Mutevessimîn, Ulin-Nühâ ve İmâm gibi kavramlar görülmüştür.

Kur’ân ve hadis bağlamında “ulemâ” profiline bakıldığında, bu profilin iki yönü olduğu görülmektedir. Birincisi, mesuliyet duygusu, ihlâs, tebliğ, merhamet, sabr, tevâzu, müsamaha, sıdk (doğruluk), güvenilirlik, bilgi ve ilim amel ilişkisi gibi ulemâda bulunması gereken meziyetler; ikincisi ise ulemânın sakınması ve uzak

durması gereken meziyetlerdir. Bunlar da hased, kibir, riya, hırs, kizb (yalan), ölçüsüzlük ve gurur gibi hasletlerdir.

KAYNAKÇA

Abdubâki, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, İstanbul,1984.

Abdubaki, Muhammed Fuat, *Mu'cemu'l-Müfehres*, “rhm” maddesi, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, İstanbul,1984.

Abdullah Yeğın, Abdulkadir Badıllı, Hekim, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat*, ts., Türdav yay., y.y, 1993.

Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşful-Hafâ ve müzîlü'l-libas 'amma'stehere 'ala elsine'in nas*, Thk. Muhammed Abdulazîz el-Halidî, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan 2009.

Ahmed, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Şeybani, *Müsned*, y.y.,1985.

Alıcı, Mustafa, Yahudi-Hıristiyan Geleneğinde Dini Otorite, *Dini Otorite Sempozyumu*, Rize (12-13 Eylül, 2003).

Âlûsî, ŞihabuddinMahmud, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim ve's-Seb'il-Mesânî*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut 1994.

Algül, Hüseyin, H. Yunus Apaydın v.dğ., *DİB İlmihali*, Ankara 2006.

Araz, Ömer Faruk *Yahudilikte Tefsir Geleneği*, İz Yay., İstanbul 2019.

Arnold Jacob Wolf, “Rabbanite”, *The Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliada, Macmilan Publshing, New York, London,1987.

Atalay, Orhan, *Cahiliye Döneminde Putlar ve Putçuluk*, İslami İlimler Dergisi Yıl; V, Sayı; 1, Erzurum 2010.

Aydın, Fuat, *Yahudilik*, İnsan Yay., İstanbul 2004.

Aydın, Mehmet, *Hiristiyan Kaynaklarına Göre Hiristiyanlık*, TDV Yay., Ankara 1995.

Aydın, Mehmet, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Din Bilimleri Yay., Konya 2005.

Aydın, Mehmet, Hikmet Eroğlu, “*Papalık*”, *DİA*, Cilt 34.

Aydın, Mehmet, “*Hiristiyanlık*”, *DİA*, Cilt 27.

Aydın, Mehmet Sait, *İslam'ın Işığında Kadın*, Ankara 1998.

Bağdadî, Ebû Mansûr Abdulkahir, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Çev.: Ethem Ruhi Fırlalı, TDV Yay., Ankara 2008.

Bağış, Mehmet, *Envâru't-Tenzil'de Kelam Uygulamaları ve Farklı İtikâdî Görüşlerin Değerlendirilmesi*, Şırnak Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2017/3, sayı:18.

Baruch A., Levine, ”Javish Priesthood”, *The Encyclopedia of Religion*, editor Mirce Eliada, Macmillan Publishing, New York 1987.

Besalel, Yusuf, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yay., İstanbul 2001.

Besalel, Yusuf, *Yahudilik Tarihi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yay., İstanbul 2003.

Beydâvî, Nasiruddîn b. Ömer b. Muhammed, *Envaru't Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, Daru'l-Kutub-i'l İlmiye, Beyrut 2001.

Beydâvî, (*Şeyhzade Haşiyesi*, Muhammed b. Muslihi'd-Din Mustafa Kuçi), Daru'l-Kutub-i'l İlmiye, Beyrut 1999.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, İstanbul, 2016.

Buhârî, Sahîh-i Buhârî, Terc. Soner Duman v.dğr., Karınca & Polen Yay., İstanbul, 2009.

Boyacılar, Nurettin, *İlim-İman Etmeyi Gerektirir*, Ankara, 1992.

Candan, Abdulcelil, *Ulemânın Gücü*, Ahenk Yayınları, İstanbul 2003.

Canan, İbrahim, *Ahir Zaman Fitnessi ve Anarşi*, İstanbul 1982.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ank. 1983.

Cevad Ali, *el-Mufasssal fî tarihî'l-Arab Kable'l-İslam*, y.y. 1413/1993.

Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2018.

Cürçânî, Seyyid Şerif, *Ta'rifat*, ilim, Mektebetu Lübnan, Beyrut 1985.

Çağrıncı, Mustafa “Gurur”, *İslam İnanç İbadet ve Günlük Yaşam Ansiklopedisi*, MÜİFAD Yay., İstanbul 2006.

Çağrıncı, Mustafa “Gurur”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1991.

Çağrıncı, Mustafa, “Haset” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1991.

Çelebi, İlyas, “iyafe”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2000, Cilt 23.

Derveze, İzzet, İbrahim b. Es-Seri b. Sehl, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayati (Mekke Dönemi)*, Trc. Mehmet Yolcu, İstanbul 1997.

Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi (Cahiliye Dönemi)*, 2.Baskı, Erzurum, 2012.

Duman, Muhammet Fatih, *Kureyş Kabilesi (İslam Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı)*, Doktora Tezi, Erzurum 2015.

Doğan, Mehmet, *Büyük Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara 1990.

Doğan, Özlem, *Yeni Türkiye Konuşuyor*, Çıra Yay., İstanbul 2015.

Ebubekir, El-Cezairi, *el-İlmü ve'l-Ulemâ*, Beyrut ts.

Ebû Davûd, Süleyman b. el-Eş'âs es-Sicistanî, *es-Sünen*, İstanbul 1981.

Ebu Hayyan, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyân el-Endelusî, *el-Bahru'l-Muhit*, Beyrut 1990.

Ebu Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-Ebehanisi, *Hilyetu'l-Evliya ve Tabakatu'l-Esfiyâ*, Mısır ts.

Ebu's-Suûd el-Îmadî, *Îrşadu'l Akli's-Selim ilâ mezâye'l-kitâbi'l-Kerîm*, Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 1999.

Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-Îmadi, *Îrşadu'l Akli's-Selim ila Mezâye'l-Kur'ân'l Kerim*, Thk.; Abdulkadir Ahmed Ata, Mektebetu'r-Riyadi'l Hadis, Riyad ts.

Ebû Hayyan, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyân el-Endelusî, *el-Bahru'l-Muhit*, Beyrut, 1990.

Ebubekir, El-Cezairi, *El-Îlmu ve'l-Ulemâ*, Beyrut ts.

Ebû Bekir er-Râzî, Muhtârü's-Sihâh, Beyrut 2005.

Eliade, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, Çev.: Ali Berktaş, Kabalcı Yay., İstanbul 2003.

Ersoy, M. Akif, *Hz. Ali diyor ki*, Ankara 1959.

Eroğlu, Mehmet Hikmet, "Papalık", *DİA*, XXXIV/ 160.

Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı*, Çev.: Ahmet Ertürk ve Cahit Koytak, 9.Baskı, İstanbul 2015.

Esen, Muammer, Kur'ân'da Akıl-İman İlişkisi Ankara Üni. İlahiyat Fak. Der., 52/2, Ankara 2011

Hâzin, Ebu'Hasan Alaü'd-dîn Ali b. Muhammed, *Lubâbu't-Tenzil*, Mabaatu'l-Amire, yy. h.1317.

Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed, *es-Siyâsetü'l- medeniyye*, Çev.: Mehmet Aydın, Abdulkadir Şener, M. Rami Ayas, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1980.

Fârâbî, İhsâ'ül-Ulûm, Çev: Ahmet Ateş, MEB Yay., Ankara 1990.

Fayda, Mustafa, "ensab", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2000, Cilt 11.

Frederick Mayer, *The Great Techers*, ABD 1967.

Feyyumi, Ahmed b. Muhammed b. Ali, *Misbahu'l-Mûnir*, el-Matbaatü'l-Behiyye, Mısır ts.

Firuzabadî, Mecdu'd-Din Muhammed b. Yakub eş-Şirazî, *el-Kamusu'l-Muhit*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2015.

Gazzâlî, Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî, *İhya'u-Ulumu'd-Din*, Çevr.: Sıdkı Güllü, Huzur Yay., İstanbul 2016.

Görmez, Mehmet, Mehmet Emin Özafşar, İsmail Hakkı Ünal v.dğr., *Hadislerle İslam*, DİB. Yay., 5.Baskı, Ankara 2013.

Gül, Ahmet, *Kur'ân' Göre Kutsa ve Kutsallık*, Doktora Tezi, İstanbul 2013.

Gül, Ahmet, *Uluslararası İslam ve Model İnsan Sempozyumu (Rahmanın Kulları)*, 26-27 Nisan, Kahramanmaraş 2018.

Günaltay, Şemsettin, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Sadeleştirme: M.Mahfuz Söylemez, Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu Yay., Ankara 2016.

Gündüz, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yay., Ankara 1998.

Gündüz, Şinasi, *Hıristiyanlık*, İsam Yay., İstanbul 2018, 170.

Gündüz, Şinasi "Sâbiilik" DİA, XXXV.

Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., Ankara 1997.

Hanbelî, Ebû Hafs Ömer b. Ali b. 'Adil, *el-Lubâb fi 'ulûmi'l-Kitâb*, Thk. Adil Ahmed Abdu'l-Mevcûd v.dğr., *el-Müsned*, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

Hâzin, Ali b. Muhammed, *Lübâbü't-te'vil fi me'âni't-tenzîl*, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.

Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıç, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2012.

Heyet, *Makalât fi 'd-Da'veti ve 'l-ilâm*, Katar 1991.

Heyet, *Yaşayan Dünya Dinleri*, DİB Yay., Ankara, 2007.

Hökelekli, Hayati, *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, MÜİFAD Yay., İstanbul 2006.

İbn Abdilberr, Ebu Ömer Yusuf, *Camiu Beyani'l-İlm*, Mısır ts.

İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Galib b. Abdurrahman el-Endulusî, el-Muharrerü'l-Veciz fî Tefsiri'l-Kitabi'l-azîz, Vizaretü'l-Evkaf, Kahire ts. Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2016.

İbn Teymiyye, *İktidau Sıratı'l-Mustakim*, Thk. Muhammed Hamid Faki, Kahire ts.

İbn Hişam, Ebu Muhammed Cemaluddîn Abdulmelik b. Hişam b. Eyyub el-Himyeri el-Meafiri, *Es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Çev.: Harun Bekiroğlu, Ankara Okulu Yay., Ankara 2017.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l Bârî*.

İbn Kayyım, Ebu Abdillah Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr, *Miftâhu Dâri's-Saâde*, Dar İbn Hazm Yay., Beyrut 2010.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemaluddîn Muhammed b. Mukarrem b. Ali b. Ahmed, *Lisanü'l-Arab*, Dâru ihyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1996.

İbn 'Âşur, Ebu Abdillah Muhammed b. Tâhir et-Tunusî, *Tefsiru't Tahrir ve't-Tenvir*, Beyrut 2000.

İbn Esir, Mecdu'd-Din Ebu's-Saâdet b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihaye*, Beyrut ts.

İbn Kesir, İmadu'd-dîn Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer, *Tefsiru'l-Kur'ân-i'l-Azim*, Kurtuba yay., Cize 2000.

İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-azim*, Thk. Muhammed Ahmed 'Aşûr v.dğr, Dâru Kahraman, İstanbul 1984.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemaluddîn Muhammed b. Mukarrem b. Ali b. Ahmed, *Lisanü'l-Arab*, Dâru ihyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1996.

İbn Mace, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvini, *Sünen, Mukaddime*, İstanbul 1981.

İbrahim Enis, Abdulhalim Muntasır, Atiye Serrahi, Muhammed Halefullah Ahmed, *Mu'cemu-l Vasit*, İslam Kitabevi, İstanbul 1972.

İlyas Çelebi, "iyafe" mad., *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2000.

İkbal, Muhammed, *İslam 'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, Trc. Cahit N. Ahmet Asrar, İstanbul ts.

İkbal, Muhammed, *Benlik ve Toplum*, Çev.: Ali Yüksel, Birleşik Yay., İstanbul 1999.

İsfahânî, Ebu'l- Kasım Hüseyin b. Mufaddal er-Râğib, *el-Müfredat fî Garîb 'l-Kur 'ân*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 2010.

İsmail Karagöz, Fikret Karaman v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB. Yayınları, Ankara 2010.

İzutsu, Toshihiko, *Kur 'ân 'da Allah ve İnsan*, Trc.: Süleyman Ateş, Ankara ts.

Karagöz, İsmail, Fikret Karaman, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulat, Ahmet Gelişgen, İbrahim Ural, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara 2010.

Karaman, Hayrettin ve Mustafa Çağrıncı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur 'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2006.

Karagöz, İsmail, *Ölçülü ve Dengeli Olabilmek*, Diy. Ayl. Der., Mart 2002.

Karslı, İbrahim Halil, *Kusal Kitaplara Göre Din Adamı*, TDV Yay., Ankara 2013.

Komisyon, *İslam 'ın Işığında Kadın*, TDV yay., Ankara 2014.

Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebubekir, *el-Camiu li-Ahkami 'l-Kur 'ân*, Thk. Abdullah b. Abdullah Muhsin Türki ve Muhammed Rıdvan Arkesusi, Al-Risalah, Beyrut 2006.

Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed, *el-Camiu li-Ahkami 'l-Kur 'ân*, Buruc Yay., İstanbul 1997.

Kutluer, İlhan, "İlim", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 2000.

Maverdi, Ali b. Muhammed, *Maddi ve Manevi Yüce Hedefler*, çev. Yaşar Çalışkan, Meb. Yayınları, İstanbul 1993.

Mayer, Frederick, *The Great Techers*, ABD 1967.

Mâturidi, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Kitabu Te 'vîlatü 'l-Kur 'ân*, Trc.: Bekir Topaloğlu, Ensar Neşriyat Yay., İstanbul 2015.

Malik, Ebû Abdillâh Malik b. Enes b. Malik, *el-Muvatta', Kelam*, Thk. Muhammed Fuat Abdulbakî, Daru'l-Hadis, Kahire, ts.

Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *KitabuTe'vîlatü'l-Kur'ân*, Terc.: Bekir Topaloğlu, Ensar Neşriyat Yay., 1.Baskı, İstanbul, 2015.

Merağî, Ahmed Mustafa, *Tefsiru'l-Merağî*, Dâru'l-Fikr, y.y. ts.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyri, *el-Cami'us-Sahîh*, İstanbul 1981.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyri, *Sahihi Müslim Muhtasarı*, Trc.: Hanifi Akın, Kilim Matbaacılık, İstanbul 2008.

Münavi, Muhammed Abdürraûf, *Feyzu'l-Kadir*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye Yay., Beyrut 2012.

Mütercim Âsım Efendi, *Tibyân-ı Nafi' der-Terceme-i Burhân-i Kâti'*, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1985.

M. Ha., "Priestsand Priesthood", Encylopedia Judaica, Jerusalem, 1972

Nevevî, Muhyi'd-Din Ebî Zekerya, *Riyadu's-Salihîn*, Thk. Abdullah Ahmed Ebû Zînet, Mektebetu't-Tahrîr, y.y, 1970.

Neusner, Jacob, *Dictionary of Judasim in the Biblical Period*, Library Reference Yay., New York 1999.

Nesefî, Ebu'l-Berekat Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vîl*, Amire yay.,ts.

Nîsâbûrî, *Esbabu'n-Nüzul*,

Örs, Hayrullah, *Musa ve Yahudilik*, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul 2000.

Öztürk, Alparslan Emin, *Yahudilik, Hıristiyanlık, Hinduizm ve Budizm'de Din Adamları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2010.

Öztürk, Yaşar Nuri, *Din ve Fitrat*, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1998.

Öztürk, Yaşar Nuri, *Tevhit Mücadelesi*, Yen Boyut yay., İstanbul 1997.

Râzî, Fahrüddîn, *Mefatihü'l-Gayb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1990,

Razî, İmam Muhammed Fahrud-Din ibn Allame Diyau'd-Din Ömer, Mefatihû'l-Gayb, Daru'l-Fikr, 1.Baskı, Beyrut 1981.

Sibâî, Mustafa, *İştirakiyyetu'l-İslam*, Mısır ts.

Sabbağ, Muhammed b. Lütfi, *Akval el-Me'sure*, Beyrut 1989.

Sabbağ, Muhammed b. Lütfi, *Vekai Meal-Ebrar*, Mısır ts.

Said, Edward, *Entelektüel*, Çev.: Tuncay Birkan, Ayrıntı Yay., İstanbul 2018.

Sarıkcıoğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Kardelen Kitabevi, Isparta 1999.

Sara E. Karesh, Hurvitz, Mitchell M., *Encyclopedia of Judasim*, ed., New York 2006.

Semerkindî, EbülleysNasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim, *Bahru'l-ülum*, Thk. Adil Ahmed Abdu'l-Mevcut, Daru'l-kutubi'l-ilmiiye, Beyrut 1993.

Subhi es-Salih, *Kur'ân İlimleri*, Trc.: M.Said Şimşek, Kitap Dünyası Yay., Konya, 2008.

Sülün, Murat, *Kur'ân-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi*, Ekin Yay., İstanbul 2000.

Şafîbi, İbrahim b. Mustafa, *el-Muvafakat*, Beyrut ts.

Şaban Kuzgun, "Hanif" *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2000.

Sabbâğ, Muhammed b. Lütfi, *Vekai Meal-Ebrar*, Mısır ts.

Şâmi, Salih Ahmed, *eş-Şafîi*, Beyrut 1998.

Şimşek, Mehmet Sait, *Talmud ve Hadis*, Kabalcı Yay., İstanbul 2012.

Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin, *el-Mizân*, yy. ts.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, Camiu'l-Beyan an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, Thk. Abdullah b. Abdul-Muhsin et-Turkî, Kahire 2001.

Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid, *Keşşafü Istilahat-ı Fünûn ve'l-'ulûm*, Beyrut 1998.

Tan, Zeki, *Kur'ân'a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü*, Basılmamış Doktora Tezi, Van 2002.

Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b.İsa b. Sevre, *Sünen, İlim*, İstanbul 1984.

Turgut, Ali, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre ahlâk Esasları*, İstanbul 1980.

Tümer, Günay, Abdurrahman Küçük, Mehmet Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi*, Berikan Yay., Ankara 1997.

Türcan, Talip, “Şeriat”, *DİA*, XXXVIII/ 571.

Wolf, Arnold Jacob, “Rabbanite”, *The Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliada, Macmilan Publishing, New York, 1987.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Azim Dağıtım Yay., İstanbul 2012.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul 1971.

Yeğin, Abdullah, Abdulkadir Badıllı, Hekim, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat*, Türdav yay., İstanbul 1993.

Yıldırım, Suat, *Kur'ân'da Uluhiyyet*, YeniAkademi Yay., İstanbul 2010.

Yıldırım, Suat, *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, DİB Yay., Ankara 1988.

Zebidî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtezâ, *Tâcü'l-'Arûs 'ayf' mad.*, Matbaatü'l-Hayriyye, Mısır h.1306.

Zeccâc, Ebu İshak İbrahim b. Es-Seri b. Sehl, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'rabuhu*, Thk.: Abdulcelil Abduh Şelebi, 'Alemlü'l-Kutub, Beyrut 1408/1988.

Zeccâc, Ebu İshak İbrahim b. Es-Seri b. Sehl, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbüh*, Kahire 1973.

Zehebî, Hafız Ebî Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Kebâir ve't-Tebyîn'l-Meharim*, Thk. Muhyi'd-Din Mustû, Daru İbn Kesir, Beyrut 1991.

Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Carullah, *el-Keşşaf 'an Hakâiki't-Tenzîl ve uyûnül-Ekâvîl fî vucûhi't-Te'vîl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Harizmi, *Esasu'l-Belağa*, y.y ts.

Zurkânî, Muhammed Abdulazim, *Menahilu'l-İrfan fi u'lumi-l Kur'ân*, Darul Marifet Yay., Beyrut 2005.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtezâ b. Muhammed, *Tâcü'l-Arus*, Mısır h.1306.

Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. Es-Seri b. Sehl, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'rabuhu*, Thk.'Abdulcelil Abduh Şelebi, 'Aleml-Kutub, Beyrut, 1408/1988.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı-Soyadı: Mesut ASLAN
 Uyuşu: T.C
 Doğum Yeri ve Tarihi: Silopi/ 10.05.1985
 E-posta: elgiteyi@hotmail.com
 Yazışma Adresi: Şehit Harun Boy Mah. 813. Sok. No: 20, Silopi/Şırnak

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
İlköğretim	Yavuz Selim ilokul-Siirt İHL Ort.	1996-1999
Ortaöğretim	Siirt İmam-Hatip Lisesi	14.06.2002
lisans	Sakarya İlahiyat Fak.	15.08.2011
Lisans	Anadolu Üni. İşletme Fak.	29.07.2013
Yüksek Lisans	Şırnak Üni. İlahiyat Fak. Tefsir	08.08.2019

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2002-2012	Diyanet İşleri Başkanlığı	İmam-Hatip
2013- ∞	Diyanet İşleri Başkanlığı	Vaiz

YABANCI DİL: Arapça